

Д-р ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

МОЈА ОДБРАНА ПРЕД СУДОМ

У Београду

1906

Д-р ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

Моја Одбрана пред Судом

У БЕОГРАДУ
Народна Штампарија, Обилићев Венац бр. 10.
1906.

СВОМЕ СТАРОМ, ДРАГОМ ПРИЈАТЕЉУ

Марку Стојаковићу

адвокату

посвећује ову реч

Писац.

Драги Марко,

Ако борба за опстанак осем одржања феле има у опште још каквога смисла, онда ће бити тај: да надувени мрав, који је уобразио да је Господар васионе, покуша у оном тренутку, који траје од колевке до гроба, и који он животом велича, да учини какво добро.

Ти си у твоме животу учинио толико добра, да ниси забадава живео. Нико на свету не зна, шта је суштина твога живота, јер сви они, којима си добро учинио, не смеју од тебе да те хвале. И ја нећу да ређам како си ми у сваком тешком часу живота био пријатељ у невољи; то само моја деца знају.

Али хоћу барем да ти једанпут кажем: хвала! Ко зна да ли ћу за то доспети још који пут, пре него ме понесу на Владановац, и пре него потеку крокодилске сузе оних, који су ме за живота на крст распињали.

У мален знак те моје искрене захвалности ја ти посвећујем ово неколико страна моје одбране на суду, који ме је осудио зато, што другаче него он схватам дужност према Отаџбини.

У Београду 15. фебруара 1906.

Твој
Владах.

ИЗВОРИ

за историска факта, која се помињу у овој одбрани:

1. Миклошић, „Monumenta Serbica“, стр. 119, 186, 200, 227, 438 и 476.
2. Ст. Новаковић, „Историја српске Књижевности“, стр. 51, 53.
3. И. Порфирьевъ, „Исторія Русской Словесности“, часть I, Казань 1876, стр. 434.
4. Brückner, „Peter der Grosse“, 1879, стр. 473 и 474.
5. Јаковъ Орловъ, „Духъ російскихъ Государей Рюрикова Дома“, СПб. 1818, ч. I, стр. 219.
6. В. И. Григоровичъ, у његовом предавању од 11. маја 1876. штампаном у „Записки Императорскаго Новоросійскаго Университета“, Томъ XX, Одеса, 1786.
7. К. Неволіна, „Исторія російскихъ гражданскихъ законовъ“, СПб. Томъ I, стр. 1.
8. И. Ђ. Вукићевић, „Српске школе у XVIII столећу“, Сомбор 1863.
9. А. С. Вороновъ, „Матеріяли для исторіи просвѣщенія въ Россіи въ XVIII столѣтіи: Теодоръ Ивановичъ Янковичъ.
10. Лазар Боић, „Помятникъ мужемъ въ славяно-сербскомъ книжеству славнымъ. 1815“, стр. 67.
11. Терлаић, „Писмо о отварању правничке школе у Русији“, штампано „Српском Летопису“ за 1825, стр. 133.
12. Б. Ламански, „Сербія и южнославянскіе провинці Австріи“, СПб. 1864., стр. 8, 10, 15, 27, 28, 35.
13. Нила Попова, „Россія и Сербія“, историческій очеркъ русскаго покровительства Сербіи съ 1806 по 1856. Москва, 1869, свих 1178 страна.

14. Н и л а П о п о в а, Военныя поселенія Сербовъ въ Австріи и Россіи, штампано у „Вѣстникъ Европы“ 1870, Томъ III, стр. 585—614.
15. П. К е п е н н а, „Хронологическій указатель матеріаловъ для исторіи инородцевъ европейской Россіи, стр. 419.
16. С. П. Е ш е в с к а г о, „Очеркъ Царствованія Елисаветы Петровны“, стр. 548.
17. А. С к а л ь к о в с к о г а, „Хронологійское обозрѣніе исторіи новороссійскаго края“ (Голубица“ II, стр. 270—287).
18. М и л а к о в и ћ, „Историја Црне Горе“, стр. 108—123, 136—139, 141—143, 153—175, 176—180, 208, 209, 218—312.
19. М. М е д а к о в и ћ, „Повесница Црне Горе“ стр. 75.
20. В. Б о г и ш и ч њ, Разборъ сочиненія Н. А. Попова „Россія и Сербія“ съ приложеніемъ нѣкоторыхъ документовъ почерпнутыхъ преимущественно изъ Архива Министерства Иностраннихъ Дѣлъ въ СПБ., 1872, страна 247. (Већина ових докумената штампана је и српски у мојој „Отаџбини“, књ. XV, стр. 419—434, 591—609; књ. XVI, стр. 72—82, 440—448; књ. XVII стр. 268, 624—634; књ. XVIII, стр. 315—319.
21. A d o l p h e T h i e r s, „Histoire du Consulat et de l'Empire“ (издање од 1849), стр. 449 : „Dans le cas de ce plus vaste partage, l'Empereur Alexandre désirerait, cherchant à faire une part honorable et très avantageuse à la Maison d'Autriche *que la Servie fût incorporée à la masse des états autrichiens et que l'on y ajoutât la Macédoine*“ итд.
22. A d o l f B e e r: „Die orientalische Politik Oesterreich's seit 1774“, Prag und Leipzig, 1883, стр. 184, 259. (вреди прочитати целу књигу).
23. L e o p o l d v o n R a n k e: „Serbien u. die Türkei im XIX Jahrhundert“, Leipzig-Berlin, 1879, стр. 125, 141, 156, 157 и 177.
24. С и м а М и л у т и н о в и ћ С а р а ј л и ј а: „Трогодишња историја Србије“, стр. 20—21.

25. B. S. Cunibert: „Essai historique sur les révolutions et l'Independance de la Serbie, depuis 1804 jusqu'à 1850“. Leipzig-Brockhaus, 1855. стр. 45, 46, 54.
 26. Auguste Borpe: „Documents inédits sur les relations de la Serbie avec Napoléon I“. Ова документа из француских државних архива; штампана су први пут у оригиналу и у српском преводу у мојој „Отаџбини“, књ. XIX, стр. 116, 335, 603. Књ. XX, стр. 91, 222.
 27. Нила А. Попова: Переписка барона Григорія Строганова съ Милошемъ Обреновичемъ въ 1816—1826 годахъ. „Московскія университетскія Извѣстія“ за 1866-7, број 2., страна 67—95.
 28. Јаков Живановић: Нѣколико примѣчанія на књигу „Славени у Турској“ од Кипријана Роберта. *Рукопис*, који се чува у Народној Библиотеци под Бр. 224. fol.
 29. Јован Ристић: „Спољашњи Одношаји Србије новијега времена“. *Књига прва* (1848—1860) Београд, 1887, стр. 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 126, 127, 130, 136, 137, 143, 145, 153, 154, 155, 221, 225, 375, 380, 385. *Књига друга*, стр: 80, 81, 354, 365, 371, 487, 492, 495, 510, 511, 516, 517, 547. *Књига трећа*, Београд, 1901. Стр. 3, 5, 7, 8, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 32, 33, 38, 39, 40, 43, 55. 59, 60, 61, 62, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 80, 87—115, 140—144, 163, 173, 202, 204, 205, 206, 217 и 222.
 30. Јован Ристић: „Дипломатска историја Србије“ (1875—1878), Београд, 1896. *Књига прва*, стр. 83, 139, 150, 151, 152, 154, 232, 241. *Књига друга*, Београд, 1898, стр. 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 91, 92, 93, 107, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 119, 120, 122, 123, 125, 127, 129, 132, 133, 141, 142, 143, 147, 161, 186, 187, 188, 213—215, 236, 237, 243, 250, 251.
-

МОЈА ОДБРАНА ПРЕД СУДОМ

Дакле опет велики политички процес, који ће можда, ако ни по чему другом, а оно по количини на њ утрошене хартије, такође постати оно што се у Европи зове „cause célèbre“. Ни мање ни више него мојој маленкости предстоји та велика опасност да га силом направе грофом Арнимом нумера два, јер сам и ја оптужен за издавање „државне тајне“. А ко је у овом случају Бизмарк II, који хоће да од мене начини Арнима II? То је г. Пећић, садашњи наш Министар Правде, јер он је наредио управи вароши Београда да ме тужи суду што ја, у мојим прилозима за историју Србије, износим на јавност државне тајне. Кад је г. Пећић постао Министар Правде у Србији, једне велике европске новине послале су једног свог сарадника у Београд да мене интервјуише о новој српској влади. Ја сам ту част одбио и рекао сам му, да ја од свију садашњих Министара познајем само тројицу, па и то знам, да су двојица добри професори а трећега знам као доброг ађутанта Краља Милана, али да о њиховим политичким заслугама, које су их подигле на тако висока места у државној служби, не знам ништа. За осталих пет Министара, рекох, да апсолутно ништа не знам, да их никада нисам ни чуо ни видео, и да их на сокаку не бих познао, када бих имао част да их сретнем, те зато нисам у стању о њима ни толико рећи. Страном новинару није ишло у главу, да један бивши Министар Председник не познаје ни тако угледне политичке људе у својој отаџбини, који долазе за Министре, и он је хтео пошто пото да му кажем политичке заслуге нових министара. Рекох му, да се ове махом састоје

у политичком мучеништву, да су неки од тих људи били гоњени под конзервативним владама, да су чак били у хапсу, што су радили противу бивше владалачке династије. Новићар је мислио, да се шалим „јер ваљда није доста бити у хапсу па да се постане Министар“, али је одмах умукао, када сам му рекао, да је то у свакој истински слободоумној земљи довољно, кад је човек био у хапсу зато, што се борио за слободу збора и договора и за слободу штампе, без којих један земљораднички народ не може да живи, и ако је у њему већина аналфабета.

И одиста г. Пећић је и као Министар Правде остао онако исто велики поборник за слободу штампе, какав је био и у опозицији. Најсјајнији доказ за то лежи баш у овој његовој тужби. Истина Управа вароши Београда, када је примила ту тужбу, усудила се посумњати у правничко знање једног таквог ауторитета у правној науци, као што је г. Пећић сам по себи, и без терезијанске правничке поставе, којом сада као Министар располаже, усудила се посумњати да се моја књига може оптужити на основу *кривичног* закона, и вратила је тужбу, да се преправи на основу закона о штампи.

Велики правници у нашем Министарству Правде пристали су на то, само зато, да се не би препирали чак и са полицијом о високим начелима права, и тужба је преправљена и понова послата Управи, а ова ју је поднела суду, који ме је одмах „кратким позивом“ позвао да ме саслуша по мојој „кривици“.

Ја сам наравно одмах „следовао позиву“ и радовао сам се, што ћу познати бар неке од поштованих стараца, који деле правду у овој земљи.

Кад сам ушао у кривично одељење суда и показао мој „кратки позив“ представише ми се два младића, један као судија а други као писар, наредише да се донесе једна столица, понудише ме да седнем и отпочеше моје „саслушање“:

— Како вам је име?

Бејаш у искушењу да кажем оно име, које је заведено у протоколу крешчајемних Београдске саборне цркве, али онда од целог овог процеса не би било ништа, а то би била велика штета, за то рекох име, којим ме је крстио Ђуро Даничић, онда када је од једнога Косте направио Стојана Новаковића а од Јанићија — Милана Кујунџића.

— Колико вам је година ?

— Шездесет и једна.

— Где сте рођени ?

— У Београду.

Млади писар погледа ме зачуђено. Јадно дете! Толико је по радикалским новинама читало, да ја нисам Србин, да није могло да верује да сам ја рођен у Београду. Морао сам да му кажем и ону кућу мога деде у некадашњој Господској, а сада Бранковој улици, у којој сам имао ту проблематичну срећу да се родим, те да писар запише „у Београду“.

Кад ме је писар упитао за занимање, био сам у искушењу да му одговорим „бавим се сређивањем рачуна једног бурног живота, пре него што одем на вечити одмор“. Али то онај младић, који ме саслушава, не би разумео, јер он се још није био ни родио, када сам ја био члан срп. ученог друштва, оператор, професор, оснивач и организатор срп. Црвеног Крста, срп. лекарског друштва, итд. Он се још играо пиљака, када сам ја организирао војни и цивилни санитет, када сам учествовао у три рата, када сам био члан Народне Скупштине, Министар Просвете, Министар Привреде, Председник општине београдске итд. За то му одговорих по списку пензионарском :

— Министар председник у пенсији.

Пошто су извршене и остале формалности „саслушања“, дата ми је тужба, да по њој дам своју „реч“.

У двадесет табака те фасцикуле, нема више но десет врста тужбе. Остало су све сами цитати из моје књиге „Крај једне династије“. А ево шта има у оних десет врста оптужбе: Огрешлио сам се о своју дужност (§. 14. закона о чиновницима грађанског реда) јер сам, на *штету интереса државне службе*, а *без овлашћења* предао јавности низ политичких извештаја и других аката *најповерљивије природе*, чиме сам нанео врло велики *врел* државним интересима. Тиме сам учинио кривицу, која се казни по § 39. закона о штампи, и за то ме управа вароши Београда, а по наредби г. Министра Правде, тужи суду да ме он на законску казну осуди. И то је све. Ни најмањег покушаја да се *докаже штета*, коју је моја књига нанела државним интересима, па чак нема ни покушаја да се *докаже*, да ли сам ја изнео на јавност *одиста најповерљивије службене* извештаје, јер би се то могло дока-

зати *само* подношењем суду *оригиналних докумената*, а то Влада апсолутно није могла учинити.

На тако мршав резултат онако дебеле тужбе, диктирали смо и ми врло мршаву и кратку нашу „реч“, сирјеч: да о једној доброј трећини свега, што се из моје књиге у тужби навело, не може бити ни речи пред судом, и то из врло простог разлога, што су ти делови моје књиге наштампани и предати на реверс Управи В. Београда шест месеци раније, него што је ова поднела суду тужбу Министарства Правде, које данас изгледа да не зна ни шта је *застарелост у судским пословима*; а што се осталих цитата из моје књиге тиче, рекосмо да у њима не може бити ни чега кажњивог, *баш и кад би се доказало*, да у њима има и каквих службених података најповерљивије природе, из врло простог разлога, што данас све то припада једној завршеној епоси српске историје, и премач томе је само грађа за писање историје. Мишљасмо да је доста толико рећи, јер барем писање историје није никаквим законом у овој земљи забрањено. Оно из тужбе, да смо *без овлашћења* приступили публиковању грађе за новију историју Србије, нисмо ни поменули, јер кад би то овлашћење *одиста било по закону потребно*, онда би и покојни Јован Ристић, који је два пут био Намесник Краљевског Достојанства у Србији, морао изгубити пензију као чиновник и умрети у пожаревачком затвору, јер он је наштампao три велике књиге пуне службене најповерљивије преписке, и то не „према“ званичним актима, као што се вели за мене у једном писму Министра Иностраних Дела, приложеном овој тужби, него од речи до речи и под нумерама дотичних протокола. То подвлачење потребе *овлашћења* за штампање историјске грађе одбио сам на дару терезијанско-јагодинског разумевања србијанских закона.

Али баш ово што смо ми тужиоцу великодушно опростили, као случајну *погрешку пера*, то је у решењу првостепеног суда београдског, којим ме, без икакве шале, ставља под суд за ову страшну кривицу, постало *главно* оружје противу мене, ту је баш суд нашао *суштину моје кривице*, у томе што нисам имао овлашћење „надлежне власти“ да пишем прилоге за историју наше земље.

То звони тако невероватно да морам из тих две стотине

страна, колико износи то судско решење, цитирати макар само неколико речи :

„Одбрана оптуженога, да је публикација имала чисто историјски карактер, *отпада у основу*, јер дело из чл. 39. закова о штампи *постоји : чим недостаје овлашћење за публиковање*, без обзира на циљ који се штампањем таквих докумената жели да постигне, — пошто је државна власт, *задржавајући за себе овлашћење за одобрење штампања баш хтела да ограничи слободу штампања оваких докумената*, изнесећи као *кривично дело само повреду овог њеног права*, која се у овом случају од стране оптуженог јавља.“

То право државне власти да одобрава писање историје учинило се овом суду тако важно, да ме је ослободио кривице за оно, што је у сиротој тужби Г. Министра Правде било *главно*, ослободио ме је од сваке одговорности за штампање *напокако поверљивих извештаја* г. Жадовског Рускоме Министру Иностраних Дела.

Да ли је та преписка руског посланика у Србији са његовим шефом у Петрограду, која је публикована у мојој књизи, била главна побуда за тужбу *српске* владе противу мене ?

Да видимо.

Београдски лист „Вечерње Новости“ у своме бр. 262 од 23. Септембра 1905. донео је овакву вест :

„**Протест посланства.** У вишим политичким и дипломатским круговима српске престонице говори се, да је из овдашњег царско-руског посланства на надлежном месту уложен протест због књиге г. др. Владана Ђорђевића „Крај једне династије.“ Протест је, како се вели, уложен због тога, што се у књигама г. Владана изнесе неки разговори са руским државницима. На сву прилику, биће да се има у виду онај разговор са Жадовским па после и разговор са Голуховским, који разговори веома компромитују руско пријатељство према Србији. Да би се забашурио свему томе траг, г. др. Владан биће оптужен суду, „што публикује тајна државна документа.“ Међу тим, то ће бити изговор, јер је тешко наћи други начин, како да се учини по вољи руском захтеву.

„Ако се ови гласови обистине, онда ћемо ми и опет показати да волимо другоме да пандуришемо. Јер, ма како да су они публиковани разговори са Жадовским за несловенску званичну Русију непријатни, опет су они за нас веома ко-

рисни, да би смо једном видели да нам званична Русија шаље о именданима пријатељске честитке, а ништа више.

„Руско посланство, ако је и учинило такав протест, баш у интересу добрих односа између Србије и Русије, боље би урадило да не протестује, пошто Србија није руска губернија и пошто је у њој слободна штампа, која свачије неупутне радње подвргава критици.“

На то је сутра дан владин лист „Одјек“ донео овакав одговор (24 Септембра 1905):

„Поуздано смо извештени, да је г. Владан оптужен једино по иницијативи и на предлог Министра Спољних Послова г. Жујовића; јер је он својим публикацијама изнео на јавност ствари које за сада, у интересу земље, није смео да износи. Г. Владан је многе ствари сазнао не као Владан Ђорђевић него као српски Министар Председник. А пошто су то ствари из најближе прошлости, то су оне још државне тајне, чије је издавање кажњиво по одредбама *Кривичног Законика*.“

Ја хитам да овај владин деманти и с моје стране поткрепим једним фактом, који није избио у јавност.

Садашњи Царски Руски Посланик на нашем двору г. Губастов нашао се побуђен замолити једног свог колегу, који се са мном познаје, да ми од његове стране каже: како он није ни мало допринео да ја будем оптужен. Овај је то учинио, казао ми је то сопственим речима г. Губастова: „Je n'y suis pour rien“. Одговорио сам да сам у толико захвалнији за то саопштење, што ми је с друге стране саопштено, да је г. Јован Жујовић у кругу пријатеља признао, да он ову тужбу противу мене не би никада поднео суду, да није морао то учинити због — Русије... Дотични посланик стране државе у Београду доставио је мој одговор г. Губастову, а овај га је замолио да понова дође к мени, и да ме понова увери, како он није дао повода за ову тужбу. То је учињено, са додатком, да г. Губастов није човек какав је г. Жадовски, и да он — колега г. Губастова — апсолутно верује оно, што г. Губастов каже.

И ако нико до овог тренутка није знао о овим порукама, које сам ја са две стране добијао, јавност се задовољила „Одјековим“ демантијем, а „Вечерње Новости“ које су тврдиле да је тужба поднесена услед протеста овдашњег Царског Руског Посланства, чак су се обрадовале томе демантију вла-

диног листа „Одјека“, и ту радост исказале су оваквом белешком :

„Ми би се јако радовали, ако се обистини, да је данашња влада тужила др. Владана по својој иницијативи, а не по жељи са стране. Нарочито би нам драго било, ако се обистини уверење, да др. Владан није оптужен зато, што је публиковао онај разговор са руским послаником Жадовским, где је показана сва мизерија званичне Русије и њено непријатељство према Србији. Нама се све нешто чини, да се због Владанових књига : „Крај једне династије“, више застидела званична Русија, која је у њима одголићена пред целом Европом, но што су се наши надлежни уплашили од рђавог преседана објављивањем државних тајна.

„На крају треба да запитамо како надлежни разумеју државне тајне? Да ли се као државна тајна сматра и оно, што припада историји или само, што је у току рада? У демократским државама — Србија жели да буде таква — мало је државних тајна (сем оружјања, војних кретања и преговора у току). У Француској из области спољашње политике сваке године ставља се парламенту на расположење жута књига са свима документима. Све је ту изређано и предато јавности на увиђај. У осталом кад би и било оно, што је др. Владан саопштио, државна тајна, опет је од тог саопштења српски народ видео велику корист, јер су у правој боји тамо представљени сви они, који се у речима и депешама издају за његове пријатеље, а овамо му раде о глави.“ —

И ја, у интересу српског образа, хоћу радо да верујем, да г. Јован Жујовић, као Министар Спољних Послова Краљевине Србије, није захтевао моју оптужбу само зато, да једној страни држави учини једну услугу, коју су „Вечерње Новости“ према тону што у последње време у нашој штампи влада, драстично назвале „пандурском услугом“. Не верујем ни то, да се г. Жујовић овом мојом оптужбом хтео лично мени да освети што је под мојом владом изгубио службу и што је од атентата до женидбе морао да живи у иностранству, јер он врло добро зна, да ја за то нисам био ни најмање крив.

Па кад у то не верујем, овда од куда могу да тврдим да је публикација Жадовских извештаја *главно* у тужби? Ево од куда.

Кад сам ја као приватан човек, који не познајем садашњег г. руског посланика могао чути једну његову изјаву, онда ју је г. Жујовић, као активни Министар спољних послова, позитивно чуо и пре мене, а можда од самога Губастова.

А ево како је гласила та изјава :

„Ако би г. Владан, после овакве његове књиге, опет постао Министар у Србији, Русија би морала одазвати своје Посланство из Србије, и морала би прекинути своје одношаје са државом, у којој такав човек може бити Министар“.

А у оно, што каже г. Губастов, може се, као што смо видели, апсолутно веровати.

Та ужасна перспектива, да би се због моје маленкости могла Србији десити тако велика несрећа, да велика и силна, православна и братска нам Русија прекине с њом дипломатске одношаје, и да је без милости напусти њеној судбини, та перспектива, и без обзира на несрећу у унутрашњој политици Србије, која би неминовно наступила, ако би се не дао Бог, моја маленкост вратила на управу земље, састављаше за Министра Спољних Послова Србије категорички императив да учини све што може, само да Србију спасе од толике несреће.

И зато је првобитна тужба, која је била послата Управи вароши Београда захтевала да ми се суди по параграфу *кривичног закона*, по коме би могао бити осуђен *на пет година робије*. На тај начин постало би за навек немогућно прекидање дипломатских одношаја између Русије и Србије, а овој би се за навек уштедила „црна редакција“ или какво ново издање „проклете Владановштине“.

Али, наравно, они тамо доле у полицији, не знају шта је *виша политика*, и пошто се међу њима, лека ради, нашао и један правник, то су они доказали Министру Правде, да се ја не могу оптужити на основу кривичног законика, јер је дотична одредба из њега извађена и са много блажом казном до три године затвора, пренесена у најновији закон о штампани.

То откровеније београдске полиције јакo је изненадило наше највеће правне капацитете у Министарству Правде, изненадило их је, али их није збунило.

И тако прерадише тужбу на основу закона о штампани и послаше је на ново полицији, и ова је препаде суду, и у њој

остаће сви рапорти г. Жадовског, као *главни* докази моје ужасне кривице, са рачуном да ће барем судије разумети оно, што полиција није разумела, *вишу политику*, и да ће учинити своју патриотску дужност...

Али хвала Богу, наше судије не суде по политичким обзирима ни више ни ниже политике, него по позитивним законима, и они су својим решењем о моме стављању под суд, најјејачије доказали да су несавесне клевете тврђења свију оних, који тврде да се у нашим судовима партизански суди, јер ево как *гласи* дотично места судског решења:

„Публиковање извештаја, које је руски посланик Жадовски, према представци у инкриминисаним књигама, шиљао својој влади, без обзира на то, што се истих види, да су они поверљиве природе, и да се односе на политичке прилике и односе наше земље, не представља дело из члана 39-ог закона о штампи, *јер не постоји никаква повреда одобрења наше власти за слободу штампања таквих докумената, која повреда саставља суштину овог дела*. За то суд налази, да се оптужени за публиковање ових извештаја *не може ни ставити под суд*“.

Слава суду што бар он не тражи одобрење *наших* власти за штампање поверљивих извештаја из *страних* архива!

Али, ако је из тужбе отпало оно, што је за тужиоца било *главно*, остало је опет у њој доста онога што, по схватању суда, остаје *суштине овог мог кривичног дела*, остаје да сам и неке *наше* поверљиве извештаје штампао без одобрења *наше* власти, а то је неопростива кривица „јер—као што у решењу суда стоји—публиковање оваквих састава *наноси штету јавним интересима наше земље*. Штета ова састоји се: у коколебаном међународном кредиту и стварању сталног неповерења према нашој земљи као правној држави, и дискредитованом угледу земље, који стално у след тога трпи, што се све јавља као неизбежна последица публиковања поверљивих државних докумената ове врсте“.

Кад сам ове врсте у судском решењу прочитао, ја сам се и нехотице сетио једне тако исто разумљиве тираде, наштампане у некадашњем „Видовдану“, која гласи:

„Цела констелација и хаоса пуна мистификација ових лојалних мисли, кад се групише и парализује, следеује резултат *имагинације*“.

Све до наведених речи из решења судског, којим сам

стављен под суд, ја нисам ни слутио, да је наш међународни кредит поколебан, јер бар за последњу годину дана утркивали су се највећи новчани заводи у Европи да Србији понуде што већи кредит. Ако суд није овим мислио на новчани него на *политички* кредит наше земље, ја не видим да је и овај страдао. Напротив видим, да се и велике и мале државе утркују, која ће пре направити међународне уговоре па чак и савезе са Србијом. Нисам знао да има игде у свету *сталног* неповерења према нашој земљи као *правној држави*, јер та околност, што једна једина велика сила неће још да наимењује свога представника у садашњој Србији, није нимало доказ *сталног* неповерења те велике силе према нама као *правној држави*, њега ће одмах нестати, чим Србија учини једну концесију *монархистичном* схватању извесног догађаја, у коме се без икакве политичке нужде, један пар рђавих људи претворио назор у мученике...

Веома ме је изненадило и ожалостило тврђење суда да је наш међународни кредит поколебан, да је створено стално неповерење према нама као *правној држави*, да наша отаџбина стално трпи од туда што је њен углед дискредитован, али кад сам најзад прочитао, да се цела та несрећа Србије да се „све то јавља као неизбежна последица публиковања поверљивих државних докумената ове врсте“ ја сам са свим *весело* испод овог решења написао, да ми је оно саопштено, и да за мог браниоца одређујем г. Марка Стојановића адвоката овд:

Али можда је мене овај пирамидалини завршетак решења о моме стављању под суд само за то *развеселио* што ја, као лајик у правним питањима, у пркос законима логике, нисам био у стању ни да наслутим дубину *правничких* разлога за овакво решење?

Може бити. Али је ово решење учинило сличан утисак и на једног од најстаријих и најзаслуживијих *стручњака у правним питањима*, што их данас има у Србији. Један од првих адвоката у нашој отаџбини, мој пријатељ Марко Стојановић, који ми је и овом приликом учинио част да буде мој бранилац, поднео је против горњег решења првостепеног суда о мом стављању под суд Касационом Суду овакву жалбу:

„Главни што овом решењу не достаје, то је, што оно није старије за пуну 21 годину, што није изречено још у години 1884, јер у закону о штампи од год. 1884 заиста стоји: како

није дозвољено предавати јавности службену преписку, ако то дотична власт није нарочито допустила.

„Истина у решењу се казује двоје, на чему је решење основано. *Казује се* : како од овог публиковања има и штете по јавне интересе наше земље; али се за тим доказује као *главно* ово, што стоји у закону од 1884, како овом публиковању не достаје овлашћење државне власти, те је оно *зато* кривично дело.

„Што се тиче оних празних речи о казивању штете, речи савршено голих, без и трунке чега позитивног, ја мислим да ћу суду учинити много веће поштовање, ако узмем да ни он сам ни у колико у оне речи не верује, него ли ако узмем, да он збиља онако мисли, како те изређане речи гласе.

„И зато ће бити да се суд целом својом снагом бацио на ово друго своје казивање *о недостатку овлашћења државне власти*. Ту је за суд *суштина* овог дела. Код којих публикација *постоји та суштина*, за њих се Др. Владан старља под суд. Код којих не постоји та суштина, Др Владан слободан.

„Али, пошто је по тој *суштини* публикација службене преписке кривично дело *само* по закону о штампи од 1884, који сад не вреди, а *није* по закону од године 1904-те који сад вреди, то би и ово доведе била довољна жалба на такво решење, које је основано на закону, који је давно укинут.

„Али нека се пође и мало даље, кад је овако zgodна низбрдица.

„Пре свега, за штампу и за јавност свет се баш зато и бори што је то *контрола* над властима. Шта је могло бити године 1884, под ондашњим Уставом од 1879, и под ондашњим законом о штампи, то је друга ствар. По данашњем нашем Уставу, и по данашњем нашем закону о штампи, нико ни од кога ни за што и ни за које публикације није дужан тражити допуштење.

„Није свако штампање преписке, па ма та преписка била и *несумњиво* службена и *несумњиво* поверљива, свакад кривично дело, које се казни по чл. 39. закона о штампи.

„Штампање службене поверљиве преписке *може бити* по закону кривичним делом *само у случају*: ако од тог штампања *има* какве штете *по јавне интересе земље*.

„То је најбитнији услов за постојање овог дела.

„Под службеном разуме се само она преписка, која се чува у српским архивама.

„Под поверљивом разуме се само она преписка, која је поверљива по својој природи, која је поверљива у истини, а не зато што би се на њу метнула „Пов. Н.“; која је била поверљива и у времену штампања, а не која је само некад била поверљива; другим речима за коју је било *призе* потребе да буде поверљива и *тада*, када је штампана, јер све на свету, па и поверљивост, има свој живот и крај, и ништа не остаје довека поверљиво, баш и ако је кадшто поверљиво било.

„Под штетом разуме се овде *права штета* а не *уображена*, или још мање *само кажана*.

„То су битни састојци дела, које предвиђа овај закон, и ако нема њих свију, и ако тужба њих све није *доказала*, онда нема дела.

„Под оценом суда ту има да се разуме само оно, што и свуда у судском раду извиђања и суђења, а то је: *оцена доказа*, *оцена ствари по доказима*, који су о њој од тужилачке стране у *тужби наведени* и *поднесени*.

„Таква тужба морала би поднети у *оригиналу* и саму службену поверљиву преписку, за коју се наводи, да је штампана. Ако је та преписка уништена, украђена итд. морају се и о томе имати поуздани *докази*. Јер у кривичној парници *тражи се материјална истина*. И онда не помаже ту ничије причање и признање, да штампано садржи заиста некакву службену поверљиву преписку, *кад се то никаквом оригиналом службеном преписком не доказује*.

„Иначе слободна штампа била би празна реч, нарочито што се тиче разних власти и њихових радова, због којих се она управо у свету на првом месту и цени. Место: „Бој се Бога, чини право, па се не бој никога“ било би: „Ради и пиши у државној служби шта хоћеш, и законито и незаконито, и морално и неморално, само међи на све поверљиву нумеру, и трпај све у архиву, па се не бој никога“.

„Најпосле, о штампању какве преписке, као о кривичном делу, може се говорити само донде, *докле је потребно да је та преписка поверљива*; може се о томе говорити *само у неком извесном времену*, а не може се због тога дизати тужба и свакад на сва времена, вавек, кад год би се та преписка штампала.

„Основа је том кривичном делу оно што се у праву зове *државна тајна*. Кривично је дело у издавању те тајне. Оно што се за тајну државну може са разлогом тражити, то је да она остане тајном, да се не износи и не штампа само донде, докле за то има *праве потребе*, док се који посао *не сврши, не оконча*.

„Али кад је посао већ свршен и извршен, онда је он даље — *историја*, а не тајна, и о каквој штети од његовог штампања не може се ни говорити, ни зашто тужити. Он је даље, баш *на корист земље а не на штету* — за изношење, за штампање, за претрес, за критику....

„По закону кривична тужба може се оснивати само *на фактима и само на доказима*.

„Штампање службене преписке *не може се направити кривичним делом*, тек тако, ма чим, како је овом тужбом *прављено*: Тек што ће се после нечег штампаног *само поднети* кривична тужба; што ће се у тој тужби оно штампано *само назвати* службеном преписком „*најповрљивије природе*“; што ће се у тој тужби *само казати*, да је тим штампањем нанет „врло велики вред државним интересима“; што ће се у тој тужби то штампање још *назвати* и „*прекршајем службене дужности*“, што ће се уз такву тужбу написати и једно писамце Министарства Спољних Послова, у коме кадија тужи и кадија сведочи, те да то писамце послужи као тужбени „доказ“ (!) — што ће се управо у таквој тужби само подићи споменик Гогољу...

„Кад се одбију они цитати из тужбе, за које је и сам суд признао застарелост, кад се одбију они силни извештаји Жадовски, за које је и сам суд ослободио др. Владана од сваке одговорности, остају за суђење свега *три ствари*. *Прва* је: како се још у 1898. г. радило на томе да *покојног* Краља Александра прими *покојна* Краљица Викторија и како то није могло бити због старости и *слабости* Краљичине. *Друга* је: како су се, опет још у 1898 год. имали *некакви гласови*, нагађања и извештаји, да ће Бугарска заратити на Србију! *Трећа* ствар то су оне многоструке интриге, које је на штету Србије развијао Жадовски у улози руског посланика код српског Краља и какве су онда мере због тога против њега предузимане у Петрограду.

„И то је све. И онда — *не какве су још сад, него какве*

су то некад биле државне тајне? 1. Што је Краљ Александар хтео посетити Краљицу Викторију, а она га није могла примити због своје слабости. 2. Што су разним интригама били наведени представници Србије у Софији да поверују да ће Бугарска заратити на Србију. 3. Што је један руски дипломат, на штету Србије развијао против ње највеће интриге и што је Србија тражила против њега заштиту код његове власти, која је одговорила, да га и сама осуђује! Рад г. Грујића код г. Муравјова, којим је тражена заштита од интрига Жадовских не може се одвојити од извештаја Жадовских, из којих се виде те интриге, па ипак је суд ослободио писца ове књиге за штампање тих извештаја, а за оно што је последица њихова, ставља га под суд, као да ово ваља одвајати од онога, чиме је изазвано!?

„Што се тиче прве ствари, она је очевидно равнодушна. Од ње нема никакве ни штете ни користи ни по које интересе наше земље. А боље је ипак, да се и она зна, него да се не зна. И боље је то баш за данашње време. Може се у томе наћи неког разлога и рећи, како се Енглеска ни раније није тако много трудила за наше пријатељство и за примање наших владалаца.

„Ни од друге ствари нема никакве штете, а користи неке и може бити, ако ни у чем другом а оно барем у томе, што нам је обogaћено искуство за посматрање сличних прилика, те да се оне могу боље разумевати.

А што се тиче треће ствари, она је, кад се зна, само корист по земљу — корист јасна и многострука. И сви смо ми у свако доба својој земљи дужни учинити све, што можемо, да се она сачува од свачијег таквог туђинског настртања и пачања у њене послове, да је сачувамо од свију туђинаца без разлике, ма каква имена, звања и титуле они носили. А један од начина за чување земље од таквих смутљиваца и настрљиваца на њу, зацело је у томе да се мрачни радови њихови износе на јавност.

„Молим да се ово решење суда уништи“.

Овако гласи жалба мога одличног браниоца Касационом Суду.

Ја мислим да нема *правника* не само у Србији, него у целом свету, који би после овако челичне логике, после овако необоривих правничких разлога, могао одобрити решење

суда, којим се ја за ово дело стављам под суд. Могло би их бити, који би нашли, да су млади људи, који случајно данас састављају првостепени суд вароши Београда, имали право што су зазирали да пре јавног претреса, пре консултовања виших судских инстанција, пре исцрпне одбране оптуженога — узму на се одговорност изрећи, да *нема* кривичног дела у једној ствари, у којој највиши представници *државе* налазе да га *има*, те да је зато суд, и ако је видео да нема потребних *доказа* за суђење, ипак донео решење о стављању под суд, да би и вишим судовима дао прилике да кажу своју оцену овог дела, те да он не понесе сам одговорност за ослобађање једнога писца, који је, по уверењу државне владе, својом књигом нанео велику штету српској држави. Али правници, који би тако схватили ово решење, којим се ја стављам под суд, сигурно би очекивали, да ће највиши чувар правде у држави, Касациони Суд, позитивно својим решењем показати: да ни најмлађи судија не треба да зазире од политичких консеквенција, него да треба да суди само на основу доказа материјалне истине.

И ја сам, и ако нисам правник, на основу мог општег образовања, и на основу разумевања свију невоља, у којима се мора налазити сваки млад судија, у једној политичким партизанством разривеној земљи, у којој ниједан чиновник није сигуран за свој насушни хлеб, ако гледа само на оно што у законима пише — и ја сам тако схватио решење о мом стављању под суд, и ја сам са математичком сигурношћу очекивао, да ће стари, искусни, заслужни и релативно чак и материјално независни чланови Касационог Суда, после онакве жалбе мога пријатеља Марка, у којој се чак и рукама може ухватити неправда, која се овом тужбом државне власти може учинити — поништити решење, којим се ја за моју књигу стављам под суд.

Али се догодило оно, што не само правничко знање него ни најобичнији здрав разум није могао очекивати.

Један део једног одељења Касационог Суда Краљевине Србије оснажио је решење првостепеног суда, којим се ја стављам под суд. Три противу два гласа у том одељењу највишега суда оснажила су ово монструозно решење.

И тако ево ме у 62-ој години живота по други пут на оптуженичкој клупи. Да, по *други* пут, и опет за мој књи-

жевни рад. За тај књижевни рад, који је зашао у 46-ту своју годину, ја сам истина постао велики крстоноша Светога Саве и прави члан Српске Краљевске Академије Наука, али сам због њега доживео, да ево и по други пут седнем на оптуженичку клупу. Само има неке разлике између 1887 и 1906 године. И онда сам написао једно парче наше новије историје, као ово сада, и онда сам изнео неколико за наше власнике горких истина, и онда сам те истине доказао несумњивим службеним и најповерљивијим подацима, из којих се видело, зашто су ти власници осрамотили храбру српску војску на Сливници, и онда ме је државна влада Србије тужила суду за издавање државне тајне, и тражила је од суда, да ме осуди на губитак свију чиновничких права. И онда је та тужба за мене и за целу моју кућу била врло опасна, јер сам и онда због моје историје „Сливнице“ био у највећој немилости код једног великог „тиранина“, као што сам и данас. Тај се „тиранин“ онда звао Краљ Милан, а данас се зове Његово Величанство — тако звано јавно мњење, које данас праве махом људи, који су под мојом владом као бунције гоњени и хапшени. Па ипак данас се још нађе по који орган јавног мњења, који ризикује да га остали назову издајником отаџбине само зато, што моју маленкост брани од какве ашићаре неправде а онда, 1887 године, тешко ономе, који би се усудио да брани некога, на кога се Краљ Милан наљутио. А беше се Краљ тако наљутио на свог некадашњег љубимца, што је изнео целу голу истину о Сливници, да је сопственоручно писао тужбу суду, а његов ондашњи Кавур, само ју је преписао. То се знало у вароши, то су знале и судије, који имађаху да ми суде по тој височајшој тужби, а знали су и то да ће барем „видети Прокупље или Врање“, ако не и службу изгубити, чим „врдну.“ Још ми ваља признати, да сам у мојој историји „Сливнице“ одиста публиковао и једну државну тајну, која је две године после рата можда требало да остане још државна тајна — штампао сам текст оног телеграма, којим је врховна команда наредила команданту једног одреда наше војске на бугарској граници да нападне непријатеља, али да удеси тако да *изгледа*, као да смо ми напанути. Да ме је суд за ово осудио, имао би право, али ја нисам могао као историк друкчије показати, колико је онда било памети у нашој врховној команди, него штампајући и ту депешу. У толико

је већа разлика између некада и сад. Године 1887, под „тиранијом“ једног напраситог Краља, судије, које не бсху толико независне као што су данас, и које су дрхтале за свој и својих фамилија насуштни хлеб, нађоше као и мој бранилац, који и онда беше Марко Стојановић, да нисам крив чак ни за ону депешу, за коју ја данас признајем да је 1887 можда требала још да остане државна тајна. И године 1887 нађоше и пресудише сва три степена нашега судства да у овој земљи *нема закона који забрањује писати историју*, и ђенерал Коста С. Протић јавио ми је на једној карти да су ме сви судови ослободили овим речима „Живела слобода!“ Црни реакционар!.. Тако је било 1887. А данас 1906, после деветнаест година, у сред највећих грађанских слобода, у сред најшире слободе штампе? Данас ме и првостепени и три члана касационог суда довлаче на оптуженичку клупу само за то, што сам наштампао прилоге за историју Србије од 1897 до 1900, једне епохе, која је чак и смрћу једне династије дефинитивно завршена и која несумњиво припада историји, и ако ја у тим историјским подацима нисам наштампао ни једну реч од онога што треба и *данас* да остане државна тајна, него сам све то, што износи једну трећину моје књиге, оставио да се штампа после моје смрти, па и то онда када дође време да се без штете за државне интересе може предати јавности. Ако суд хоће да види, колико сам ја умео ценити шта је државна тајна, а шта није, колико сам се чувао чак да мојом књигом не направим ни најмању тешкоћу *мојим политичким противницима*, који су данас на влади, а камо ли да наштампам нешто што би шкодило јавним интересима моје отаџбине, онда нека ме суд овласти да му из оног, што сам оставио да се штампа после моје смрти, прочитам у тајној седници, само два моја мемоара Краљу Александру, један о томе, за што је грчко-турски рат прошао без икакве користи за Србију а други о томе: каква треба да буде спољна политика Србије па да се дође до уједињења Српства? Онда би се тек уверио суд, да сам и у овом послу жртвовао свој лични интерес отаџбини, да ми је и у овом послу као и целога мог живота била „Србија преча од свега“.

На жалост изгледа, да у нашој земљи има и високо образованих и високо постављених људи, којима је „*партијски интерес пречи од свега*“. Иначе се апсолутно не би могло ра-

зумети ово, са тако високог места у нашем судству, изречено снажење једног решења, које очевидно и рукописателно *није* основано на *закону* који *данас* важи.

Партизанство је болест, која упропашћује наш народ ево већ седам векова. Та болест подгризала је основе српске државе кроз цео средњи век, докле је није довела до Косова; она и данас не допушта новој српској држави да стане на снагу и да изврши своју народну мисију, и, ако се не излечимо од те ужасне болести, она ће данашњој Србији спремити ону исту судбину, коју је она спремила и некадашњем великом и силном царству Пољском. У средњовековној Србији делили су се крвно завађени партизани по религији. Партије, које су онда раздирале отаџбину, звале су се православни, богумили и католици. Данас указују исту услугу отаџбини партизани, који се групирају нешто по политичким начелима а поглавито по именима и по интересима својих вођа. У почетку XIX века, још за време првога устанка, партизани су се делили на вождову и војводску партију, затим на уставобранитеље и књажеву партију, за тим на Вучићевце и Обреновићевце, па онда на Карађорђевићевце и Обреновићевце, на дукатовце и либерале, док се у наше дане нису групирали у социјалисте, радикале, напредњаке, фузионаше, народњаке, самосталце, заверенике, антизаверенике, у сељачку и радничку странку.

И ако су им у току векова имена била различна, партизани су и у старој и у новој српској држави били по своме *раду* једнаки. И онда и сада убијали су и протеривали су своје владаоце, убијали су и протеривали се међусобно, и онда као и данас сваки Србин, који није мислио као партизани, проглашен је од свију партизана као издајник отаџбине, а издајника убити то је увек било патриотско дело. Само је у томе разлика, што се у средњем веку политички противник спаљивао на ломачи, или му је одсецана рука или нога, или су му избодене очи, или му је ишчупан језик, а у просвећено доба XIX и XX века политички противник се баца у врачарске рупе, удара на точкове, шиба, стреља, линчује, јаши, кува у цибри, поткива, пржи на тихој али дуго-трајној ватри партизанских новина; данас у место руке, ноге, језика или очију, ишчупају му част и образ, и вуцарају их по блату годинама; данас им само каљају дућане, фирме и

породичну срећу, и разоравају им домаће огњиште, данас их трпају у казамате, апсе, луднице, или им отимљу хлебца и терају их из отаџбине да се потуцају у туђини од немила до недрага, или им пале сена, секу воћњаке, чупају винограде итд. Могао бих вам изнети неколико хиљада имена са датумима, када су те хиљаде невиних људи упропашћени само за то што о јавним пословима своје отаџбине не мисле онако, како мисле партизани, који су *бројем* или *влашћу* јачи, али на што? Стотине од тих хиљада знате и ви сви лично, или их се сећате из детињства.

Има још једна сличност између српског партизанског беснила у средњем веку и у XIX и XX. Чим се која религиозна или политичка, лична или „начелна“ партија не осећа довољно јака, да сруши противну партију и да се она дочепа престола, власти, или само лиферација и државне касе, она тражи помоћ од туђина, па ма како му име било, и ма које вере био. У средњем веку су наши партизани тражили и добијали помоћ или из Византије или из Рима или од наших крвних непријатеља, од Турака. У новој српској држави траже партизани ту помоћ од Аустрије, Русије, Француске, Енгле-ске, а у најновије време од наше „браће“ Бугара, који, од како су се нашом просветом и руском војском ослободили, непрекидно, систематски убијају свакога човека у Старој Србији који се усуди назвати Србином, траже и ослањају се на помоћ такве браће, која од средњег века па до данас систематски убијају свагдашњу будућност и српске државе и српскога народа.

Те стране државе, позиване од наших партизана да се у *њихову* корист умешају у наше *унутрашње* послове, примале су се покадшто те мисије, гледајући при томе наравно да очувају само *своје* интересе. А како је било Србији и целом српском народу од те туђинске помоћи — то сам ја, на основу поузданих историјских докумената наштампао у мом часопису „Отаџбини“, а у мојим расправама: „Неблагодарност Срба према Русији“, — „Карађорђе и Аустрија“, — „Карађорђе и Русија“ — „Карађорђе и Француска“ — „Кнез Милош и Русија“, — „Србија на Берлинском Конгресу“. Оне партије у тој историји спољне политике нове српске државе, које ја нисам стигао да израдим, израдио је много боље и потпу-није велики српски државник Јован Ристић у својим књи-

гама „Спољна политика Србије“, велим много потпуније, јер је њему стајао на расположењу цео службени материјал и за време кнеза Александра Карађорђевића, и за време ресторације Обреновића, и за време Мађарске Буне, и за време Кримског Рата, и за време ратова, које смо ми водили за ослобођење и независност Србије. Јован Ристић је умро за време последњег покушаја, да се наша отаџбина спасе од политичког партизанског беснила. Како сам у том покушају био и ја један од главних фактора, то сам, кад је тај покушај пропао, сматрао за патриотску дужност да историју спољне политике нове српске државе доведем до наших дана, и да узгред покажем, зашто је пропао покушај, да се Србија спасе од партизанства. Тако је постала моја књига „Крај једне династије“, за коју сам данас на опуженичкој клупи. То је појамно. У тој књизи здерана је маска лажног патриотизма баш оним партизанима, који данас имају сву државну власт у својим рукама. Пробали су да онемогуће њено излагање систематским сметњама на пошти, пробали су да је премлате или ћутањем или грдњама по новинама, а кад све то није помогло, оптужили су ме суду за издавање државне тајне, рачунајући да ће њихови „једномишљеници“, који данас састављају већину у свима земаљским судовима судити не по законима него по партијској дисциплини.

Изгледа да се у том рачуну нису преварили бар докле, јер су три судије првостепеног и три судије Касационог Суда нашли да има кривице у једном послу, у коме сваки непристрастан човек мора видети само вршење патриотске дужности.

Како се могло то догодити код онако јасних законских прописа и у пркос свакој логици?

Ево како.

Политички партизачи болују од једне чудне болести, која се у науци зове *Farbenblindheit*, слепило боја. То је тако страшна болест, да када од ње болује какав влаковођа или скретничар на железници, па се ноћу у сигналимa уместо једне боје истакне друга, настају ужасни судари влакова у којима може да погине стотилама људи. Још је већа штета кад од те болести, од слепила за боје, болују политичари и државници. Онда пропадају читаве државе, читави народи. Кад се године 1889 у Краљевом Двору у Београду састао

велики уставотворни одбор, да изради овај исти државни устав, који, само са неким погоршањима од 1903, саставља и данас основни закон наше државе, и када је у саветовањима тога идеалног „Горњег дома Србије“, у коме су били први људи свију политичких партија српских, дошло на ред питање о смртној казни за политичке кривице, онда је један од организатора велике српске *радикалне* странке, који је био већ осуђиван на смрт за политичку кривицу, доказивао да треба *задржати* смртну казну за политичке кривице. Кад га је један од тадашњих *консервативних* Министара за то прекорео, кад му је казао да је то питање у науци решено са свим противно, т. ј. да смртна казна нема смисла за политичке кривице, онда је тај велики партизан у политици, који је првобитну социјалистичку странку Светозара Марковића управо и претворио у странку способну за владу у једној уставној монархији, који је управо творац опортунистичке фузионашке и бугарашке странке Николе Пашића — овако одговорио: „на основу слепила боја, ја могу доказати да је *снег* управо *црн*, а не бео“.

Ово слепило за распознавање боја спада у *прилежљиве болести*: оно кад се тиче избора савезника у политици може да ухвати *читаве народе*, и онда та појава води правце у једну страшну *народну болест*, која је нарочито опасна за мале и слабе народе, и њихове *младе државе*, међу којима и онако влада велико умирење од државних дечијих болести, од политичког шарлаха, од политичке дифтерије и т. д.

Та народна болест зове се *народна хипноза*.

Познато је, какве страшне ствари може да учини поједини човек у хипнози, а ја ћу вам доказати, да је за народе хипноза још опаснија, и то не само за младе и слабе народе и државе, него и за старе културне државе, за велике силе као што је н. пр. Француска.

После пораза француске надувености у сукобу са немачком *Pflichttreue* у години 1870—1871, републикански заставници слободе, браства и једнакости пали су на колена пред највећим автократом и деспотом Азије и Европе, певали су гологлави „Боже Царја храни“, постадоше идолопоклоници онога деспотизма, који сваку слободнију мисао и реч казни кнутом и Сибиром. По Богу, како је то постало могућно? Врло просто. Француска је, у својој мегаломанији, хтела да казни

Прајскога краља, што је допустио да један од принчева Хохенцолернских постане кандидат за Шпански Престо, па је певајући „à Berlin“ пошла с војском у Немачку, али не само да није могла прећи Рајну, него је у Седану положила оружје, цела њена војска је заробљена, а у Франкфуртском Миру је Француска морала да уступи Немачкој своју — Босну и Херцеговину. Да би повратила Елзас и Лотрингију, Француска је запала у *руску хипнозу*, која је трајала преко двадесет година. Пуних двадесет година очекивала је силна и велика Француска, да јој Русија извади из немачке ватре алзашко и лотринско кесење, и знајући да руски деспотизам нема рачуна за толики алтруизам, Француска му је дала тринаест милијада готових пара своје крваве народне уштеђевине. Тек кад је Русија страшила и тих тринаест хиљада милиона на политичку хипнозу даљнога Истока, тек после Мугдена и Цушине пробудила се Француска из своје руске хипнозе да падне на аман својој „вековној непријатељици“ Инглеској. То је такође требало да остане *државна тајна*. Али Теофило Делкасе налазио је да савез с Инглеском, који је он направио, не треба крити у кучине, налазио је да његов народ треба да заборави и Трафалгар и Ватерло и Фашоду, и да треба отворено да направи савез са Инглеском противу Немачке, и тако данас цео свет зна за ту *јучерашњу* државну тајну Француске, и о томе говоре све новине на свету, и ако још није свршено Мароканско Питање. Па је ли париски првостепени суд донео решење, да се Теофило Делкасе стави под суд за издавање овако крупне државне тајне, кад услед тог издајства, може доћи до новог страшног рата између Немачке и Француске? Нађоше ли се у Француској Касацији барем три члана да оснаже то решење? Дибим јок!

Све то знају моје судије; они су тако исто добри правници као и њихове француске колеге, они, ако нису већи за цело нису мањи ни у родољубљу. Па? Па ипак они мене стављају на оптуженичку клупу само зато, што сам јавно испричао како краљица Викторија није могла да прими посету Краља Александра, само зато што сам предао јавности извештаје о спремању Бугарске да нас нападне, само зато што сам изнео, како смо се жалили у Петрограду на интриге г. Жандовског, који је са Краљем Србије поступао онако, како поступају инглески резиденти у Индији са махараџама!

Али и то само *изгледа* невероватно.

У ствари је и то врло појмљиво. Треба само знати историју српскога народа, па да се и то разуме и опрости.

Разлика у поступку између француских и српских судова у схватању, шта је државна тајна, долази од *трајања* народне хипнозе.

Франпузи су стајали само двадесет година под руском хипнозом. Срби стоје под њом шест стотина година.

Још онда, када није ни појма било о народностима, када су се народи делили само по религији, када Срби нису ни звали да су и по крви род са Русима, када их је везивало само православље, Срби су били Русима *права браћа*. Кад су Руси били под јармом Татарштине, српски краљ Стеван Драгутин слао је многе изасланике са богатим поклонима за цркве и манастире и обилатом потпором за сиротињу у руској земљи, а српски цар Стеван Душан, видећи да Руси нису више у стању да издржавају свој манастир у Светој Гори, потписао је 1347 две хрисовуље, којима је томе манастиру дао толико земље и прихода да се одржао. То су исто чинили и сви владаси до Ђурђа Бранковића.

Кроз цео XIII, XIV и XV век ишли су многи српски калуђери, научници и писци из Србије, где је онда цветала, једина тада позната, црквена књижевност и носили су у Русију књиге и рукописе. Од њих ћемо поменути само Кипријана, Пахомија и Исајија, Макарија Петровића и Софронија Младеновића, који су створили руску *црквену књижевност*. Други један Србин Ђурђе Крижанић научио је Русе да постану *трговачки посредници* између Азије и Европе, да отворе прве руске консулате у главним азијским варошима и да поседну Каспијско Море.

Срби Д-р Филиповић, Атан. Стојковић, Д. Кнежевић. Ј. Рајић, Зорић и Тодор Јанковић из Миријева код Београда основали су *народну просвету у Русији*.

Србин *Терлајић* зачео је *руско грађанско законодавство*

На основу *руских* историјских података могли бисмо, да му је овде место, доказати: да се и за основне школе и за прве учитељске школе, и за развитак из основних у средње школе а доцније у универзитете, и за завођење очигледне наставе у руским школама, има да благодари српској иницијативи.

Руски историци даље признају, да су 23 Србина из При-

морја, које поименце помињу, ударили *прве основе руској трговичкој црноморској флоти*. Ова је флота под руском заставом али под српским поморским капетанима и Србима мрнарима имала огромну важност за целу јужну Русију, вели руски професор Григоровић.

Срби из аустријске војне границе населише у почетку седамнаестог века две велике провинције у јужној Русији, које су се звале „Новаја Србија“ и „Славјано Србија“. Од тих Срба погинуло је за свету Русију у једној јединој битци, 12-ог јануара 1769., десет хиљада, а седам хиљада је допало у татарско ропство Крим-Гараја. Пуковници граничарски Шевић, Прерадовић, Хорват и Пишчевић доведоше нове масе српских насељеника, организираше их у компаније, које су свака за се подигле свој „шанац“. Из тих њихових шанчева развили су се доцније руске вароши: Миргород, Елисаветоград ит.д. У седмогодишњем рату састављали су ови Срби четири коњичка пука. Срби, руски ђенерали Милорадовић, Стојановић, Витковић, Панић, Божић, Перић и Текелија тако су се одликовали у овом и у првом руско - турском рату, да су *сви* нови *пукови руске војске*, који су организовани под царицом Катарином II добили Србе за официре. Поименце се помињу 8 ђенераллајтнанта, 12 ђенералмајора, 4 бригадна команданта, 17 пуковника, 38 мајора и т. д. и т. д.

Али не само ови српски духовници, књижевници, научници, мрнари и војници, који су ишли у Русију да у њој живе и да се за њу боре, него и *сви Срби*, колико их год има, у свима земљама у којима живе, и у сва времена, толико су Русима били браћа, да су сваком приликом били готови жртвовати живот и имање за „Свјатују Рус“.

Кад је Русија 1711 заратила противу Турске, један миг руског Цара био је довољан да сви Срби у Црној Гори устану на оружје и да нападну на Турску. Кад је Цар на Пруту направио мир с Турском, ова је бацила најпре 50.000, а кад то није било доста, послала је 100.000 своје војске на Црну Гору, и казнила је страшно за ту помоћ Русији. Цар, сазнавши за то, наредио је да се у свима руским црквама држе парастоси за оне хиљаде Црногораца који су „заслужили мученички венац за Христа,“ а оним Црногорцима, који су остали живи на своме згаришту, послао је 150 медаља, 5000 рубаља да се подигну разрушене куће, и 5000 рубаља црногорском

Митрополиту да оправи све цркве и манастире. „За сада — завршује се ова царска порука — нека Црногорци остану мирни, али ако би Турска опет напала на Русију, нека јој опет помогну“.

И послушаше Црногорци Цара Православног, и кад 1736. наста нов руско-турски рат, скочише опет на оружје противу Турске, и опет том својом диверсијом привукоше на се добар део турске силе, и опет помогоше светој Русији, а ова опет при закључку мира 1739. заборави да уради што год за своје савезнике, те Турци понова прегазише и опустошише Црну Гору. Сада је Владика Црногорски Сава пуње две године обијао прагове у Петрограду, просећи мало рубаља да опет покрпи разорене цркве и манастире, док је за то добио тачно избројаних 7660 рубаља, и још преко тога хиљаду рубаља за његов трошак у Петрсбургу за две године (1742—1744).

Султан Мустафа III. објављује 1768 Русији рат, али у исти мах шаље 67.000 своје војске противу Црне Горе, да је спречи од сваке диверсије у корист Русије. Јест, али и Царица Руска шаље у Црну Гору кнеза Ђорђа Долгоруког са новим мадаљама, муницијом и „нешто пара“. 29-ог јануара 1769 излази манифест Царичин у коме се Црногорци позивљу да нападну Турке и да их гоне до Цариграда „што ће им у толико лакше бити, јер ће главна сила Турске бити против Русије“. За ову услугу гарантира Царица Црногорцима *светињом Своје царске речи* да при закључку мира *по могућству* неће заборавити на Црногорце него ће им осигурати *довољну* безбедност и слободу вероисповести“?!

И то је било доста да Црногорци полете у бој. Сам кнез Долгоруки, у својим извештајима Царици, признаје да су Црногорци учинили да цела Босанска војска није могла кренути противу Русије. Кад се потписао мир у Кучук-Кајнарџи, Русија је добила цео Крим, целу Бесарабију, Кубан, Азов, Керч, Јеникале—а Црна Гора није добила *ништа*, сем ако су руски преговораи и пуномоћници за мир, под „амнестијом за све Турској потчињене Славјане“ подразумевали и независне Црногорце...

Године 1784. спреми Бушатли паша експедицију да казни Црну Гору. Владика Петар I. одјури у Петроград да испроси барута и олова. Кнез Потемкин му је наредио да

за 24 сахата напусти Петроград. Међутим је Бушатлија на ново опустошио Црну Гору...

13. августа 1787. нов рат између Турске с једне а Русије и Аустрије с друге стране. Сад цар Аустријски шаље у Црну Гору мајора Вукасовића, али не са 150 медаља него са 400 војника, и не са 5000 рубаља него са 100.000 дуката, са великим количинама хране и цебане. Јес ал' Србо неће да помаже Лацманима. Владика Петар I, онај исти што је протеран из Петрбурга, неће за све благо Аустрије да жртвује кости ни једног свог Црногорца, докле га год Цар Православни не позове у бој за крст часни... И тек када је у Црну Гору стигао пуковник Тутолмин, са једном иконицом која се на грудима носи, и са манифестом свога Господара: да Црногорци устају на оружје, тек тада Црногорци јурнуше и у овај рат. При закључку мира у Свиштову и у Јашу Црногорци добише... опет амнестију, као да беху турски поданици! Турци су врло добро знали да се ова уговорена амнестија не може тицати слободних Црногораца, и за то одмах послаше Кара Махмуд пашу с војском противу Црне Горе. Владика Петар потукао је ову војску до ноге. За то га је аустријски ћесар одликовао бојевом муницијом, а Цар Православни — орденом Александра Невског.-

11. Јануара 1799 наредио је Руски Цар Павле да се Црној Гори издаје огромна помоћ у новцу, пуних хиљаду дуката годишње. После 4 године Цар Александар I укинуо је Црној Гори ту помоћ, јер је чуо и одмах поверовао, да се Владика Петар погађа са Француском да јој *прода* Црну Гору за 25.000 дуката... Па не само да је Црној Гори одузета та помоћ у хиљаду цесарских годишње, него је Свјатјејши Синод у Петерсбургу позвао Владику Петра I на суд са поруком да ће, ако се не покори и не дође пред суд, бити лишен владичанског чина, а црногорски народ имаће да избере себи новог владика, који ће доћи у Петроград да се тамо хиротонише за владика. За извршење свега овога братства послао је Цар грофа Ивелића у Црну Гору.

Изгледало је да ће се најзад и Црна Гора пробудити из својн руске хипнозе. Секретар владике Петра, Сладић, накупио је Свјатјејшем Синоду такву књигу о автокефалности црногорске цркве, као што је прибогу ова моја писанија о Жандовском пачању у наше унутрашње ствари. Сва је разлика

у томе што је је Сладић за ту своју ситну књигу, као што пише у Историји Црне Горе „уклоњен са овога света“ а ја сам само стављен под суд.

Године 1806 отеше Црногорци себи плућа за дисање, отеше Боку Которску. Православни Цар Александар I наредио је Црној Гори да одмах уступи своја плућа Француској. Сладићева смрт и оптужба владике Петра беху већ заборављене. руска хипноза беше опет свемогућна и Црногорци предадоше без једне речи Боку Которску Французима... У награду за такву послушност, Цар им је послао добро избројаних 2567 дуката и 58 лира...

Када 1813 Црногорци понова освојише Боку Которску, Цар Александар I наредио им је да овај свој једини излаз на море, одмах уступе Аустрији. И Црна Гора опет саже главу, и опет послуша Цара Православног, и опет предаде крваво стечену Боку Которску... Никола I, Цар Всеросијски наградио их је за тај нов доказ самопрегорења у служби Русије, вративши Црној Гори ону хиљаду дуката годишње помоћи.

До сада смо само видели шта су Срби из Србије, из Угарске, из Далмације, из Црне Горе учинили за Русију, и како су им руски власници за то благодарили.

А сада да видимо шта је руска хипноза учинила у нашој ужој отаџбини, у Србији, за првих сто година њеног новог државног живота,

Кад је Карађорђе послао своју прву депутацију у свету Русију, да је замоли за њену помоћ у његовој исполинској борби противу Турске, руски власници му по тој депутацији поручише да пре свега установи „Правитељствујушчи Совјет“. Срби помислише да им Русија само за то ову спасоносну мисао поклања, да би руска влада имала с киме преговарати о даљој материјалној својој помоћи једнокрвној и једноверној браћи, и они одмах послушаше, и одмах установише Правитељствујушчи Совјет, и овај стаде суревњиво осујећавати сваки напор Карађорђевог за дефинитивно ослобобођење Србије — али руска помоћ не дође...

Тек 28 Јуна 1807, потписан је у Кладову између Карађорђа и пуномоћника руске владе, пуковника Маркиза Паулучија оваква српско-руска конвенција:

„1. Прва је жеља српскога народа да дође под заштиту

Њ. В. Цара Руског Александра I. Српски народ најпокорније моли ЊЦВ. да што скорије пошље једног способног управника, који ће земљу као државу организовати, и који ће јој у име ЊЦВ. Александра I дати устав.

„2. Пошто се Српски Народ ставља под заштиту Њ. В. Цара Руског и од њега очекује све што је потребно, то се народ нада да никада ни једно парче његове земље неће никада бити никоме уступљено, и да се у њој неће никада завести робовање властели.

„3. Њ. Ц. Величанство постављаће све грађанске и војничке чиновнике, само не Грке.

„4. У свакој тврђави, коју сада Срби држе, и у свакоме другом граду, који би помоћу руске војске освојили, биће руски команданти и руски гарнизони регуларне војске.

„5. За заједничку акцију код Видина, с руске стране ће се ставити 3000 пешака, један пук козака, 2 ескадрона коњице, а са српске стране ставиће се 20,000 бораца.

„6. Апсолутно је потребно да се постигне војничка веза између Србије и Црне Горе, те да се осујети тамошња акција Турака и Француза. За то ће се на Босанској граници концентрисати 15.000 оружаних Срба, 3000 руске пешадије, један козачки пук и 2 ескадрона кавалерије.

7. Српски народ исцрпео је у овом четиригодишњем рату своја средства. За то треба да одређени управник земље донесе довољно новаца да у Београду организира касу.

„8. У Београду и осталим српским тврђавама има много покованих топова, које ваља поправити. За то треба послати мајсторе, и топовске муниције.

„9. Највећу оскудицу трпе Срби што немају праха и олова. За то треба што скорије у Београду установити магацин за муницију. Топова не треба, јер се претпоставља да ће се руски контингенти који се овим утврђују, имати са собом прописну артиљерију.

„10. У београдском магацину треба да буде резерва од 10.000 пушака за случај да се увећа број српских бораца.

„11. Шест артиљеријских и женијских официра треба одмах да се пошље за инструкторе српској војсци.

„12. Тако исто треба благовремено да се пошље једна чета градске артиљерије са бомбардирерима.

„13. Јадни рањеници српске војске немају ни лекара ни

апотеке. За то треба послати пољске болнице, а у Београду треба установити главну болницу с апотеком.

„Све што је доведе наведено то је безусловно нужно. За остало што ми не можемо знати, рачунамо и ослањамо се на великодушност и очинску милост Њ. Ц. В. Александра I“.

Ова је конвенција ратифицирана од руске владе, јер командант руске војске на Дунаву, ђенерал Михелзон јавља „Поштованоме Правитељствујушчему Совјету“ да је руски дјелствитељни статски совјетник К. Родофиникин од руске Владе одређен да дође у Србију да организира срп. државу, да по могућству испуни све жеље Срба и да се стара постићи што веће успехе од сурадництва руске и српске војске. Уједно Михелсон шаље две почасне сабље, једну Карађорђу, другу *Миленку*. Родофиникин чим је дошао даје од новаца које је собом донео: Србима 550 дуката да купе соли у Влашкој, Карађорђу *хиљаду* дуката да купи муниције у Аустрији а *војводи Миленку* три хиљаде дуката, за што? „Јер се Миленко бори близу наших“ стоји у рапорту Радофиникиновом влади.

Кад су Турци преко Видинског Митрополита понудили Србији она иста права, која су онда имале Влашка и Молдавија, Срби су ту ствар поверили Радофиникину, и он је, преобучен као српски делегат, осујетио те преговоре у Видину.

У исто време док се овако вршила руско-српска конвенција, руски посланик у Бечу гроф Шувалов, изјавио је у име Руске владе од речи до речи ово: *Русија би била срећна ако би Србија опет постала турска провинција*.

11-ог Фебруара 1811 понудио је Руски Цар Александар I. аустријскоме цару Францу да Аустрија поседне Модавију, Влашку до Серета и *целу Србију*. И то сопственоручно писмо писао је Руски Цар 24 сахата после уласка *руског* гарнизона од 500 људи у Београдску тврђаву.

Кад Аустрија није пристала да узме Србију, Русија је послала у Србију у јесен 1812, ђенерала Ивелића, и овај је од српске Народне Скупштине у Манастиру Враћевшници, у име Рускога Цара захтевао: да све народне старешине ударе на једном чистом табаку хартије своје потписе и печате и кад су они то урадили, онда је Ивелић над тим потписима написао изјаву: да Србија пристаје на онакав мир какав Русија

закључи са Турском, да пристаје да постане опет папалук турски, као што је била пре устанка.

И ако је и Карађорђе морао да потпише оваку изјаву, он је Ивелићу отворено казао: да он садржину те изјаве не сме саопштити своме народу. Ивелић му је одговорио „Русија је у невољи. Турска не пристаје на мир, док јој се не изда Србија. *Превари народ, превари!* Бог ће ти опростити, а Русија ће признати и теби и твоме народу, и неће никад заборавити ову вашу велику жртву. Предај народ Султану! Хајде са твојом пратњом у Аустрију и у Русију, па нека буде воља Божја.“

Карађорђе није могао да верује у овакво издајство Русије; он је морао помислити да је Ивелић суманут, и послао је у Петрбург депутацију да моли за заштиту Србије. Тој депутацији речено је у Петрбургу да *Русија никада неће Србију издати Турцима*. Међутим неколико дана пре те свечане изјаве руске владе Ђорђу Ненадовићу, Сими Марковићу и Михаилу Грујевићу, 28 Маја 1812 био, је у Букурешту већ потписан мир између Турске и Русије. У томе вечном споменику руске благодарности, Русија, у пркос великој невољи у којој се налазила, оте понова од Турске за себе Бесарабију, а Србију предаде „*милосрђу и великодушности Блистателне Порте*“ Исти члан Букурешког уговора утврђује: да сви Срби имају да положе оружје, да све градове (тврдиње) имају предати Турцима, да сва нова утврђења морају срушити итд.

Да би се видело колика је несрећа нашега народа била у овом случају само за то што је био хипнотизиран братском Русијом, морамо поменути још и ова факта: Само годину дана раније, нудио је Хуршид Паша у име Турске Карађорђу онакав исти положај, какав већ имађаху Господари Влашке и Молдавије, само да не помаже Русима. Карађорђе је ту понуду послао руском Главнокомандујућем. Нико мањи него Леополд Ранке тврди: да је *Турска нудила Србији полусамосталност и то под гаранцијом Француске*. Карађорђе је то одбио. Куд могу Срби напустити Русију!

Наполеон I, поимајући колико је важна помоћ коју Србија указује Русији у овом рату, послао је два своја човека у Србију, који су у његово име понудили Србији, да јој Наполеон изрази мир са Турском под овим условима: Да Срби плаћају Султану умерен трибут, да градови остану у српским

рукама, да Србија добије потпуну унутрашњу аутономију, да добију свог наследног Кнеза, да имају право ковати свој новац, и то све под *гарантијом Француске и Аустрије*, и све то само да се Србија одвоји од Русије и да засебно закључи мир с Турском.

И ову понуду послали су хипнотисани Србу у главни стан, и огуда ми је поручено нека одговоре, да Срби, *као савезници Русије*, не могу улазити ни у какве засебне преговоре с Турском. И би тако.

И наш велики *савезник* закључи и у наше име мир с Турском, и у Августу 1812 и оно мало Руса, што је било у Србији, оставише нас „милосрђу и великодушности блистателне Порте“, и наста последње очајно клање са Турцима, и ужасне масе турске војске јурнуше са свију страна у Србију, и претворише је у згариште, и девет хиљаде српске нејачи пребеже у Аустрију да благосиља великог српског заштитника Цара Православног, и Карађорђе је морао да послуша савет који му је донео изванредни посланик Русије гроф Ивелић... И тај савет послушаше и остале војводе српске. Само један није хтео да послуша тај савет. Тај једини војвода беше Милош Обреновић. Он је остао да погине са својима. Бог и народ, његова памет и јунаштво помогоше му да од згаришта 1813 ипак направи Србију васалном кнежевинам, а захвални народ изабра га за *наследног Кнеза*, (1817) Руски посланик у Цариграду барон Строганов протествовао је против тога на Порти, а Кнезу Милошу је писао: да не рачуна на руску потпору да се призна кнежевско достојанство, а камо ли наследство тога достојанства, јер то *није у интересу српскога народа*, него је то само Милошев *лични интерес*. Кад је Кнез Милош Строганову писао и молио га да потпомогне његову депутацију за народна права, барон му је одговорио 2-ог Јан. 1819. да су та права „прерана за интересе Србије“. 1-ог Децембра 1819 пише барон Строганов Михаилу Герману, агенту Милошевом у Букурешту „Никако не могу да верујем да ће *господин* Милош Обреновић за своју личну корист жртвовати интересе свога народа“, а самоме Кнезу пише овако „Порта, видећи колико сте Ви запели да добијете наследство кнежевског достојанства, одлучила је да се користи овом за њу згодном приликом те да, ласкајући вашим намерама, са свим упропасти Србију.“ — — „Она сад

хоће да од народа измами један свечан акт, којим би се свака даља интервенција Русије у ваше послове искључила.“

А то би наравно била пропаст за Србију...

Кад се Кнез Милош уверио да не може рачунати на помоћ Русије, он је почео да ради директно са Турцима, и успео је.

Руска дипломатија, видећи да ће да изгуби ову партију шаха, коју је играла с Милошем успела је да се у Хатишериф од 1830 године, којим се Србији дају њена државна права, унесе и одредба да се у Србији мора установити *совјет*, чије чланове Кнез не може збацити, док се не би доказало да су што против Порте скривили... И сам историк руског покровитељства Србији, Нил Попов, признаје да је у тој одредби основа за све несреће које су доцније Србију снашле.

У хатишерифу од 1830 стајало је да се сви Турци, осем гарнизона у тврдињама, имају иселити из Србије, и ерлије беху већ онога дана, када је тај хатишериф прочитан у Београду, понудили своја имања Србима, и хтели су их продати одмах да оставе Србију. По доброти срца свога Кнез Милош им је допустио да са својом нејачи не путују по оној врло тешкој зими, него да остану у Србији до пролећа. Туђинске интриге дочепаше се тога и једно јасно право Србије претворише у спорно питање. Порта је предложила да се оно преда Руском Цару да га он, као Покровитељ Србије реши. Србија радосно на то пристаде и *Цар Никола I решио је да Турци ерлије остану у Србији*. Сада је Султан забранио ерлијама да изврше погођену продају својих имања и наредио им да остану где су. И тако благодарећи моћној речи протектора Србије, православнога Цара Николе I, осташе поред турских гарнизона у српским градовима и Турци ерлије у Србији још пуних 37 година.

За што је то урадио Цар Православни? Кунинбертцитира овакав одговор једног руског агента на то питање:

„Срби треба увек да имају нешто да жуде, што им само Русија може дати, треба их увек одржавати у стању у коме не могу живети без руског покровитељства и туторства. Становништво Београда, састављено од Хришћана и Муслимана, биће увек врло нових трвења и сукоба између Срба и Турака, који ће увек давати прилике Русији да се меша у унутрашње послове Србијине. Осем тога Русија је имала свог

интереса да у овом питању учини једну љубав Турској, те да за себе осигура Балта-Лимански уговор. Најзад Русија је морала казнити Србију што је, противно њеним саветима, изразила признање Портино за наследство кнежевског достојанства“ Ово потврђује и Нил Попов.

Цар Аустријски Франц I. послао је 12 децембра 1830 по нарочитој депутацији Кнезу Милошу ленту Гвоздене Круне и својеручно писмо, у коме му честита, што је „наследством кнежевског достојанства испуњена жеља његова и српскога народа“ а Цар Православни Никола I. казао је Авраму Петронијевићу и Цветку Рајовићу, које је Кнез Милош послао у Петербург, да благодаре за једну златну дуванкесу, којом је Цар наградио Србију што му је помогла у руско - турском рату 1828, само ове иронијне речи :

„Е? Ви сад имате наследнога Кнеза? Мој комплимент“.

Па пошто су Аврам и Цветко ову иронију могли схватити као истинску честитку, то им је главом Родофиникин, који сада беше директор азијатског департамента, отворено казао: да се *Цар страшно наљутио*, што је Милош добио право наследства. Али наравно, Цветко и Аврам нису били криви за то; они добише орден Св. Владимира, добише сваки по 500 дуката и по једну *диплому рускога племена*, и одушевљени за све, што је руско, вратили се у Србију те основаше *руску партију „уставобранитеља“*. Да би се ова ојачала, руски власници отказаше даље издржавање српским емигрантима из првог устанка, који су дотле живели у Бесарабији и вратили их у отаџбину. Директор Кнежеве Канцеларије Јаков Живановић записао је у својим успоменама ово :

„Кад су се Петронијевић и Рајовић године 1830 вратили из Петербурга, донели су *савет Цара покровитеља да се у Србији направи органски устав*“.

Автократор Руски Никола I. препоручује Србији оно, за што у својој држави шаље сваког у Сибир... Самодржац сверуски бацио је тим својим саветом запаљену буктињу партизанства у патријархалну, тек из ропства ослобођену Србију, јер такав савет Цара Православног био је довољан, да сви Срби захтевају Устав, који ће их излечити од свију невоља, сиротиње материјалне и умне... И Кнез Милош нареди Давидовићу и Радичевићу да израде тај лек од свију зала, да спреме Устав.

Руски консул у Букурешту барон *Рикман* спремио је међутим, преко Стојана Симића и осталих Уставобравитеља, *Милетину буну* противу Кнеза Милоша. Кнез је ту буну угушио, коловођама њеним опростио, али је похитао с Уставом, и овај је прокламован на Великој Народној Скупштини 1835.

И ако је тај Устав управо донесен по савету руског Цара Николе I. ипак руски власници не само што не беху њиме задовољни, него се толико ражљутише, да су одмах послали барона Рикмана у Србију да тражи *изјашњење*.

Барон Рикман саслушао је ово „изјашњење“ као судија, који саслушава на делу ухваћенога кривца, па онда је осуо горке прекоре: како су Срби уобразили да су независан народ, а заборављају да су они још турска раја, којој је Русија код Порте изадила нешто повластица. Али те повластице Срби су злоупотребили и Србија је, без одобрења свог добротвора, коме има за све да благодари, конституисала се као сасвим слободна земља. То је беспримерна дрскост прокламовати један Устав, у коме се санкционирају сва она револуционарна начела, против којих се не само Русија, него и Аустрија увек борила. Оно што ниједна велика држава у свету не би смела учинити без одобрења Русије и Аустрије, то се дрзнула урадити српска раја...

Прелазећи на поједине одредбе тог Устава, изванредни изасланик Рускога Цара обележио је *наследство кнежевског достојанства у породици Обреновића*, као прост *безобразлук* (arrogance). „Милош — рекао је барон Рикман пред испуњеним великодостојницима кнежевине — није ништа друго до поручник (Lieutenant) Султанов, кога је он поставио да у његово име управља земљом дотле, докле њему, Султану буде веран. Чланови његове породице не могу никада и ни на који начин претендовати на она права, која имају само суверене породице независних држава у Европи. Србија је само Султанова. Шта значи онај грб и круна, што их је Србија присвојила? Срби, као поданици Турске, не могу имати никакав други грб осем грба Турскога Царства. Кад је Србија нашла за добро да установи и Министарство Војно и Министарство Иностраних Дела, онда молим да ми се каже: са каквим војскама и противу које силе мисли Србија ратовати, и са каквим државама хоће она и какве уговоре да склапа? Да није случајно Србија добила ћеф да се, раме уз раме са Француском,

бори за слободу рода људског, кад је у свој Устав унела начела и институције Француске Револуције? Молим Вас, господине Живановићу, да ми одредите дан и сатат, када ћу моћи да учиним моје подворење Њиховим Високопревасходствима господи Министрима српским.“

Живановић је на ове фанфаронаде и безобразлуке барона Рикмана одговорио овако :

„Ако је српска влада у чему погрешила, она то није учинила у рђавој намери, као што јој то г. барон подмеће, него зато, што није имала искуства, што није довољно познавала дипломатске захтеве. Кнез и народ Србије сувише добро знају своје дужности, од којих се никада неће удаљавати. Кнез и народ мисле да су својим сопственим напорима и помоћу Русије престали бити турска раја, у које би стање г. барон хтео да их врати. Чим је Султан признао наследство кнежевског достојанства у породици Обреновића, Србија је имала право мислити, да тиме не вређа ничије туђе право, нити га узурпира, кад у свом основном закону ближе одређује то наследство, да би тиме осигурала мирно развиће државе у будућности. Ми мислимо да Србија није никакву кривицу учинила тиме, што је одредила свој грб, јер у Европи свака варош има свој грб, па то не значи да се дотична варош тиме огласила за независну. Херцешка круна на српском грбу не може увредити Султана, као што ни грофове и баронске круне на грбовима руског племства не вређају Цара Руског. Можда је била детињарија установити шест министарстава за оволико мало државнога посла, али је Кнез морао то да учини, да само задовољи извесне амбиције, које би иначе направиле дар-мар у земљи. Ако су чиновници, којима су поверени одношаји Србије према Турској, Русији и према пограничним провинцијама, ако је команда трупа, које Србија, по одобрењу Порте, има да установи ради одржања реда у земљи, ако су, велим, ти српски чиновници добили називе Министра Војног и Спољних Послова, то не може изазвати никакве зебње у Русији, јер би било смешно иза тога тражити намере, које Србима ни на памет не падају, јер њима је довољно покровитељство Русије, те немају потребе да траже везу са другим државама. Што се тиче сличности између српског и француског Устава, за њу се не може ништа пребацити Кнезу Милошу, јер он за француски Устав зна само

по чувењу, а овај наш Устав он је дао *само* зато, да задовољи све, који су се жалили на његову ранију администрацију — а не зато да шири начела, која се не допадају Русији и Аустрији.“

Ова умереност у одговору само је утврдила барона у његовој намери да покаже Србији, ко јој је прави госа, и он сазва другу конференцију, у којој беху и све коловође Милетине буне и сви чланови прве конференције. Овако испуњене све главне чиновнике српске питао је барон Рикман: зашто је дошло до оружаног устанка противу Кнеза? Јевљин, који није био у завери уставобранитеља, Давидовић одговори: да је тај покрет изазван потребом извесних реформа у земљи, потребом да се ограничи самовоља, да се стане на пут злоупотребама, да се чиновницима осигура њихов положај, да се осигура личност и имаће свакога грађанина. Али, похитао је Давидовић да дода, ниједан од оних, који су учествовали у томе покрету, није имао никакве намере ни противу власти Кнежеве, а камо ли противу Кнежева живота.

Сада је барон Рикман позвао све оне, који имају што да се жале на Милоша, да изнесу опширно и да поткрпе своје жалбе. Кад је и то урађено, изасланик Рускога Цара казао је ово:

„Срби само дотле могу рачунати на заштиту Цара, мога Господара, докле буду верни поданици Блистателне Порте и верни штићеници Русије. Ако би Срби заборавили на те своје дужности, Цар, мој Господар, не само да ће их напустити њиховој судбини, него ће у савезу са Султаном да их научи памети (*pour les mettre à la raison*). Ви већ не показујете довољно респекта према Турцима, нити особито слушате савете Русије“.

За тим је прешао на фулминантну критику досадашњег рада Кнежевог, па се онда окренуо Давидовићу и рече му, да у Србији има неколико усијаних глава, које се труде да рашире револуционарна начела и љубав према оним страним државама, које заступају та начела, али нека знају те усијане главе, да Русија добро на њих пази, и ако се оне не тргну за времена, биће зло и за њих и за саму земљу. Рикман и овом приликом понови: да Срби нису ништа друго до турска раја, и да они не могу ни са којом другом државом имати политичких одношаја до једино са Турском. Ову своју

беседу закључио је племенити барон свечаном изјавом: да никоме од оних, који су учествовали у Милетиној буни, неће фалити ни једна влас на глави...

„Нама свима — записао је Живановић у својим успоменама — с ове конференције у мало није, услед бола и срубе, у место суза ударила крв из очију“. И онда наста овакав дијалог:

Рикман: Све мора остати по старом.

Живановић: Које старо мислите? Да ли онако, како је било под нашим старим Краљевима и Царевима?

Рикман: То не.

Живановић: После наших старих Крљева и Царева настала је тиранија турска. Хоћете ли то старо?

Рикман: И то не.

Живановић: После је настало доба Карађорђево, у коме се само ратовало, те се није могла ни направити Бог зна каква државна управа.

Рикман: И то није.

Живановић: Онда не остаје ништа друго него стање, које је било до Устава. Али ми смо се уверили да то „старо“ и поред најбоље воље Кнежеве и свију нас, не може умирити земљу. Није нама стало ни до каквих теорија. Нама треба мир и ред у земљи, нама требају закони, по којима ће се управљати, нама треба независне судске правде; треба да знамо, шта је наша земља у свету, чиме се она разликује од осталих земаља, зато нам треба земаљски грб и народна застава; нама треба да тачно одредимо круг Кнежеве власти, његове одношаје према народу, треба нам гаранције за личност и имање, и зато нам треба Народна Скупштина, са тачно одређеним правима. У осталом Ваше Превосходитељство зна боље од нас шта све треба за једну добро уређену државу, да за једну добру државну администрацију треба много више него што је наша Кнежева канцеларија и наш једини Народни Суд.

Рикман: Одиста треба разне административне гране поделити у неколико дирекција. Из тих директора и њима потчињених саветника требало би саставити земаљски *Слат*, са којим би се Милош саветовао односно законодавства, а већ за извршну власт били би довољни сами директори. Све

остало или је излишно или се не налази у Хатишерифу, па се према томе не може ни завести.

Живановић: Ама у основном закону треба бар толико рећи, да је Србија таква и таква Кнежевина?

Рикман: То је већ познато.

Живановић: Ни у трактатима ни у Хатишерифу не говори се о Кнежевини, него само о Србији, о српском народу. Ако Србија није Кнежевина, нека се каже шта је?

Рикман: За то немам никаквих инструкција.

Живановић: А за државни грб и заставу?

Рикман: То није потребно,

Живановић: Па како ћемо се користати слободом пловидбе без наше народне заставе?

Рикман: Све треба да остане по старом.

Живановић: Ама нема ничега „старог“?

Рикман: Немам других инструкција.

Живановић: Нико од нас не сме за живу главу народу помевути да се овај устав укине.

Рикман: У Хатишерифу нема ни помена о Народној Скупштини, а ви се не смете ни за корак удаљити од Хатишерифа.

Тек после ове друге конференције са чиновницима и незадовољницима — отишао је барон Рикман Кнезу Милошу, и, пошто му је читао вакелу за целокупну његову владавину, казао му је, да је он једини кривац, што је дошло до буне противу њега. После је саркастичним тоном претресао цео *приватан* живот Кнежев и његове *породичне одношаје*. Саветовао му је не само да се не усуди ма што на жао учинити коловођама „јануарског покрета“ него, пошто су то најспособнији људи у земљи, да им повери најважније службе. Само пре свега треба да отпусти из службе — Давидовића.

Барон је завршио детаљним упутствима Кнезу, како треба да влада и како треба да удеси свој приватан живот.

Кнез Милош савладао се и саслушао је Царевог изасланика мирно до краја, па му је онда рекао: да би он желео да види, како би се извесни људи, који се хвале својом памету и дипломатском вештином, умели наћи, када би запали у средину између унутрашњег раздора и спољашњег рата, желео би да види, да ли би они са бунтовницима боље поступили, него што је он учинио са својима. Ма ко да је крив

за буву, он је њеним коловођама искрено опростио, пре него што се ико за њих заузео, али, ако би они његово помиловање у будућности злоупотребили да направе нов неред у земљи, он ће их казнити свом строгошћу закона, па ма на каквим се они положајима у државној служби затекли, па ма ко се са стране за њих заузимао. Ако се неке од тих људи не допада у Србији, и ако им је он искрено опростио њихову кривицу, нека иду куд им је воља, он им неће сметати. Што се тиче рефорама, Кнез Милош му рече, да ће он радо примити савет од свакога, који жели добра Србији, ако му се тај савет даде с обзирама, на које он као поглавар једнога народа има права. Али ако г. барон мисли, да он може Кнезу Србије у место савета издавати заповести, он то као чувар народних права, мора најодлучније одбити; јер Porta је Србији дала право да уреди своју унутрашњу управу, како она сама за добро нађе; а кад је Кнез у Русији упитао, како да удеси унутрашњу управу, њему је одговорено, да ће он сам најбоље знати потребе свога народа, па нека је према томе уреди. Овакво понашање Руске Владе Кнез никако не може да сложи са инструкцијама, на које се данас г. барон позива, али, ако су те инструкције одиста такве, нека их г. барон покаже, и нека му остави копију од њих. Сада се Кнез спрема на пут у Цариград да посети Султана. До повратка из Цариграда он не може предузимати никакве промене у државној управи. Доцније ће видети, да ли треба да у интересу своје земље предузме и какве промене „сасвим ако Руска Влада не нађе да има права заповедати му, како ће он у својој држави владати.“

Овај достојанствени одговор Поглавара Србије на претензије једне стране државе, да се меша у њене унутрашње послове, само је разбуктао мржњу Русије противу Кнеза Милоша, коју је стекао уз наследство кнежевског достојанства, и барон Рикман, пре него што је отпутовао из Пожаревца, примио је још један пут све личне непријатеље Кнежеве и све незадовољнике, и дао им је тачне инструкције, шта треба даље да раде, да се постигне заједнички циљ руских власника и српских „уставобранитеља“.

Није дуго потрајало, а Стојан Симић узне „одсуство“ да уреди неке своје послове у Влашкој. Уз пут је Паши Видинском изјавио, да неће више да је српски поданик, него права

раја, положио му је харач, па онда је отишао у Букурешт, где га је барон Рикман поставио на чело нарочитог одбора противу Кнеза Милоша. Томе одбору придружио се за тим и Ђорђе Протић, такође виши чиновник Кнеза Милоша зато што је Кнез наредио, да му одцпе 50 батина, јер је обешчастио своју свастику, која му је поверена била. Тај одбор поднео је Цару меморандум о стању у Србији, у коме се то, стање цртало не може бити црњим бојама. Последица тог меморандума била је, да је Кнез Милош добио из Русије „Начертаније Устава за Србију.“ По том начертанију земљом би имао да управља Совјет и Кнез заједно, јер би Кнез био само први међу совјетницима, а ових је имало бити 14—15, и њих нико није могао збацити, нити би они о своме раду имали икоме рачуна давати. О Народној Скупштини, о кнежевим правима, о наследству не беше ни речи у том „начертанију“.

Кнез Милош дао је на ноту, којом му је достављено то начертаније, одговорити, да он руској Влади благодари на послатом му мишљењу, обећавајући да ће се користити оним тачкама, у којима се говори о грађанским правима, а што се тиче совјета, да такво тело не би одговарало ни потребама ни обичајима ни политичким ни друштвеним одношајима Србије, и да је о томе убеђен не само он, него и сви први људи у његовом народу, са којима се о том саветовао.

Руска Влада није наравно могла ништа одговорити на ову ноту Кнеза Милоша, али је једна височајша личност у Русији изразила се с гнушањем о безобразном тврдоглавству српскога шефа (*un auguste personnage de ce pays avait laissé paraître son indignation contre l'insolente opiniâtreté du chef serbe*).

Да би Руска Влада могла живље преко поменутог одбора радити противу Милоша, отворен је нарочити руски консулат у Оршави. Испрва је Руска Влада хтела да свога консула пошље у Београд, али онда би и друге државе послале своје консуле, за то је Вашченко постављен за руског консула у Оршави. Аустрија и Енглеска разумедоше песму ову, и послаше своје консуле право у Београд. Пуковник Хоџес био је чак лично акредитован код Кнеза, са којим је брзо постао пријатељ. Ово је алармирало и одбор уставобранитеља и руске консулате у Оршави и Букурешту. Ђорђе Протић послат је у Вознесенск, где се Цар Никола бавио на маневрима, и пре-

дао је једну адресу за Цара, у којој се покровитељ преклиње да Србију спасе од несносне тираније Милошеве. Одговорено му је, да ће Цар само тако моћи помоћи Србији, ако добије такву молбу са потписима, који би несумњиво доказали, да је цело јавно мњење у Србији против Милоша. Такав исти одговор послат је преко консулата у Букурешту и у Оршави свима незадовољницима у Србији. Ови нису могли скупити *много* потписа за тужбу, али су успели задобити два потписа, који су за Цара Николу вредели више него хиљаде других потписа. Тужбу Цару потписаше жена и рођени брат Милошев. Кнегиња Љубица и Јеврем Обреновић.

Чим је Цар Никола добио ову тужбу, он је послао у Србију по нарочитој мисли свог ађутанта, пуковника кнеза Долгоруког, и овај је стигао у Крагујевац 13 Октобра 1837.

Долгоруки је најпре подсетио Кнеза Милоша на сва добротинства, којима је Русија засула Србију, на све оне знаке највишега благовољења, којима је Цар, његов Господар, обасуо лично Кнеза Милоша, па је онда отуда извео, да Цар има право да очекује оланост и захвалност од српскога народа и његовог поглавара, када им даје савете без икакве користи за себе, једино за срећу и благостање једног народа, који му је род по крви, вери и језику. Сви савети, које Цар даје Кнезу, немају никакав други циљ до једино срећу једнога народа, који је херојским напорима извојевао себи слободу. На несрећу Цару је дошло до знања да Кнез, заведен дошаптавањима једне друге силе, руске супарнице, као и неколицином лажних пријатеља, почиње да полаже извесно честољубље у томе да презире Цареве савете, да сматра покровитељство Русије као несносан јарам, који он хоће да скине, противно жељама већине свога народа. За тим је пребацио Милошу његову велику интимност с енглеским консулом и његову неблагодарност, која лежи у томе, што он претпоставља Велику Британију Русији. Цар зна, како је за сваког поглавара народа тешко да задовољи цео свет, он зна да многе тужбе, које долазе противу Милоша потичу из зависти, пакости и незадовољених очекивања. Зато у царевим очима ово Милошево шуровање с Енглеском саставља његову главну махну. У осталом кнез Долгоруки, путујући кроз Србију до Крагујевца, уверио се својим очима, да земља ни из далека није у тако рђавом стању, као што га неки представљају.

Жива трговина, напредак у земљорадњи, благостање и задовољство у народу, подигнуте школе и друга јавне грађевине, све то доказало му је, колико су непоштени они људи, који тврде, да је Милош све узео у свој монопол, да насилно отимље туђе имање, и о томе ће он Цару поднети свој извештај. Али све то неће бити довољно да поправи рђаво мишљење, које је Цар о Милошу стекао. Као савестан извршилац међународних уговора, Цар захтева, да се тачно испуни све оно, што је у његово име уговорено. И пошто у Хатишерифу, за који је Цар узео на се гаранџију да ће се извршити, стоји одредба, да ће се у Србији установити совјет, чији чланови неће моћи да се збаце, па та одредба још није извршена, Цар има право да тражи, да се она изврши, у толико више, што у тај совјет треба да уђу људи, који имају заслуга за ослобођење земље и права на признање народа и његовога Кнеза. Овде је Долгоруки показао Милошу списак оних заслужних људи, који треба да дођу у Совјет. *У томе списку беху све сами непријатељи Кнеза Милоша, најватренији поборници Русије.* На сваку нахију треба да дође по један совјетник, дакле да их буде 18 са Председником и једним секретаром, који би имао само саветодавни глас. Никакав закон и никакав указ Кнежев неће моћи вредети, ако их Совјет није одобрио. Број државних чиновника, њихова права и плате, одређује Совјет у споразуму са Кнезом. Све што се тиче државног буџета *решава* Совјет, и све што овај нађе за добро наредити у интересу општег благостања, то *мора* Кнез без икаквог околишења прогласити као закон. Совјет ће вршити контролу над радом свију чиновника. и имаће право да збаци свакога чиновника за кога нађе, да је што скривио. Совјетници се не могу збацивати и имаће право, да у споразуму с Кнезом *сами* одреде, колику ће плату они примати. Таква права тражи Цар за совјет у Србији, а Милошу остаје на вољу да га назове ако хоће Сенатом, Синодом, државним или народним саветом.

По мишљењу Долгоруког остајаше Кнезу и поред таквог савета „доста леп положај“. Кнез би био *contrebalance* савету, јер би он постављао чиновнике, јер би он имао у рукама целу извршну власт и команду над војском и право помиловања. Али било како му драго, *Царева је воља да Милош овако уради.* Ако драговољно послуша Цара, може увек рачунати на његово благовљење и заштиту; ако ли не изврши

Цареву вољу, Цар ће наћи пута и начина да га на то *примора*, па ма шта му Енглеска обећавала. Једина Русија, која је са својом војском и својом дипломацијом извојевала Србији права, која она данас има, може бити протектор Србије, и Русија неће никада допустити, да ма која друга сила дели са њом то право. При све том Русија се не би мешала у унутрашња питања Србије, да су се и остале силе држале резервирано, и да је Милош њихове понуде одбио. (Долгоруки се правио да не зна, да је Русија уметнула оне кобне члакове III и XIX у Хатишериф од 1830, и да је Цар послао барона Рикмана у Србију далеко пре, него што је икаква друга страна сила и помислила да пошље свог консула у Београд). Али кад Милош претпоставља савете оних кабинета, чији су интереси са свим противуположени интересима Русије, онда Цар има право да захтева, да се изврши све што он гарантује.

Кнез Долгоруки, као члан велике руске властеле, умео је својим финим понашањем да ублажи све, што у његовој мисији беше увредљиво за Милоша. Осим тога он је умео и да поласка Милошу, да истакне његове заслуге, и добро се чувао да грубостима и прегњама дарне у честољубље Милошево. И тако је Долгоруки успео да задобије поверење Милошево, и овај му отворено признаде, да је у последње време свсје понашање према Русији променио зато, што се уверио да се она од покровитеља претворила у непријатеља, који хоће да га збаци с престола. Долгоруки је на то похитао изјавити, да је Кнез Милош у заблуди услед једног неспоразума, и да га увери да ће Русија, само ако је он послуша у овом питању, не само избегавати све, што би ограничавало његову Кнежевску власт, него ће га свима силама потпомагати да се одржи на своме положају.

„Али, говораше кнез Долгоруки, ја молим Вашу Светлост, не као политички изасланик него као лични пријатељ Ваше Светлости, попустите у питању о совјету, учините по жељи мога Господара. Као и сви силни овога света, Цар не трпи да му се противречи, и што он једном хоће, то мора бити. Ако Ваша Светлост покаже готовост учинити што Цар жели, уверавам Вас, да то неће бити на штету Ваше Светлости, јер ако би Совјет икада усудио се да прави тешкоће Влади

Ваше Светлости, Цар ће увек помоћи Вам да Совјетнике научите памети“.

И ако је и Кнез Милош, као и сви Срби, стајао под руском хипнозом, и ако је он искрено желео да докаже Цару Руском своју оданост, опет је био сувише мудар, а да кроз све љубазности кнеза Долгоруког не види замку, коју хоће Совјетом да му направе, зато је одговорио евазивно: да ће он учинити све што може, да задовољи Русију и да изврши одредбе хатишерифа према потребама, политичком и друштвеном стању своје државе и према жељама свога народа.

Сада је Долгоруки изјавио да Цар жели потпуну амнестију за све оне, који су се 1835 политички компромитовали, као и да се сви ти људи врате у своја пређашња звања.

„Ја сам — одговорио је Кнез Милош — још 1835 свима опростио, који су били у завери противу мене, и оставио сам их у звањима, која су дотле имали, и ако су сви други чиновници од мене захтевали, да их казним свом строгошћу закона, претећи да ће они, ако ја то не учиним, сами повући њих пред суд. И ако сам ја мојим непријатељима тако великодушно опростио, они продужише да раде противу мене, и поцепаше ми земљу у грдно завађене партаје. Па ипак ја ни једног од њих нисам гонио, а од оне тројице, који се баве ван Србије, Симић је узео одсуство да уреди своје приватне послове, Протић је побегао од комисије, која је одређена да иследи његове злоупотребе, а Вучић је сам искао и добио пасош за иностранство. Али да бих показао, колико сам рад задовољити сваку жељу Њ. Ц. Величанства, ето ја ћу и ту тројицу позвати да се врате у отаџбину и дају им службе, које су имали. Али ако они наставе свој стари занат, онда ћу их казнити по закону. Ви треба да знате да ти људи ништа друго неће него да Србију поделе на своје спахилуке. Не обраћају се они вама за помоћ, што санџим желе да утврде руски уплив у Србији, него њима треба ваша помоћ да се мене курталишу, и кад би они знали, да би ту помоћ могли добити и на другој страни, они би се за њу обратили не само Аустрији или Француској или Енглеској, него самоме Цару Монголскоме. Што се тиче мојих осећања према Русији, ја сам их, надам се, доказао сваковрсном помоћу коју сам указивао руској војсци у руско-турском рату 1828. До душе извесне речи, које је Коцебуе, при разграничавању између Србије

и Турске изговорио, даље подсмев, који су извесна врло високопостављена лица у Русији себи допустила на мој рачун, врло млако држање руске владе при мојим напрезањима да се изврши Хатишериф, незадовољство Русије што сам задобио наследство Кнежевског достојанства у мојој породици, безобразно понашање барона Рикмана не само према мојим чиновницима, него и према мени самоме — све то учинило је, да у неколико ослаби моја и мога народа благодарност Русији, да се уздрма наша безгранична вера у љубав Русије према Србији, али све то није у стању да раскине везе заједничких интереса, који нас везују с Русијом, а камо ли да би нас то могло навести, да се на штету Русије приближимо којој другој сили. Ја сам истина морао примити агенте оних држава, које су у пријатељству с Портом, али ја чикам све моје непријатеље, нека покажу да сам са њима ишта преговарао, што би могло Русију и најмање у присенак ставити. Моји одношаји с енглеским консулом, чисто су лични. Добар војнички глас који је он стекао у Шпанији, као и његово отворено и искрено понашање, задобило му је симпатије свакога човека у Србији, који се познао с њиме, па му је задобило и моје лично пријатељство. Ако је пуковник Хоџес кадгод себи допустио да мени што посаветује, то је увек било да савесно вршим моје дужности према Порти и према Русији као покровитељци Србије“.

Чим је Долгоруки отпутовао из Србије, Кнез Милош је позвао Симића, Протића и Вучића натраг у отаџбину и помирио се с њима опет врло свечано, и дао им је њихова стара звања. И опет је у том мирењу Милош био искрен, и опет су његови непријатељи били подмукли. Они израдише да се Вашченко у Јануару 1838 постави за руског консула у *Београду*, и тако се овај руски чиновник отворено ставио на чело свију кнежевих непријатеља, и руковао је њиховим даљим завереничким радом.

Вашченко се понашао према Кнезу Милошу, како се никада и никоји Цар Руски није понашао ни према коме свом лакеју. Али му је Кнез Милош одмах запушио уста овом изјавом: „Ја сам имао прилике да кажем и барону Рикману и кнезу Долгоруком, да ћу ја радо примити сваки савет Русије, али да ја као Кнез Српски немам ни од кога да примам

никакве заповести, и да ја никоме не допуштам, да се меша у унутрашње послове моје државе.“

После ових речи Кнез Милош је не само окренуо леђа Вашченку, него је отишао у Крагујевац, а Вашченка је оставио у Београду.

Баш у ово време позвао је Велики Везир Кнеза Милоша да пошље у Цариград једну депутацију, са којом би се уредило питање о иселењу ерлија из Србије. Кнез посла Аврама Петронијевића, Јакова Живановића и Јованчу Спасића у Цариград. Тамо није било ни речи о ерлијама, него им на Порти рекоше, да су звати због Устава, који треба израдити за Србију. Живановић је одмах израдио један нацрт и послао га је Кнезу на одобрење, а кад је овај одобрио, депутација га је поднела Порти. У писаним инструкцијама, које је Кнез Милош 15 Јуна 1838 послао својој депутацији има и ово место :

„Господине Петронијевићу! Прочитајте још један пут и упамтите добро оно, што Евангелист Матеја каже у гл. VI, стиху 24: да нико не може служити два Господара. И ми то не можемо. Ја шта би тек било, ако би било још више тих Господара. Што се тиче руског покровитељства, клањамо му се до земље, али ми нећемо да се Руси мешају у наше унутрашње ствари. Ми овамо спремамо законе, а ви тамо свршите Устав, па га донесите. Шта има ту Русија да се меша?“

Али Русија је тако хтела, јер је таква била „воља Царева“. За то је Бутењев, који је био на одсуству, одмах послат на своје место у Цариград, а у помоћ му је дат велики пријатељ Кнеза Милоша — барон Рикман.

Кад се српска депутација представила Руском посланику, Бутењев ју је одмах избрусио, што је посетила и Француског и Енглеског посланика, изгредио је депутате, што су у њихов нацрт Устава унели и одредбе о државном грбу, народној застави и наследству кнежевског достојанства, па онда се окренуо Живановићу с овим речима; „*Савјет се мора у Србији установити, па макар нестало и тебе и твога Кнеза*“

Кад је Кнез Милош сазнао, шта је Бутењев казао његовој депутацији, он јој пише 24. Септембра 1838 :

„Ако Бутењев, кад се опет с њиме састанете, понови оно што вам је рекао, одговорите: Ко хоће да вам забрани да посећујете Ваше познанике, тај хоће да вас ограничи у вашој

личној слободи, и да од представника једнога Кнеза и једнога народа направи робље. Ми се надамо, да ће депутација храбро ићи даље путем, која смо јој ми одредили, и да се неће обзирати ни на чије претње. Особито препоручујемо нашем Петронијевићу, да остане непоколебљив у повереном му задатку, ако хоће да остане наш, а ми његови. Оа најбоље зна, колико смо се година мучили, док смо скупаторили ово мало државе. Нека се добро чува, да га туђин не превари, да он све то разруши.“

Али Петронијевић је из Београда понео са свим друге инструкције од консула Вашченка и од својих пријатеља, и према њима, он је у конференцијама са Нури ефендијом ћутао и пуштао да Живановић и Спасић раде, али је иза њихових леђа са Бутећевом радио да Устав испадне онако како Русија хоће. Петронијевић је потписивао и све ноте Порти противу установљења онако наопаког совјета у Србији, које је Живановић писао, али је после сваке такве ноте лично изјављивао на Порти, да они по заповести Кнежевој морају такве ноте да пишу, али народ жели да Порта и Русија даду Србији онакав Устав, какав оне за добро нађу.

Док се то у Цариграду радило, *Вашченко* је употребио то време да побуни *масу народну* противу кнеза Милоша. Сваки час, и под најразличнијим изговорима, путовао је по Србији, заустављао се у сваком селу, у свакој друмској механи, скупљао је око себе кметове и сељаке, „частио“ их је, и причао им је како Кнез Милош хоће да упропасти Србију.

Ево, примера ради, што је царски руски конзул Вашченко говорио искомљеним сељацима у механи у Белосавцима:

„Русија хоће да Србији даде Устав како *би за народ* било боље и лакше, али Кнез неће тај Устав, хоће да и даље влада, у место по закону, по своме ћефу, и да би се могао одупрети наваливању Русије, погодио се с Енглеском за извесну суму, да га она подржи противу народа. И тако ће Срби своју стоку морати да дају Енглезима у бесцење, а Енглеска им неће давати новаца, него ће им плаћати својом робом. Кнез је све српске шуме продао Енглезима да од српског дрвета праве своје лађе, а уступио им је и све руднике, и народ ће морати кулуком да обара своје шуме и да сноси целу ту јапију Енглезима. Ко зна, можда неће дуго проћи а Србију ће преплавити луторански попови, да се боре противу

наше свете православне вере. Како је српски народ и онако попустио у вери и како скоро нико више не иде у цркву, то ће Кнезу бити ласно да пошокчи и полутерани целу Србију.“

Када је Вашченко приликом ових агитација противу Кнеза Милоша наишао и на такве сељаке, који су сами имали ма каквог личног разлога бити незадовољни Кнезом, њима је на уво говорио: да је ствар свршена и да је Кнез Милош продао Србију Енглеској.

Лако је замислити како су овакве речи представника велике и за Србе свете Русије, утецале на масу простодушног народа.

Кад је Вашченко сазнао да се лорд Понсоби, енглески посланик у Цариграду, почео на Порти живље заузимати за жеље Кнеза Милоша односно Устава, он је с места одјурио у Крагујевац са тврдом одлуком, да изазове Кнеза на какву напраситост противу руског консула, која би се могла претворити у Кнежеву увреду целе Русије. Изишавши пред Кнеза Вашченко му је на најбезобразнији начин *забрањено сваке даље одношаје са представником Енглеске.*

Кнез Милош одмах је видео шта би Вашченко хтео да постигне овим најновијим својим безобразлуком, за то му је, сасвим мирно одговорио овако:

„Ваша забрана је напад на нашу слободу, за коју смо ми крв пролевали, и коју ћемо умети бранити од свакога ко би на њу напао“.

Ово беху последње речи које је Вашченко чуо из уста Кнеза Милоша, јер овај га никада више није хтео пустити преда се.

Кнез беше прекинуо своје односе са представником Русије у Србији.

Прва је последица била да је Бутењев поднео Султану на потпис онај и онакав Устав за Србију, какав је он у споразуму с Петронијевићем а иза леђа Живановића и Спасића израдио.

Султан је потписао Хатишериф којим се Бутењевљев Устав заводи у Србији. Срби су тај Устав педесет година звали *турским* Уставом, али он то није био, него право *руско* дело, као што и сам историк руског покровитељства Србији признаје.

Српска народна депутација није хтела да прими овај

Устав. Живановић је на Порти уложио најсвечанији протест протјаву оваквог *гашења народних и Кнежевог права*, а одмах затим поднео је Кнезу своју оставку која гласи овако :

„Ваша Светлост, премилостиви Господару !

„Члан XVII Устава, у коме се говори о совјетницима, унесен је противно представкама народне депутације у Цариграду, која је имала да с Портом преговара о Уставу, у којој сам имао част и ја бити. Тиме је по моме убеђењу окрњена слобода наше унутрашње управе, тиме је наша државна машина тако искварена, да ће врло често морати сасвим престати да ради, док се сасвим не сломије, а у томе ја видим огромну опасност за нашу драгу отаџбину.

„Да бих доказао да нисам ни најмање крив за такав састав поменутога члана Устава, и пошто ја нећу више да радим на државним пословима Србије у једном времену, за које предвиђам катастрофе, које ће тај члан Устава створити — у најдубљој покорности молим Вашу Светлост да ме милостиво разреши од поверене ми дужности Директора Кнежевске Канцеларије и да ми издавањем заграничног пасоша дозволити благоизволи, да се вратим у моју постојбину“.

Порта је међутим руски Устав послала своје Београдском Везиру Јусуфу, ономе истоме, који је у последњем рату издао Варну Русима. Тај велики љубимац руски прокламовао је 18 фебруара 1839. у Београду нови Устав Србије, који је Србији дао 17 Господара, а њенога Кнеза⁷ направио нулом. И већ 13 Јуна 1839 Кнез Милош Обреновић I абдицира у корист свога старијег сина.

Отац отаџбине, како га називаху све Народне Скупштине, које новим Уставом беху укинуте, морао је да оде из земље, коју је ослободио и коју је државом учинио.

То беше други велики резултат руске хипнозе у Србији.

Како је Милан Обреновић II умро после месец дана, то је на Кнежевски Престо ступио Кнез Михаило Обреновић III.

И ако је овај владалац био још тако млад, да апсолутно није *могао* имати ни једног јединог непријатеља, опет Русија није могла ни њега да трпи, јер и он беше постао Кнез Српски на основу онога, Русији тако мрскога права наследства у породици Обреновића. То право желела је Русија пошто пота да уништи. И оне силне машице, које је Русија себи створила у Државном Совјету Србије, испунише ту силну жудњу Ру-

сије и већ 1842 трећи владалац из Дома Обреновића беше збачен са престола и протеран из Србије.

То је трећи резултат руске хипнозе у Србији.

Сада је руска олигархија, српски Совјет, сретно дошла до идеалног стања да се Српски Владалац *бира*, и она изабра Александра Карађорђевића, ађутанта Кнез Михаиловог, за Кнеза Српског.

Је ли бар сада, када се у дошло Србији до *изборног Кнеза*, било срце на месту руским власницима?

Није! Свемоћној Русији то још не беше доста. Њене машице у Србији сувише су на врат на нос извршиле овај избор. Није се народу довољно очигледно доказало, да је по заповести Русије извршена ова промена Династије у Србији. Избор Кнеза није извршен у присуству Представника Русије. За то је Кнежев избор поништен, и наређен је нов, на коме је био присутан представник Русије. Александар Карађорђевић је и на овом поновном избору проглашен за Кнеза Српског, али сада је и њему и целом народу било јасно, да у Србији само Русија заповеда. То сада постаде јасно и свима Србима ван Србије. Ево доказа :

Године 1848 борили су се угарски Срби на страни Тесаревој противу Мађара. Да би у тој неравној борби добили помоћ своје браће из Србије, пише њихов Патријарх Јосиф Рајачић 8-ог Октобра 1848 једно писмо у Србију, али не Кнезу Српском, него руском консулу у Београду. Ево шта му пише:

„Цео терет овога рата пао је на јадне аустријске Србе. Зар може Русија допустити да нас сатру и збришу са лица земље? *Та једна реч Русије довољна је да нас све спасе.* За што Русија не би узела нас под своју моћну заштиту, кад наш Цар није више у стању да нам помогне? *Русија треба да нареди Кнежевини Србији да нам свом својом снагом помогне*“. Али Руски Цар није издао *ту наредбу* Кнежевини Србији, и Патријарх Српски Јосиф Рајачић није доживео ни ту част, да му руски консул у Београду ма шта одговори на његову патријаршеску грамату.

Међутим крв није вода. Срби из Кнежевине нису ни чекали на заповест Рускога Цара, него потрчаше својој браћи у помоћ, и тако сједињени, однеше такве победе над Мађарима да је млади Цар Аустријски Франц Јозеф I, својом прокламацијом од 3. Дец. 1848 признао Карловачког Митрополита

за Српског Патријарха, а свога ђенерала Стевана Шуљкица наименовао за првог Војводу свога, истом прокламацијом створеног Српског Војводства...

Године 1852. био је принуђен Кнез Александар Карађорђевић да предузме извесне промене у личностима извесних виших чиновника својих. Одмах је канцелар Рускога Царства гроф Неселроде написао Српском Заступнику у Цариграду Кости Николајевићу једно писмо, у коме у име Царске Владе изјављује: да су најновије промене међу чиновницима у Србији учиниле врло непријатан утисак у Русији, јер уклањање Вучића из државне службе имаће врло несретних последица за Кнеза, и за целу земљу. У исти мах руски консул у Београду Тумански предаје Кнезу Александру једно пријатељско писмо барона Ливена, који му јавља: да се Цар Никола јако наљутио на Кнеза што је највећи чиновнички положај поверио једном Илији Гарашанину. Барон Ливен саветује Кнезу да не навлачи на се гњев Царев, него нека одмах отпусти из службе Гарашанина и нека у њу врати Вучића... Ово писмо дејствовало је у Србији као права бомба. Кнез Александар позва на саветовање све своје попечитеље и све прваке своје земље. Ови нађоше поред све своје оданости Русији, да се не може допустити чак и то, да Русија намешта и збацује чиновнике српске. Кад је Кнез предао Консулу Туманском свој одговор на писмо барона Ливена, и кад је тај одговор стигао у Русију, барон Жомини у руском Министарству Иностраних Дела означио је тај одговор Кнежев као „врло арогантан“. 16. Фебруара 1853: дошао је Кнез Менчиков у Цариград, збацио је турског Министра Спољних Послова и казао је Српском Представнику у Цариграду: да његов Цар неће да трпи једног Кошутовог и Мацинијевог ђака на челу Српске Владе, и да зато захтева од Кнеза Српског, да *сместа* отпусти Гарашанина из службе. „Ако Кнез ову Цареву заповест не послуша, Цар ће га *ма на који начин* љуто казнити.“ Једновременно с овом поруком Кнеза Менчикова, *руски консул* у Београду захтева од Кнеза да *сместа* отпусти Гарашанина, иначе ће он одмах прекинути сваку службену везу са Српском Владом...

И тако је Русија приморала Кнеза Александра да потпише 24. Марта 1853. год. Указ, којим је Русија збацила Гарашанина...

Али ни ово понижење Србије и њенога владоца не

беше довољно Русији. Сад је руски консул у Београду захтевао, да се отпусте и други чиновници српски „јер су пријатељи Гарашанинови“.

Ово је било „преко јего“ чак и креатури руској у Србији, Совјету, и овај је упутио Кнезу једну адресу, потписану од свију највећих српских русофила, у којој се каже: „Уклањање Гарашанина са једног положаја у државној служби, на коме се одликовао ванредним способностима, јако је ожалостило Државни Совјет, али се овај надао да ће се том жртвом задобити благовољење Покровитељскога Двора. Сада је пак Совјет сазнао, да је руски Консул изашао пред Кнеза са новим захтевима, који очевидно вређају земаљски Устав и газе народна права. Ова су права задобивена са толиким жртвама, да се Совјет нада да ће их Кнез умети бранити, при чему може рачунати на потпору и Државног Совјета и целог народа, јер на тим правима почива политичко биће Кнежевине.“

Кнез је одговорио, да је сасвим сагласан са мишљењем Државног Совјета.

Тај патриотски одговор Кнежев на патриотску адресу Совјета скрхао је врат и Кнезу и Совјету, јер сада Русија на једанпут извуче Обреновиће на среду.

Када је Цар Никола оборио и Обреновића III са престола, и протерао целу прву династију из Србије, онда је Кнез Милош отишао у Петербург и, када је изашао пред Цара, пружио се колики је дуг потрбушке пред тако свемогућним Царем. Николај I молио је Његову Светлост да устане, али Кнез неће него вели: „Ти си ме оборио, ти једини можеш и да ме дигнеш“. И Његово Императорско Величанство морало је сопственоручно да дигне Кнеза Милоша, за сада само са паркета, а већ доцније видеће, може ли се још што за њега учинити, ако изборни Кнез Српски не послуша сваку заповест из Петербурга... И не лези враже, Кнез Александар ето почиње себи да допушта луксуз патриотизма. То ваља казнити „ма на који начин“, што рекао Кнез Менчиков. И бист чудо велије, и сви прави Обреновићевци у Србији групираше се око оног истог човека, који је највише помогао Русији, да протера Обреновиће из земље, око *Вучића*, јер тако је сад гласила заповест из Петербурга... И Кнез Михаило прекида своје једанаестогодишње бутање у прогонству, и упућује Српскоме Совјету једну посланицу, у којој му каже: да

би он само на жељу српскога народа и у вршењу своје патриотске дужности пристао да поново узме на себе бreme Кнеза Српског, али да он то никада неће учинити преко лешева своје браће, јер он неће да се због његовог повратка у Србију ниједан Србин заплаче, него да га сви Срби са радошћу дочекају. За оно што је било, неће се он никоме светити. Велики и мали чиновници не треба да се боје за своје службе, он би их све потврдио и он би чак чувао садашњи Устав...

Ово писмо Кнеза Михаила умирило је чак и све противнике династије Обреновића.

Фонтон, саветник руског посланства у Бечу, послат је, у споразуму с аустријском владом, у нарочитој мисији у Београд, и предао је Кнезу Александру једно писмо руског Државног Канцелара ове садржине: Русија неће никад од Србије тражити никаквих жртава, али Русија не може трпети да Србија, под штитом своје грађанске независности, постане легло револуције, које може узнемиравати сигурност *суседних* држава.

Шта каже, *суседних* држава? Ах да, сад се Русија бринула за сигурност Аустрије. Коалиција западних европских сила противу Русије беше већ ту. У очи Кримскога Рата требаше Русији неутралност Аустрије, и за ту неутралност Русија пристајаше да *Аустрија окупира Србију*. Ово потврђује сам барон Жомини у својој дипломатској студији о Кримском Рату.

Фонтон је препоручио Српској Влади највећу предусретљивост према Аустрији, *јер се Русија потпуно споразумела с Аустријом*. У рату који предстоји, Србија треба да остане на миру. Овако је Фонтон говорио *службено*, а *извод руке* казао је тој истој Српској Влади: да се што скорије наоружа и спреми...

Цар Никола предложио је Цару Францу Јозефу, преко свог амбасадора у Бечу, барона Мајендорфа, овакав заједнички план акције: Руска војска да поседне Влашку и Молдавску а *војска аустријска да поседне Србију Босну и Херцеговину...* У исти мах казао је гроф *Срлов* српском агенту у Бечу Алекси Јанковићу, да Србија мора остати неутрална и да она треба да о томе увери Аустрију, те да тако сачува за себе пријатељство Аустрије.

Кад је оглашен рат између Турске и Русије, и услед

тога сва права Србије, која су потекла из руско-турских уговора, моглоше доћи у питање, поручила је Порта западним силама, да је она вољна из сопствене иницијативе најсвечаније потврдити сва права Србије и дунавских кнежевина. Руски консул у Београду *Мухин* трудио се одмах да докаже Српској Влади, да она не треба да прими такав ферман Султанов, јер ако би га примила, она би тиме за навек раскинула своје везе с Русијом, а цео српски народ огорчио би се против своје Владе, јер српски народ неће никаква турска обећања без руске гаранције. У исти мах барон Мајендорф и Фонтон поручују преко Алексе Јанковића српској влади: да може примити Султанов ферман, али да треба у свом одговору Србија да изјави, како она и на даље сматра *раније фермане* Султанове као основу својих права. Ако Србија тако уради, Русија ће јој после помоћи да се изврши и она одредба Хатишерифа, која је по пресуди Цара Николе дотле остала неизвршена, т. ј. да се Турци ерлије најзад иселе из Србије.

15 Јануара 1854 донео је Етем-паша у Београд Султанов ферман, којим се потврђују сва државна права Србије. У своме одговору од 26. јануара Кнез благодари Султану, *помиње* фермане од 1829. 1830. 1833. и 1838., али не удара довољно гласом на резерву, која му је саветована од барона Мајендорфа. Русија је и то забележила на своме раду кнеза Александра.

У фебруару 1854 посла Русија Фонтону у Србију, а пуковника Ковалевског у Црну Гору, да ове две српске земље крену у рат противу Турске. Фонтон је дошао до Земуна, али није могао прећи у Београд, јер му то није допустио командант аустријског опсервационог корпуса, који већ беше концентрисан на граници Србије. Фонтон поручи српској Влади да му пошаље једног свог повереника у Крајову, јер има да му саопшти важне поруке. Влада посла Атанасија Николића у Крајову. Ево како је он записао свој разговор са Фонтоном:

Фонтон: Руска војска скоро ће умаширати у Бугарску. Време је да и Србија учествује у ослобођењу *Хришћана* од Турске. За ово учешће, Русија ће осигурати нарочитим уговором особите користи своје савезнику.

Николић: Аустрија се сасвим отворено спрема да са

својом војском поседне Србију. Према томе, кад би Србија пристала на ову поруку Русије, она би запала између две ватре.

Фонтон: Нема те опасности. Не сме се Аустрија усудити да уђе с војском у Србију.

Николић: Кад она не би смела, не би она већ концентрисала своју војску и не би већ довукла своје понтонске тренове за прелаз преко Саве и Дунава.

Фонтон: А ја вам кажем, да Аустрија не сме прећи.

Николић: Добро, али ми немамо новаца за ратовање. Можете ли нам дати новаца?

Фонтон: За сада нисмо у стању.

Николић: Можете ли нам барем дати муниције, пушака и топова?

Фонтон: Не можемо,

Николић: Е овда Србија не може ни маћи.

И добро је што је Србија остала на миру, јер на њеној граници стајаше Коронини са 50.000 аустријске војске, и кад га је Кнез Александар упитао, зашто се концентрише та војска, одговорио је да умашира у Србију, чим би то учиниле руске трупе.

Неутрално држање Србије за време Кримскога Рата награђено је на Париском Конгресу тиме, што је Србија стављена под заштиту *свију* Великих Сила, и што је у чл. 29. Париског Уговора унесена оваква одредба:

„Без пристанка *свију* Сила уговорница не може бити никакве оружане интервенције у Србији.“

Из узаног круга Портиног и руског покровитељства ступила је сада Србија на широко поље међународнога права, и могла се даље развијати под гаранцијом целе Европе.

Овај напредак Србије сматрала је Русија као своје понижење и за то је кнез Александар доведен дотле, да побегне Турцима у град, а Народна Скупштина 1858. врати на упражњени престо Династију Обреновића.

Ово је *пети* резултат руске хипнозе над Србима.

Тадашњи руски консул у Београду, Милошевић демонстративно је показивао руску радост. Али та радост није дуго трајала, јер Кнез Милош, чим је сео наново на Престо, који је он створио, послао је нарочиту депутацију у Цариград, да му се понова потврди наследство престола у Династији Обреновића и да

се Србији врати право да независно уређује своју унутрашњу управу, које јој је право одузето Уставом г. Бутењева.

Кнез Горчаков сматрао је ову српску депутацију у Цариграду као „сметњу“ за даље руске планове и зато је казао Прајском посланику у Петрбургу, да он ту српску депутацију сматра као врло „inopportune“. Из тога је лако разумети зашто ни ова депутација Кнеза Милоша није могла наћи потпоре код руске амбасаде у Цариграду, где се сада радило на томе, да се Србији октроира нов Устав.

14. Септембра 1860 умро је Кнез Милош, а Кнез Михаило издаде прокламацију да ступа на престо на основу Султанског Хатишерифа (којим је признато наследство кнежевског достојанства) и на основу српских закона о наследству престола.

Не обзирајући се ни на коју страну, Кнез Михаило је одмах приступио послу и специјалним законима, које је доносила Народна Скупштина, учинио је као да нема више руског Устава од 1838, а осем тога створивши народну војску, осигурао је будућност Србије. Порта ја на то одговорила насељавањем свију оних Черкеза, који су бегали из Русије, дуж српске границе, грађењем једне живе ограде против Србије. Француски Министри сматраху Кнеза Михаила за „правог Руса“, али његов агенат у Цариграду, Ристић није могао у Руском Посланству да добије *ни најмању* помоћ противу опасности, која је претила Србији од руских Черкеза.

Кад је Ашир-паша године 1862 бомбардовао српску престоницу, и кад је Кнез Михаило, спремајући се, на очиглед целоме свету, да ратује с Турском, ако му се не уступе градови у Србији, који састављају вечиту опасност за Србију — предузео своје прве кораке у томе правцу, он је наишао на симпатије целе Европе, само не на руске. Гроф Игњатијев у Цариграду казао је Ристићу, да су ти кораци „inopportuns“; Бајст у име Аустрије саветује Порти да уступи Србији њене градове; Француски Посланик у Петрограду Тајеран предлаже Кнезу Горчакову да се Крит присаједини Грчкој, а Србија да се ослободи турских гарнизона у градовима. Горчаков саопштава тај предлог грофу Игњатијеву, а овај му саветује да се тај предлог не прими, јер у њему нема никакве концесије (за Русију), пошто ће се питање о српским градовима решити „само собом“. Ах да, решило би

се само собом, али на куково лето, да није Амбасадор Енглески у Цариграду, 8 Јануара 1867, у име Велике Британије захтевао од Порте, да она сама повери команду над градовима у Србији Кнезу Српском под једним условом: да се над тим градовима поред српске, вије и турска застава. Порта, знајући да је Србија већ спремна за рат, да би у том рату симпатије скоро целе Европе биле на српској страни, послушала је савет Велике Британије, Француске и Аустрије, и предала је српске градове Кнезу Михаилу, и 1867 године одоше из Србије не само сви Турци ерлије, који по пресуди Цара Руског беху остали у Србији пуних 37 година дуже, него што је било решено Хатишерифом и народним празима — него одоше из Србије и сви турски гарнизони, и српска војска заузео српске градове *без једне капи крви*. То је у очима тадашње опозиције Кнеза Михаила био самртни грех, у толико више, што је тај огромни успех Србија постигла ако не против руских жеља, а оно насигурно без помоћи Руске Владе него помоћу „трулог Запада“. Па како тада у тој опозицији Кнезу Михаилу беху људи, који су највише патили од руске хипнозе, они у својим органима у Новом Саду и у женевској „Слободи“ прогласише Кнеза Михаила *за турског пандура*. Број незадовољника против Кнеза Михаила беше се умножио свима оним политичарима, који су највише радили за ресторацију Обреновића 1858, јер су они очекивали, да ће у награду за то добити прва места у држави. Обреновићи учинили су судбоносну погрешку за своју династију, што су мислили да ће ти људи, који су се заложили да их врате на престо Србије, њима остати верни, баш ако и не добију прва места у државној служби, и бирали су за ова најспособније људе, без обзира на партију, којој је ко припадао. Тако је Кнез Михаил имао највише вере у државничку способност Илије Гарашанина, и за то је овај за време друге владе Кнеза Михаила био најдуже време његов први Министар, и управљао је земљом тако одлично, да се Кнез једном нашалио рећи: како би он са таквим Министрима, као што су Илија Гарашанин и Никола Христић, могао владати Србијом чак из Америке... То је све старе српске либерале отерало у противнике Кнеза Михаила, и они су сада отворено радили против њега из Карловаца, Новог Сада, Беча и Женеве, и зато су сада њихови листови највећег српског родољуба звали *турским пандуром*

Али то није сметало Кнезу да иде право својој мети, и да бира себи Министре по способности, а не по партијама. И када је радећи да добије Србији градове видео, да је Илија Гарашанин од старости попустио у својим способностима, и да му је у томе великом народном послу био „десна рука“ не Гарашанин него Јован Ристић, Кнез се решио, и 2-ог Новембра 1867 захвалио Гарашанину на његовој дстадашњој одличној служби отаџбини, рекавши му да је намеран позвати млађе снаге на Управу земље. И сада је настало нешто невероватно. Због пада Илије Гарашанина, оног истог, кога је Русија збацила као свог *непријатеља* под Кнезом Александром, сада је Русија напала Кнеза Михаила.

Руски дипломатски агенат у Београду Шишкин, дошао је на Бадњи дан 1867 у Двор српскога владоца и направио му сцену, која подсећа на најгоре доба Рикмана, Долгоруког и Вашченка. *Руска влада ни више ни мање него подиже формални протест, што је Кнез Михаило отпустио Гарашанина, а њу (руску владу) није био ни известио о тој намери; што је отпустио човека, који је за земљу заслужан и чији ће одлазак са владе Србију у неспокојство, а околне народе у Турској у страх и у очајање бацити.*

По Богу, да ли је то онај исти „ћак Кошутов и Мацинијев“, кога је Кнез Менчиков отерао са владе у Србији?

То је тај исти, само што је Гарашанин, када се уверио да Русија по својој вољи може да намешта и отпушта чак и поједине чиновнике у Србији, био толико мудар, да се 1861 толико приближи Русији, да му шеф азијатическог департамента у руској влади Стремоуков поклони своје безгранично поверење. Дакле и најспособнији и најсамосталнији српски државници морали су да сагну врат пред свемогућном руском хипнозом у Србији.

Да видите, како је Кнез Михаило сопственоручно записао сцену, коју му је Шишкин направио 24 децембра 1867.

„Пошто уђе г. Шишкин у собу, ја му приђох да се као обично с њим рукујем, но то не могах учинити, јер г. Шишкин у место руке пружи ми гореречена акта и са дрктућим гласом рече ми: „Ја сам до сада обично долазио са пријатним стварима В. Светлости, а овај пут то није случај. Молим Вас да писма прочитате после чега ћу имати Вашој Светлости дати и још нека даља објашњења“. Док сам ја читао, г. Шишкин

зелен, блед бијаше тако узбуђен, да му дисање наличаше на дисање у грозници налазећег се човека. Прочитавши писма, а на питање г. Шишкина: желим ли какво усмено објашњење од њега, рекнем му ја „колико из писма графа Штакелберга видим, негодовање Његовог Величанства Цара према мени проистиче поглавито променом г. Гарашанина“. На ово г. Шишкин срдитим гласом рече „*Јесте* и то, али и осим тога још нешто друго“. На моју примедбу, да је то друго по свој прилици, налажење у Петербургу да наше војне спреме нису онакве какве би требале да буду, продужи г. Шишкин дркћућим и јетким гласом: „Јест, спремања се ваша чине само по памети г. полковника Блазнавца, а Ви сте захтевали лично од Њ. В. Цара више офицере, да ваше војно устројство провиде, и своје вам мисли о томе поднесу, што су они и учинили, но на што ви не само нисте никакве пажње обратили, него сте се са њима и са оним, који их је послао, *спрдали*“. Ово ја наћох већ толико крупно да сам се видео принуђен г. Шишкину с озбиљношћу рећи „Допустите, господине, да вас прекинем, јер у томе тону не можемо наш разговор даље продужити. У моме карактеру не лежи да се ма и с ким нибуд спрдам, а најмање са Царем Руским, од кога смо до сада Србија и ја толика благовољења уживали“. На ово г. Шишкин примети да ја лично то не чиним, али да остављам да се у Србији тако ради, *que finalement on se moque des Russes*. За тим уђе г. Шишкин у иронију говорити ми подсмејателним гласом: како ће г. полковник Блазнавац, који у великим војскама и великим државама служивши, знати боље него ико други нашу војску организовати и спремити. На послетку понуди ме да саслушам писмо, које је он добио од Стремоукова и инструкције за Снесерова, које обадвоје ми он прочита, па ме онда запита, у који дан треба да дође за одговор? Оставите ми, рекох му, који дан за одговор, а ја ћу вам га дати, замоливши га у исто време, да ми пошаље копију прочитаног ми писма, што он уставши са столице обећа учинити, не хтеде се са мном руковати но, пред носом ми за собом врата затворивши, оде“.

Овакво понашање *дипломатског* агента Русије према Кнезу Михаилу, окуражило је његове противнике да приступе *завери противу живота Кнежева*, јер им беше јасно, да после успеха његових у Србији, никакав нови Вучић и никакви руски

власници не би били у стању да га још један пут протерају из Србије.

Најугледнији руски лист онога доба „Голос“ донео је у своје броју од 22 Маја 1868 ове врсте:

„Династија Обреновића неспособна је да изврши план словенске будућности на Балканском Полуострву. Један једини кандидат има, који је достојан да ступи на Престо Србије, а то је Петар Карађорђевић, син Александра Карађорђевића. Само њега треба подићи на престо Србије за срећу Срба и несрећних Бошњака, Херцеговаца и Црногораца“.

Ово обухватање слободне и независне Црне Горе у земље, које је, по мишљењу рускога „Голоса“, имао Петар Карађорђевић да усрећи, беше одговор Русије на савез, који Кнез Никола беше закључио са Кнезом Михаилом.

Седам дана после ове кандидатуре у „Голосу“ за један Престо, који још не беше упражњен, погинуо је Кнез Михаило у Топчидеру од најмљених убица, погинуо је као и први Кнез Црне Горе и Брда Данило I.

Трећи дан по убиству Кнеза Михаила отишао је Царски-Руски Амбасадор у Цариграду на Високу Порту и упитао је Великог Везира, да ли би Турска имала што против тога или би пристала, да се Петар Карађорђевић избере за Кнеза Српског? Велики Везир одговорио је од речи до речи овако: „Висока Порта не жели ништа друго него срећу својих драгих српских поданика. Ако Срби нађу да им за њихову срећу треба Петар Карађорђевић, Порта ће га потврдити за Кнеза Српског“.

Овај разговор грофа Игњатијева с Али-Пашом записан је у трећој књизи Ристићевих мемоара на стр. 5 у толико различно, што Ристић тврди, да је ђенерал Игњатијев сондирао Порту, да ли би признала Кнеза Црногорског Николу за Кнеза Србије, ако би *избор* народни на њега пао.

Али било да је гроф Игњатијев сондирао за Петра, било за Николу, ово двоје је изван сваке сумње: 1. Да је Русија и сада и вечно желела, да се владалац Србије бира. 2. Да је Русија мислила да је насилним убиством Кнеза Михаила за навек свршено са Династијом Обреновића и њеним правом наследства, које је Русији тако мрско било.

Појамно је, да је тако исто мислило и привремено Намесништво после Топчидерске Катастрофе, које је у својој прокла-

мацији Народу сазвало велику Народну Скупштину „*која има бирати Кнеза*“ (зборник XXI, стр. 27 и 28).

Али су се преварили и Русија и њени приврженици у Србији, јер је ова прогласила *на основу закона о наследству престола* Милана М. Обреновића за Кнеза Српског.

Што су се привремени намесници преварили, то није чудо: они су знали, колико Русија жуди за тим да сваки српски владалац по избору долази на престо — али је чудо да се Русија није могла сетити, да има на свету још један Обреновић, кад је Кнез Михаило у Паризу 1867 представио младога Милана Обреновића Великом Кнезу Константину, брату Цара Руског, као свог престолонаследника, казавши му уједно и програм васпитања његова, и молећи га да све то саопшти Цару. Велики Кнез Константин саопштио је све то Цару, и за то се јако зачудио, када је из прокламације привременог Намесништва видео, да се макар и за тренутак у Србији помишљало на избор Кнеза. Све је то сам Велики Кнез Константин лично причао Милосаву Протићу 1871, а овај је о томе поднео службени рапорт Српској Влади,

Угарска Влада беше ставила пред своје судове оне Србе за веренике, који су учествовали у убиству Кнеза Михаила, а који се налажаху у Мађарској. Ово беше за Србију врло добро, да вечити бунтовници у Србији један пут виде, да не могу учинити ма какву несрећу Србији, па после само пребећи преко Саве и Дунава, да остану некажњени. Али све што је било добро за Србију, није било добро за азијатски департамент у Петербургу. Стремоуков који је беснео, што је Порта у свом брату Кнезу Милану Обреновићу понова потврдила наследство српског престола у породици Обреновића, Стремоуков који је цуцао од једа што је њему омрзнути Блазнавац постао први Намесник Кнежевског достојанства у Србији, када је сазнао, да од сада његове послушне машице у Србији неће више бити сигурне ни у Аустрији, доказивао је, да је Србија закључила савез са крвним непријатељима Русије од Вилгоша, и као најбољи доказ за то издајство Србије према Русији, указивао је на факт, да Аустрија пропушта кроз своју државу оружје за Србију у истом тренутку, када забрањује провоз оружја за Румунију. Стремоуков је, вели Јован Ристић, отворено тврдио, да између Србије и Угарске постоји *тајна конвенција*. Намесништво се обрати нарочитим актом кнезу

Горчакову, да све то побије и да му каже праве своје одношаје с Угарском, али у томе не само није успело, него је из одговора кнеза Горчакова видело, да се Русија љути и на унутрашњу политику Србије. Због чега? Што Србија одмах после убиства Кнеза Михаила хоће реформе, хоће да сама себи да Устав, који би заменио онај руски Устав од 1838... Кнез Горчаков у свом одговору Намесништву каже о тој намери Србије ово „да се на летећем песку не може ништа стално подићи“. Хм. Летећи песак у политици то су партије, а њих су, као што смо напред видели, у Србији руски консули створили. Наша генерација памти, како је Француска Република, кад је њен председник Сади Карно убијен, отворено загазила у реакцију, створивши својим законом о анархистима прави „преки суд“. Ми сви знамо, да је Русија, која је онако грмела против преког суда у Србији, заведеног после атентата на Краља Милана — радосно плескала реакционарном закону Француске Републике противу анархиста. Па зашто се онда кнез Горчаков љутио на наше Намесништво, што је, у пркос варварском убиству Кнеза Михаила, приступило одмах завођењу какве такве уставности у Србији? Нека одговори на то питање сам Јов. Ристић: „за то што се у Русији могао пример Србије сматрати као примамљив за руске слободњаке.“

Опозиција Кнеза Горчакова уставности у Србији није могла спречити Србију да на Петровдан 1869. прогласи свој нови Устав, али је успела да осујети многу наду тадашњих слободоумних људи у Србији, као што сведочи признање самога Ристића, да је тај Устав „одговарао саветима наших руских пријатеља“.

Кад је букнуо Немачко-Француски Рат, Намесништво је не само предузело све потребне кораке да се доврши војничка спрема Србије, него је хтело да осигура себи заједницу за одбрану и напад са Црном Гором и Грчком и да обезбеди томе савезу потпору ма које Велике Силе. Кад се обратило Русији да ова потпомогне Србију на Цетињу и у Атинама, кнез Горчаков „јакко сажалева одлуку, која се не може оправдати ни политичким околностима тренутка(!) ни стањем убојне спреме српске, које Кнежевини не може допустити да одмах уђе у борбу“. Остављено само себи, Намесништво је покушало да се непосредно споразуме са Црном Гором и Грчком.

Оно се нарочито надало успеху на Цетињу, јер је знало да је Кнез Никола 1866 потписао с Кнезом Михаилом уговор по коме, за случај саједињења српског народа, Кнез Никола обећава, да ће се одрећи владе у корист Кнеза Михаила, а овај је признао владалачком Дому Црногорском политичке и материјалне користи. Србија је овај уговор искрено потписала. Она је одмах послала у Црну Гору батерију изолучених топова, 6000 топовских метака, 5000 нових изолучених пушака, 35.000 ока олова, 5000 ока барута, двадесет и пет хиљада дуката, једног дипломатског чиновника Милана Пироћанца и једног ђенералштабног официра Љубу Ивановића, да одржавају између Србије и Црне Горе јединство у радњи политичкој и војничкој. Али Пироћанац и Љуба нису могли дуго издржати у Црној Гори. „Они су тамо били презирани („пашчад шумедијска“) и малтретирани тако, да су се морали у Србију вратити“, вели Ристић. Кнез Никола брзо се показао, што је потписао онај уговор са Кнезом Михаилом, и чим је овај погинуо, одјурио је у Петроград, где је врло олично примљен, где му је новчана помоћ, коју је дотле из Русије примио, знатно повећана и у знак одобрења, да се од Србије одвоји, Цар је поклатио Кнезу „сабљу Српскога Краља Уроша“, која се дотле налазила у Музеуму Петроградском. „Стремоуков — вели Ристић — није крио, да је Руски Кабинет одлучио оделити потпомагати Црну Гору, да парализује Србију, — — — Стремоуков је између осталог казао: Ми знамо колико Кнез Никола лично вреди, ми знамо да он није ништа темељито учио, ми знамо да он нема ни појма о државном уређењу, а нема око себе ни људи, који знају, и који би га упућивали, али ми хоћемо да потпомогнемо самосталност и независност Црне Горе, јер је то у нашем интересу“.

Ето зашто је Русија не само тада, него и доцније до наших дана, потпомагала сепаратистичне тежње Кнеза Николе.

О томе има драстичних доказа у великој тајној кореспонденцији, која је вођена између Кнеза Николе и Намесништва у Србији, која се налази наштампана у III књ. Ристићевог дела „Спољашњи Одношаји Србије“, и у разговорима Кнеза Николе са разним изасланицима Србије на Цетињу. Једнога од ових Кнез је уверавао и залагао му „своју частну владалачку реч: да ће бити први војник кнеза Обреновића за ослобођење Српства, да ће бити најрадоснији, када буде дошао тај дан, да

заједно са српским Митрополитом метне на главу Кнезу Милану Краљевску Круну, као што је осведочио својим уговором са Кнезом Михаилом“ — али кад је Намесништво предложило текст *војне* конвенције, која се имала закључити између Србије и Црне Горе, Кнез је одговарао свагда фразама о љубави и браћу, и употребио је ту прилику да и формално откаже уговор, који је био закључио са Кнезом Михаилом. Зашто? За то што је Кнез целу ову преписку с Намесништом водио кроз — азијатически департамент. Сваки одговор Кнеза Николе, пре него што је послат Намесништву у Београд, ишао је на одобрење у Петрбург. Он их је тако лепо умео написати, да је за сваки добио похвалу овим речима „Весьма здѣлно“.

Русија је дакле осујетила војну конвенцију између Србије и Црне Горе, коју је Намесништво предложило 28 Авг. 1870.

У јесен те исте 1870. Аустроугарска Монархија, преко свог дипломатског агента у Београду, Венијамина Калаја нуди Намесништву Кнежевског Достојанства Србије овакав уговор:

„1. Ако би се између Србије и Отоманске Порте изродио оружан сукоб, Ц. и Кр. Аустроугарска Влада држаће се начела немешања, и учиниће да то начело и друге Силе поштују.

„Ако би Србија хтела узети иницијативу у овом конфлику, Влада се Српска обвезује да ће известити Ц. Кр. Владу о својим намерама, а ако би иницијатива дошла од стране Портине, или би конфликт изазвале околности независне од једне и друге стране, Србија се обвезује, да ће Ц. Кр. Влади обзнанити почетак своје акције пре него што са својом војском пређе преко границе.

„У свима предвиђеним случајевима Ц. Кр. Влада обавезује се, да ће за време рата опсервирати према Србији благонаклоњу неутралност.“

„2. У случају да се између Аустро-Угарске Монархије и друге које Силе породи рат, Србија се обвезује, да ће према Аустроугарској бити пријатељски неутрална.“

„За овакво понашање, *Аустроугарска обвезује се: да ће Србији, после рата, изградити придружење Босне, Херцеговине и Старе Србије* (којој би се границе имале да означе) тако, да ове области, заједно са Србијом, образују државу, која би стајала под суверенством Портиним, а под условима у којима се сад Србија налази.

„Ова анексија имаће да се изврши, ако буде потребно и *самим ратом* у року који би се одредио.

„Како Србија придружи себи ове провинције, Аустроугарска заузеће за свој рачун део Босне до Врбаса и Неретве.

„3. Ако би се за време рата, у који би Аустроугарска била уплетена, породили немири у означеним провинцијама, Србија и Аустроугарска споразумеће се, да уђу у оне крајеве, који би, у предвиђеним случајевима, образовали саставне делове њихових држава.

„Ако би у случају ове интервенције Порта напала на српску војску било у Србији, било у својим провинцијама, онда *пада услов Портиног суверенства, и Аустроугарска се обвезује да призна Србију као независну државу и да дејствује у истом смислу и код других сила да то исто учине.*“

Овако је од речи до речи записао Јован Ристић, коме је Венијамин Калаји у име грофа Андрашија, поднео ову понуду Аустроугарске Монархије.

Ево шта још пише Јован Ристић :

„Гроф Андраши, пре него што нам је предложио овакав уговор, трудио се да задобије и Цара за ову комбинацију. Бар нам је његов агенат Калаји казао, да му је *Цар наговестио*: да ће добити налог да *ради о придружењу Босне Србији*. Државни Канцелар Бајст био је такође пристао на овај пројект и имао је шта више он да га *потпише*. И он је, као надлежни *Министар*, *зайоведио Калају да уђе у тај изсао*, који му препоручује гроф Андраши. Шта више, угарски Министар Председник учинио је и један корак даље. Он је настојавао код самог турског посланика (у Бечу) да склони Порту на ову комбинацију, но ударио је на отпор, као што се може напред мислити. Овај корак грофа Андрашија (код турског посланика) стоји изван сваке сумње, јер нам је потврђен и са друге доста верне стране. И саме руском посланику дошло је ово Андрашијево заузимање до знања, што је *кабинет руски недовољно примио*.

„Нема сумње — тврди Јован Ристић — да је гроф Андраши према нама искрено мислио са овим својим предлогом. Он је у опште познат као државник искрен и истинит. Ако у опште има државника, којима се у спољашњим одношајима може потпуно на реч веровати, такву веру несумњиво заслужује Андраши.“

Дакле у оном тренутку када Кнез Црногорски Никола, по савету из Петербурга, одбија закључење војне конвенције са Србијом, у том тренутку Аустроугарска Велика Сила нуди малој васалној Србији, по циглу цену њеног пријатељског неутралитета у евентуалном рату Аустрије са другом неком силом, нуди јој Босну, Херцеговину и Стару Србију, а на случај да турска војска нападне на српску, одвезује јој се, ма и по цену свога рата, помоћи да са две трећине српских земаља направи независну српску државу!

Сваки би човек здравог разума очекивао да је Намесништво оберучке прихватило овако сјајну понуду Аустроугарске Монархије. *Интерес Србије* беше у тој понуди тако очигледан, да се рукама могао ухватити. Да је тај уговор потписан, не би било ни Ђуниса, ни Сан-Стефана, ни Сливнице, ни Аустро-Угарске окупације у Босни и Херцеговини, ни абдикације Краља Милана, ни самоубијства Краља Александра, данас би се независна Српска Држава простирала од Тимока до Јадранског Мора, а не би стрепила да не изгуби и оно од Тимока до „Моравата.“

Све несреће које су Србију снашле за последњих 35 година биле би *сиречене* да је 1870. године Србија пристала на уговор, који јој је нудила Аустријска Монархија.

Али Србија није пристала..

За што, ако ко Бога зна? Зар Блазнавац, Ристић и Гавриловић не бежу Срби? Зар у њиховој влади не беше Срба? Зар сви ти људи немађаху очију да виде, нити руку да опипају: шта је био животни интерес целог српског народа у тој понуди? Зар цела Србија не сматра и данас Јована Ристића за једног од својих најспособнијих државника, што их је у опште имала у целом XIX веку? Зар га нисам ја сам у Саборној Цркви, на опелу његовом, славио као таквог државника?

Јесте, јесте, и у Намесништву и у Српској Влади од 1870. били су добри Срби и одлични државници. али они су ипак одбили понуду да Србија добије Босну, Херцеговину и Стару Србију и да постане Велика независна Србија, једино и само за то, да се тиме не замери великој и светој Православној Русији...

Ово не би нико могао веровати, јер то би било одсуство свакога најобичнијег сељачког здравог разума, да нам то

није Јован Ристић оставио црно на бело, сопственом руком написано.

Чујте га :

„Кад ми је Калаји саопштио главне црте тог уговора, мој друг Блазнавац налазио се у доста тешкој болести (од запаљења црне цигерице), која је неколико недеља трајала. Ја сам имао доста времена да размишљам о предлогу.

„Жртве, које би предлог од нас изискивао незнатне су, јер нас оне обвезују само на пријатељску неутралност према Аустрији за случај, да она с ким зарати, а за то нам обећава своју потпору, која би нас могла пратити и до самог проглашења независности српске. Ну, дубље промотривши ствар намећу се тешка и озбиљна питања : *ја ако би она сила са којом би се Аустрија заратила била Русија ?* Андраши на њу и смера. Би ли у таквом случају наша неутралност била могућна ? Не би ли ми, у таквом случају дошли у сукоб са *осећањем Свеколног Словенства па и свога народа ?*“

Ето за што Србија није примила најсјајнију понуду, коју јој је икада учинила једна велика сила.

У хипнози и највећи државници изгубе здрав разум.

У хипнози нико не види свој интерес, него само има осећање.

И велики политичар Јован Ристић, кад је у питању Русија, не види *интерес* Србије него *осећање* свога народа и свега Словенства, јер се и он родио и одрастао је у руској хипнози, која га је држала све до Сан - Стефанског уговора.

То је шести, судбоносни успех руске хипнозе над Србима.

Та не у мојим књигама и у овој одбрани пред судом, него да могу, ја бих ватром и то на небу записао грдним словима, да сваки Србин, ма где се десио у свету, може увек прочитати, записао бих ове речи :

„Руска хипноза под Србима упропастила је двеста-годишње напоре српскога народа да дође до своје слободе и уједињења“.

Овај самоубилачки алтруизам Намесништва, који је одбио понуду Аустроугарске Монархије да му помогне направити Велику Србију, одобровољио је и самог громовника у азијатическом департаменту и он је поручио Намесницима „да *испросе* у Императора *допуштење* да му представе оно њихово *дериште* (малчишку)“. Ма колико да су се Намесници

обрадовали оваквој поруци преко српских путника, који су десили у Петрограду, они ипак нису смели да верују у толику своју срећу, бојали су се да им том поруком Стремоуков није спремио клопку, да Намесници *просе* па да буду као *просјаци* одбијени... Одкуда им толики страх? Ево шта каже Ристић „Шишкин је уверио Стремоукова, а овај Кнеза Горчакова да је *Гарашанин највећи пријатељ руски у Србији*, и да је он *једини кадар да у Србији руководи послове у духу руске политике*. Походивши 1868 Петроград у специјалној мисији, ја сам Кнезу Михаилу писао о Стремоукову ово: Кад сам га слушао како говори о положају, који треба руски консул да заузме у Србији, чинило ми се као да гледам пред собом Родофиникина који за време Карађорђево тражаше *безусловну послушност*. Стремоуков иде тако далеко да мисли да *консул руски у Београду треба да се сматра као члан српског управљаштва*. Горчаков ми је казао да је Стремоуков његова десна рука, и ја сам се поуздано уверио: да *судбина Србије, у колико је зависила од Русије, беше у руци Стремоукова*.“

Ето за што сад Намесници нису веровали поруци Стремоукова, јер су знали његову мржњу противу Блазнавца.

Тек када је Игњатијев, вративши се с одсуства у Петрограду, телеграфирао из Цариграда своме пријатељу Ристићу као своју мисао, да би Кнеза Милана требало одвести у Ливадију у посету Цару, тек сада је цела Србија „пливала у радости“. Митрополит Михаило држао је свечано молебствије за сретан пут Кнежев и у својој беседи „толико се топио у радосним осећањима да своје одушевљење није умео умерити“. Скупштинари су бацили капе у вис. „Овом расположењу — прича Ристић — одзивао се народ са свију својих крајева, Јужно уображење већ је сликало Србију умножену Босном, Херцегованом и Старом Србијом, а младога Кнеза представљало већ као *зета Цара Александра*“. Кад је Цар у Ливадији примио Кнеза Милана „као своје рођено дете“ онда је и Блазнавац добио јужњачку уобразиљу и он „улучи прилику замолити Царицу да му допусти *de placer le mariage du jeune Prince sous les auspices de Sa Majesté*“ на што јер Царица обећала да ће о томе „размислити“. Како је и гроф Игњатијев, који је био супарник Стремоукова, употребио ову прилику да покаже Цару да је политика коју Стремоуков и Шишкин воде у Србију учинила да се у тој земљи све више увлачи

туђ утицај у место руског, који је из Србије готово већ са свим истиснут — то је Цар рекао Блазнавцу ове речи: „Моја влада неће се више мешати у ваше унутрашње послове. Ја се чудим како се тако шта и могло догодити“.

Сјајна круна Кнежевог пута у Ливадију беше једно писмо које је 5 Априла 1872. бр. 67 Стремоуков писао Шишкину у Београд, и које се Ристићу чинило тако епохално, да га у својим мемоарима цитира у оригиналу на руском језику. Ево како то писмо гласи у српском преводу;

„Милостиви Господине Никола Петровићу,

Императорско Министарство са истински задовољством опажа из последњих Ваших извештаја да су Ваши одношаји према Намесништву добили карактер пријатељског међусобног поверења, који толико одговара давнашњим односима Русије према Србији.

Канцелару је било угодно наредити ми да преко Вашег Преваосходства јавим првоме Намеснику да Министарство високо цени искреност са којом он Вас обавештава о свему што се тиче политичког положаја Србије.

Извршујући ову поруку, најпокорније Вас молим да од моје стране изјавите г. Блазнавцу, да ћу увек бити срећан, кад год у кругу мог службеног рада могнем бити користан Србији и њеним *Управницима*, у толико више што ћу тиме потпуно одговорити мојим обвезама верног слуге нашег Премилостивог Господара.

Примите и т. д.

Петар Стремоуков“.

А ?! Шта велите Срби у руској хипнози ? Зар оволико руског благовољења не вреди више од независности Србије увећане Босном, Херцеговином и Старом Србијом ? Вреди те још како; чујте шта вели Ристић:

„Тако је сретно изведена ствар да су *Кнезу*, кад је на владу ступио, *предати одношаји са Русијом у добром стању, много бољем но што их је Намесништво примило 20 Јуна 1868“*,

Оно истина грофу Андрашију који је Србији нудио *не-сравњиво* много више, учинило се после ове визите у Ливадији да је Србија постала руска „предстража“, предстража оне исте Русије, која је на Вилагошу показала да је крвни непријатељ мађарског народа. Истина услед, или макар само

и после тога, Андраши постаје Канцелар Аустро - угарски, а Лоњаји Министар Председник угарски, и не само да су мађарски судови већ били ослободили оне Србе, који беху оптужени за саучешће у убиству Кнеза Михаила, него се сада Калаји почео да присећа да још постоје оне клете капитулације, на које беше потпуно заборавио, када је Србији нудио оне три турске провинције ; истина, кад је општина Београдска у славу ступања на престо Кнеза Милана, позвала у госте представнике из свију земаља у којима Срби живе, Аустро - угарска забрањује Србима, својим поданицима да иду у Београд, а оне који су у пркос те забране отишли у Србију на прославу, тако рећи са Кнежевог стола тера у хапс, али шта је све то према сјајном резултату постигнутом у Ливидији? Цар Аустријски путује по својој земљи и долази у Темишвар. Чак из Стамбола долази сјајно изасланство Султаново да поздрави моћнога ћесара на граници Падишаховог Царства, само из Србије не иде нико да поздрави Цара, који јој је нудио величину и независност... За што? Ристић је наваљивао да се неко пошље у Темишвар, али Блазнавац се није дао ни оесолити. Зар је он луд да због једне куртоазије према Цару који има два милиона Срба и Хрвата у својој држави, ризикује оно велико благовољење које је са толиком муком стекао Србији у великој светој и православној Русији? Зар је Ристић заборавио да је Намесништво женидбу Кнежеву ставило под аусприес Царице Руске? И тако се најзад и Ристић уверио да не треба никога слати у Темишвар.

И награда Србији за то није изостала. Владалац Србије добио је за жену, ћерку једног бившег руског пуковника. Наталија Кешко постаде Кнегиња Србије. На тој свадби кумовао је Цар православни. Заступао га је руски генерал *Сумараков-Елстон*, који је одмах после свадбе отишао у Беч, са мисијом : да по четврти пут у име Русије понуди Србију — Аустрији...

По четврти пут ? Да.

Први пут је та понуда учињена у Тилизиту 1807, у преговорима између Наполеона I и Александра I, други пут је учињена 1848 у Олмицу, трећи пут у очи Кримскога рата, а четврти пут беше то мисија Сумаракова Елстона.

И по четврти пут је Аустрија одбила ову великодушну понуду Русије, али сад Аустроугарска нађе : кад Србија неће

Босну и Херцеговину, да би ове земље биле zgodан Hinterland за њену дугачку али сувише узану Далмацију...

И пуче Невесињска пушка, и наста херцеговачки и босански устанак, који је довео до српско-турских ратова за ослобођење Српства. Са допуштењем или без допуштења руске владе? Ево како је било. Руски консул *Карцов* казао је српској влади у име свога Цара и Господара Александра II-ог да Србија ни по што *не* улази у рат. Сутра дан *тај исти Карцов* долази Срп. Министру спољ. послова, по заповести свог непосредног претпостављеног генерала Игњатијева, и у његово име га пита „докле ће *Србија* одуговлачити да узме у своје руке одбрану Хришћана, који једино на њу гледају, да их сачува од даљег покоља?“

Одговор српске владе на то питање била је војна конвенција између Србије и Црне Горе од 4 Јуна 1876, на коју је Црна Гора пристала, пошто јој је Србија послала 40,000 дуката, а цару Александру II писао је Кнез Милан 18 Јуна 1876 писмо, у коме своју и свога народа судбину препоручује моћној заштити Цара Православног. Кнез би био срећан да је могао до краја остати на путу, који је имао највише одобрење Њ. Ц Величанства, али му је Отоманска Porta одузела ту могућност, створивши несносно стање, из кога нема другог изласка, но да повери своју судбину оружју.

После 2 дана, 20 Јуна 1876 отпочео је први српско-турски рат, који се свршио Ђунисом.

17. октобра 1876. у 3 сахата по подне добио је Кнез Милан од Главнокомандујућег своје војске, ђенерала Черњајева депешу: да је једина нада за спасење у брзом примирју. „Телеграфишите искрено Цару, иштите примирје у 24 сата.“

Кнез је телеграфисао Цару, Александар II изнудио је од Порте примирје за два месеца, али је то своје добротинство Србији уништио речима, које је одмах после тога пред икупљеном властелом свога Царства у Кремљу изговорио: „Сви су Срби побегли са бојишта, а сви су руски добровољци изгинули“. Ова крвава увреда српскоме народу није ничим била основана. Од 100.000 српске народне милиције пало је на бојишту 25,000 које мртвих које рањених, дакле сваки четврти борац, а од 3000 руских добровољаца погинуло је и рањено врло мало, а све остале вратио је ђенерал Никитин здраве и читаве у Русију.

За време примирја Руска Влада саветује Српској Влади да закључи мир с Портом, а Руски Цар пише Кнезу Српском да „очекује енергичну кооперацију Србије, ако он уђе у рат с Турском“.

Кад је Porta позвала Србију на преговоре о миру, Кнез Милан се обраћа опет Русији и пита: хоће ли или неће она ратовати с Турском, и у случају рата, хоће ли примити Србију у суделовање? Кнез Горчаков му одговара, да Русија претпоставља мирни исход, и да је корисно да Кнез то зна у својим преговорима за закључење мира.

И мир је између Србије и Турске закључен 16 фебруара 1877 на основи status quo ante bellum.

Кад се Цар Руски решио да објави свој рат Турској, Кнез Милан му пише, да он и Србија моле Бога за успех руског оружја итд. Цар одговара „Тешко вам је да присуствујете као прост гледалац борби, коју сам ја био приморан да предузнем за одбрану најсветијих интереса наших *једновераца* у Турској, али Ја вам препоручујем мудрост и уздржавање од сукоба, док руска војска не пређе преко Дунава, како би могла помоћи Србији, а ја ћу доцније преко мога брата Главнокомандујућега или непосредно из Петрограда, преко Министарства Иностраних Дела, доставити Вашој Светлости савете, које буду прилике захтевале.“

После 7 дана, 26 Априла Кнез Горчаков телеграфише Карцову у Београд:

„Воља је Њ. В. Цара да Србија остане у одбрани, уздржавајући се од сваког изазивачког и нападног корака. Кнезу остаје да промисли о мерама, које би узео у сагласности са *својим средствима и на своју властиту одговорност*“.

Кад је Цар дошао у Плојешће, Кнез Милан отишао је са Ристићем у руски главни стан, где су из уста Царевих чули ово: Цар сажалева, што је Србија прошле године објавила рат Порти, ну и ако се то догодило, његова се расположења према Србији нису изменила. Он Србију неће заборавити, а кад руска војска пређе Дунав, *Србија јој се може придружити, ако хоће*. Кад је на то Ристић приметио, да Кнез Горчаков саветује апсолутни мир, Цар одговори „Не може вам он друго саветовати него оно, што вам ја саветујем. Ако се после преласка Дунава придружите руској војсци *немате се бојати да ће вас Аустрија напасти*.“

14. октобра 1877 телеграфише српски заступник у Цариграду Ф. Христић, да му је на Порти казано „Јавите г. Ристићу: да ће Србију и Кнеза задесити *велика несрећа*, ако Српска Влада остане у свом непријатељском држању спрећу Порте.“ Какву је то велику несрећу спремала Porta Србији и њеноме Кнезу? 20-ог новембра 1877 телеграфише Коста Цукић, заступник Србије у Бечу: „Porta спрема овде, много трошећи, оружан упад Петра Карађорђевића у Србију. Већ су набављени многи коњи и оружје; набављају се и људи и одело. Овдашња влада све то зна.“

27. новембра на становљанском пољу код Крагујевца, на коме се вршила концентрација крагујевачке бригаде, други батаљон среза лепеничког није хтео да положи заклетву Кнезу, није хтео да иде на границу, и док су остали батаљони отишли на границу, тај батаљон отишао је у Тополу, где је започео буну. Буна је одмах угушена и доцније је због ње ратни суд осудио на смрт и стрељао Јеврема Марковића потпуковника.

21. децембра 1877 телеграфише Цукић: „Porta је преко овдашњег Турског Посланика одредила знатне суме за убицу кнеза Милана. Био је већ погођен један човек за то, па је одустао. Сад се тражи некакав немачки официр, који би се авгажовао у српску војску и дело извршио. Неки Петар Валтев трговац из Смирне доћи ће тамо са пасошом овдашњег турског посланства. Треба га строго пратити“. У даљим депешама Цукићевим има ово: Претендент се састао са Турским Послаником у Бечу, и за даљи саобраћај оставио му је свога повереника Николу Нешића, а сам је отишао у Базајаш. Нешић је за 5—6 дана добио 20 шифрованих депеша из Земуна, Београда, Оршаве, Париза, Ковина, све их је однео Турском Посланству, и отуда на њих одговарао. Отоманска Банка ставља бечкој Англо-Банци потребне суме на расположење, и до сад су велике суме изузете. Последњих дана купио је Никола Нешић у Бечу хиљаду империјала и четири хиљада наполеондора. — 24. децембра 1878 телеграфише Ђенерал Ранко Алимпић из Љешнице „Данас су наше страже код Малог Зворника ухватиле једног Турчина, кога је упутио паша са прокламацијом о преврату у Србији да их овамо разда.“

Судбоносни догађаји, који су за Порту наступили, учинише да је она морала напустити овај посао с Претендентом, и за

то, кад је овај доцније (у јулу 1878) прешао у Србију, морао је на врат на нос у да бежи у Свињцу.

Ову српско-турску заверу противу Кнеза Милана и Србије помињем само зато да се разуме, зашто је Србија ушла у други рат противу Турске тек *после* пада Плевне. Ваљало је пре свега осигурати Крагујевац, у коме је била сва наша ратна спрема, од тополских бунтовника. Иначе би Србија угазила у други рат *пре* Плевне, јер сада више Русија није остављала Србији да учествује у рату, *ако хоће* и о својим средствима и на своју одговорност, *сада Русија зове Србију у помоћ*. Сада српски повереник у руском главном стану телеграфише Кнезу Милану из Трнова, „Цар ми је казао, да Србија треба да се крене, да машира. Игњатијев ми каже да ти телеграфирам ово: Будућност Србије биће компромитована, ако она остане још дванаест дана непокрена“. Сутра дан телеграфише Кнезу из Бијеле: „Цар ми је казао, да је издао наредбу Министру Финансија да пошаље Кнезу Милану један милион рубаља сребрних. Цар ми је казао ако се ви кренете напред за дванаест дана, ви ћете учинити њему *значајну услугу*, un service signalé, о којој ће он држати рачун Србији. Велики Кнез Никола и генерал Игњатијев саветују те, и *преклињу те* да извршите Царев захтев до означеног дана“.

Ове своје депеше допунио је српски изасланик у руском главном стану, дојуривши у Крагујевац, овако:

„Цар ми је казао од речи до речи ово: Идите одмах Кнезу Српском, захвалите му од моје стране за осећања, која ми је изразио и за дирљиве знаке симпатија, које су јавно манифестоване у Београду. Кажите Његовој Светлости да га ја љубим као свога сина, да он може рачунати на моју протекцију у свакој прилици, и да од садашњег суделовања Србије зависи њена народна будућност. Не заборавите да кажете Кнезу, разумите ме добро, да *ако Србија не пређе границу у року од дванаест дана, она је изгубљена, и њена народна будућност је за свагда компромитована*. Да, ако она и даље остане у нерадњи, ја ћу јој одузети моју протекцију за свагда, и она ће отуђити од себе симпатије целе Русије. Ако се крене, она има право на будућност и ја ћу је подупирати у њеним аспирацијама. Ако ли се уздржи да узме учешћа у борби, ја је остављам. Ви ћете све то казати Кнезу и Његовој Влади. Сада путујте.“

Србија беше исцрпена првим ратом, њене касе беху празне, у њеним кошевима не беше хране, развалине Књажевца и толиких села, пропалих у првом рату, још су се пушиле, али Србија је била вољна да пређе границу и да учини Цару Руском услугу, коју је он од ње тражио, само је молила за један милион рубаља на војну спрему и толико новчане помоћи за време рата, колико треба да се војска храни. Руска Влада је послала онај милион за спрему, и од месечне помоћи за време рата послала је *по три гроша на главу*, рачунајући само оне борце, који су прешли границу, а не и оне, који су остали да чувају границу, и ако је тако рећи и њих ваљало од некуд хранити... Па и она три гроша на борца преко границе, плаћена су само за један месец, а рат је трајао преко три месеца. Али међу браћом се не гледа на ситнице. Кнез Милан је послушао Цара Александра II, он је понова огласио рат Турској, и то овога пута за *независност*, и са својом војском јурнуо је онамо, куда је Русија хтела, у правцу ка Софији, да *поткрепи десно крило руске војске*, и тек када је ово ушло у Софију, окренуо је са својом војском на југ, да се бори за Српство, али кад је његова војска допрла до Грачанице на Косову, зауставило је руско-турско примирје.

24. Марта 1878 казао је Цар Александар II ђенералу Лешјанину: „Врло сам задовољан јуначким држањем српске војске у овом рату“. 30-ог Марта 1878 казао је Цар Александар II Милосаву Протићу „Молодци Срби! Храбро су се борили. Надамо се да ћемо одржати оно, што је војна задобила, *ну ако би дошло до чега, ја рачунам на Србију*“.

Руски ђенерал Бобриков, који је за време овог рата био при нашој врховној команди, у својим мемоарима из рата, каже ово:

„Врховна команда српске војске тачно је следовала упутима, које је примила од Главно-Командујућег руске војске и онда, када је са свога *специјалног (српског) гледишта*, имала *што и да им замери*. Битке код Ак-Паланке и Пирота учиниле су неоспорну и врло важну помоћ војсци Генерала Гурка. Српска је војска повукла на себе знатан део Мехмедпашине војске, и сврх тога, идући напред, везала турску софијску резерву, те је тако олакшала Гурковом кору да пређе Балкан. 16. децембра заузели су Срби Пирот, а 17 наша (руска) главна одељења сишла су с Балкана у долину. Правичност захтева

да се Србима призна заслуга, што нису чекали да наша војска пређе преко Балкана, него су сами драговољно ишли напред без задње мисли, трудећи се колико су могли да буду корисни савезници. Кад се узме у обзир њихова слаба војничка организација, мора се признати као крупна заслуга што су смело продирали напред, остављајући себи иза леђа велики град (Ниш). Свакојако, *све што им је као задатак одређено било, они су потпуно и на време извршили.* Пресветли Командант Велики Кнез Никола Николајевић, поздрављајући Кнеза Милана приликом освојења Пирота, изјавио му је захвалност за тачно извршење онога, што је њему поверено било. У исто време Његово Императорско Височанство послао је свог ордо-нансофицира Хвошчинског Кнезу са 150 крстова Св. Ђорђа да их разда најзаслужнијим војницима и зажелио је да му се пошље списак српских официра који су се одликовали у бојевима“.

А ево шта каже један од главних команданата турске војске противу руске. Сулејман паша, кад је стављен пред ратни суд, што је изгубио Шипку, казао је у својој одбрани ово:

„Осман-паша ми је телеграфисао, да се он, после губитка Камарлије, и с погледом што се 70.000 Руса беше упутило с ове стране, а 70.000 Срба с друге стране на десно крило софијско, не може одржати у Софији са мустафизима и са растројеним трупима. Примивши ово саопштење, ја сам се споразумео са централном влашћу, па сам издао наредбу Осман-паши да напусти Софију.“

Према овим сведоцбама најнадлежнијих ђенерала руске и турске војске, Србија је учинила Русији и Руском Цару ону велику услугу, коју је Александар II. од ње очекивао, и за коју је онако много Србији обећавао, и стога је српска влада мислила да има права очекивати од Русије, да ће јој при закључењу мира са Турском изградити, да се Србији уступи Видин, Косовски Вилајет и Новопазарски Санџак, и да се Србија призна независном државом. Ову српску наду саопштила је Српска Влада Руској преко руског генералног консула у Београду.

Одговор на ту српску наду беше у писму Руске Главне Команде Бобрикову, у коме му се нуди гувернерство над Нишем и нишким санџаком, који је намењен — *Бугарској!*

Сам Бобриков зграуно се, кад је ову понуду прочитао.

Ево шта он о њој вели у својој књизи „У писму се сматрало све земљиште, које је освојила српска војска, као Бугарска област. О томе се говори као о факту, који ни сумње никакве изазвати не може. Међутим Србија се никаквом конвенцијом није обвезала, да своја територијална освајања уступи другоме. Само је *потпуни занос за идеалном Бугарском могао објаснити што је у нову Бугарску државу унесен Ниш*“.

Чим је и српски заступник у руском главном стану јавио да Руси хоће Ниш да уступе Бугарској, Кнез Милан је послао тамо Лешјанина с изјавом: да ће српска војска бранити Ниш, ако затреба, и противу *руске* војске!... „Ми знамо да исход тога сукоба неће бити повољан за нас, али ће и свет видети један призор, који није обичан међу *савезницима*“.

Услед овог корака Руси одусташе од намере да Бугарима уступе Ниш, али му одредише врло узан рејон: Од Лесковца на Барбеш, Кутину па на Малчу!

19-ог јануара потписани су у Једрену *прелиминари* мира под условом да уговор мира обухвати за Србију: *независност и исправку границе*!!

Кад је Русија са својом војском стајала пред капијама Цариграда, она је 19. фебруара 1898. потписала у Сан Стефану мир по коме се ствара *бугарска држава од Црног до Егејског мора* и до Албанских планина од 163.000 квадратних километара, са *четири милиона становника*; по коме Црна Гора добија четири пута толико простора, колико је дотле имала, а Србија добија *независност* и нову границу без срезова Пиротског, Врањског и Трнског. По томе уговору 800.000 Срба уступаше се новој Бугарској...

Какво је то браство, какво је то савезништво? То су се онда питали не само Срби него чак и лондонски „Тајмс“, који је нашао овакав одговор на то питање:

„Срби су жив и политички *предузимљив народ* и они су у неколико пали под утицај Аустрије, а по мњењу Словенофила, Срби су се *искварили појмовима и погледима јеретичког запада*. Бугари напротив дају чисто (virgin) земљиште за развијање чисте руско-словенске културе, а њихов географски положај прави их оруђем руске политике односно Црног Мора и мореуза“.

То је можда тачно, али шта ћемо с оним великим обећањима Цара Александра II за будућност Србије?

Па Цар и сада каже ђенералу Лешјанину: „Говори се како је Русија више наклоњена Бугарској него Србији. *Немојте у то веровати*. Могућно је да ће Аустрија покушати да Србију задобије за себе каквим обећањима, али ја се надам да се Србија неће дати завести, већ да ће и у будуће остати уз Русију“.

Да ли је Лешјанин одговорио: „Ама, Ваше Императорско Величество, Русија нам узе крваво стечену Врању, Пирот и Три, и поклони их Бугарима“ не можемо тврдити, али што можемо тврдити то је, да је Гирс, помоћник Горчакова казао Милосаву Протићу у исто време ове речи:

„Најпре иду интереси руски, па онда бугарски, па тек после њих долазе српски, а има прилика, у којима бугарски интереси стоје на равној ноzi са руским интересима“.

Тако је, Ваше Високопревозходитељство. Тако је било и кад је Русија створила и бугарски ексархат да побугари све Србе у Старој Србији и Македонији!

У онај исти мах када је Александар II. изјавио ђенералу Лешјанину да се нада да се Србија неће дати завести од Аустрије, *послат је ђенерал Игњатијев у Беч, да понуди Аустрији окупацију Босне и Херцеговине*. Ову по реду пету понуду Русије да заузме ове две српске земље, Аустрија ни сада није хтела да прими. Тесар и гроф Андраши захтеваху сада да Босна и Херцеговина постану автономне Кнежевине, којима би владала Аустроугарска. Да се тако исто поступи и с Албанијом и Македонијом. Да са Србијом и Црном Гором може направити трговачке и војничке уговоре. Да са новим Кнежевинама закључи царински савез!

Сваки Србин који прочита у свој опширности ове преговоре, које ја овде само наговешћујем, мора се згрозити од ужаса, који је српскоме народу направила шестстогодишња руска хипноза.

Ова је била тако јака, да је Коста Цукић телеграфисао из Беча: *„Положај је врло критичан за Будућност Србије. Ако мислите да неће јако алармовати, и да неће Русији корак немио бити, требало би за раније овде што учинити од стране Кнеза за боље расположење.“*

Ја како! Онако мудар државник, као што беше Коста Цукић, види шта би требало радити да се спасе, колико се могне, али и он, чак и после Сан-Стефана, дршће од помисли

да би Русији могло бити криво, ако макнемо руком, да се не удавимо у бугарској поплави Балканског Полуострва!

Срећом за Србе беше Сан-Стефанско чудовиште ујело за срце не само њих, него и целу Европу, и ова натера победоносну Русију, да из Сан - Стефана оде у Берлин и да свој уговор с Турском поднесе на решење Европском Суду.

Тек то је могло да излечи од руске хипнозе али за сада само двојицу од 6 милиона Срба.

Та двојица бежу Кнез Милан и Јован Ристић. И Кнез написа грофу Андрашију своје писмо од 22 Маја 1878, и посла га у Беч по Ристићу, кога беше одредио за свог заступника код Берлинског Конгреса.

У томе писму Кнез Србије вели, да многобројни интереси који за Србију потичу из њеног суседства с Аустроугарском Монархијом, чијом спољном политиком г. Гроф управља са толико исто мудрости као и чврстине, стварају за њ дужност да се обрати Његовом Превасходству сасвим искрено. Он је у томе смеру поверио г. Ристићу да буде тумач његових погледа и да са Његовим Превасходством измења мисли према важности садашње ситуације. Кнез Милан се решио на овај корак са толико више поверења, што га је Њ. Ц. и Кр. Величанство увек одликовало особитим благовољењем, којег се он увек сећа као драгоцене успомене. Па и Њ. Превасходство са своје стране, пошто је дало доказа свога заузимања за Србију приликом закључења мира 1877 изјавило је неколико пута у делегацијама, да *независност Србије* не садржи ништа противно интересима Монархије, и да Ц. и Кр. Влада *нема намере* противити се територијалном увећању Србије. Желећи да докаже своју захвалност као и своје старање да избегне све, што би могло бити противно Ц. и Кр. Влади, он се за време последњег рата чувао сваког акта, који би могао изазвати њено неодобравање. Његова војска, у пркос својој сјајној кампањи у Старој Србији, уз пркос изванредним олакшицама, које је имала да уђе у Босну, није прешла ни Лим, ни Дрину. Овакво понашање диктовала му је његова жива жеља, да очува неповређене добре одношаје са суседном Монархијом. Ова осећања већ деле с њиме и просвећени људи његове земље, а неће много проћи, па ће се та осећања и генералисати, чим јавно мњење појмивши важност одношаја, које нова ситуација Кнежевине ствара за њу и за Аустроугарску, могне боље

оценити заједницу интереса, која потиче из доброг суседства. Држање пуно благовољења, које је Ц. и Кр. Влада заузела према Србији, имаће пресудан утицај на дух српскога народа. Кнез чак признаје Њ. Превасходству да га то држање укрепљује у нади, да ће моћи, приликом дефинитивног регулисања Источног Питања на Конгресу, рачунати на потпору ЊЦКр. Величанства да својој земљи задобије не само независност него и увећање територије, које је безусловно нужно за њено напредовање. Г. Ристић имаће прилике да опширније разложи ово питање и да покаже решења, која би била у стању да угуше сваку клицу будућних немира међу народностима и да им осигурају благодети трајног мира. Како су ове његове жеље само легитимне, како се оне слажу с општим интересима, то Кнез дозвољава себи да рачуна на потпору Г. Министра, који тако исто мора бити уверен да Србија, ма колика била њена територијска увећања, неће због тога престати бити инофансивна за велике државе, и да ће она, што већи буду интереси, које буде имала да брани, то више осећати потребу да одржава интимне одношаје с Аустроугарском Монархијом, како би се могла ослонити на своју моћну и пријатељску сусетку. У тим осећањима Кнез моли г. Грофа да прими уверења његовог високог поштовања и т.д.

Прочитавши ово писмо Кнеза Милана, гроф Андраши је одмах изјавио, да ће потпомагати Србију на Берлинском Конгресу да добије не само независност него и проширење територијално под условом, да у то повећање српске територије не уђе новопазарски санџак, да Србија направи с Аустроугарском трговачки уговор, и да направи своје железнице. Ристић се бојао да у те услове не уђе и царинска унија и војна конвенција, али му Андраши рече: „Уверавам вас да је Русија нудила нама и ту концесију, али ја не мислим да вам намећем zollverein, као што не намеравам предлагати вам ни војну конвенцију, јер *наметнути* уговори свете се временом.“

Рачунајући да се Русија *не може* за Србију мање интересовати од Аустроугарске, Ристић је похитао у Берлин, одакле телеграфише Кнезу Милану 7-ог јуна: „И Шувалов ми саветује да се споразумемо с Аустроугарском на сваки начин.“

8. јуна: „Француски посланик живо ми је препоручио да се споразумемо с Аустријом додавши: да Србија само-

толико може успети, *колико се погоди с Аустријом*. — Шува-лов ми је изреком саветовао не само да се старам доћи до споразума с Аустроугарском но и да *никакав корак не учиним код Конгреса, који би ударио на осуде грофа Андрашија*. Енглеска за нас не мари, али нас трпи, остављајући нас судбини, која нам дође од Аустријске „сфере“. —

Ристић још није могао да верује, да је Русија баш тако бацила Србију на милост и немилост Аустрији, као што ју је у својим ранијим прпама препоручивала милосрђу — Блистателне Порте, и зато је стао да говори грофу Шувалову, барону Жоминију и ђенералу Бобрикову врло озбиљно и јасно :

— Кад нас Аустријанци гоне из Новог Пазара, ви нисте у стању да нас одбраните, а кад нам они остављају неку накнаду, ви јој се противите. Накнада пак, специјално ова: Трн и Пирот, нас толико интересује, да је *по сваку цену* морамо имати, и што је год скупље добијемо, то ће бити *вашим* узроком, јер Аустроугарска, видећи да због вашег отпора држи кључ наше југоисточне границе у својој руци, не пропушта од својих услова. *Призор је жалостан за нас да видимо Русију у борби с Аустријом противу нас*. Доста је било погрешака. Сан-Стефански Мир дао је био целу Стару Србију Бугарима. Прилика је сада да се та погрешка поправи, а не да се оставља *квасац за раздор* између два сродна народа с једне стране, а с друге да се остављају успомене, *које ће отуђивати српски народ од Русије*. —

Али чак ни овакви разлози не могоше уверити Русе да је Пирот српски. Тада им Ристић понуди *suffrage universel* у оном крају, па нека народ сам пред једном међународном комисијом гласа, је ли Србин или Бугарин. Ни на то нису Руси пристали, они осташе при томе да Пирот треба да припадне Бугарској. Тада је Ристић казао Шувалову:

„У осталом, г. графе, молим вас да не заборавите да ћете ви Руси имати и крупнијих рачуна да пречишћавате с Аустријом, а када дође тај тренутак, верујте да ће се показати да Србија више вреди но Бугарска.“

Ни то није помогло, и, ако је Србија на Берлинском Конгресу при одређивању њених нових граница добила не само Врању и Пирот него и 50 квадратних миља земље више него што јој је Сан-Стефанским Уговором удељено било, то

је *Аустрија отела од Русије за Србију*. А што су на Берлинском Конгресу две српске земље, Босна и Херцеговина предате Аустроугарској, тиме је испуњена једна седамдесетогодишња жеља Русије, која је те земље од 1807 до 1878 пет пута нудила Аустрији, док их ова најзад није примила.

14 Јула 1878 прокламовао је Кнез Милан Обреновић IV независност Србије. Из те прокламације само неколико речи:

„Срби !

„Ја сам вас 1. децембра прошле године по други пут позвао на оружје, овога пута у име независности наше драге Отаџбине Србије.

„Борећи се против непријатеља оружјем, свагда а бројем често надмоћнијег, ви освајасте јаке градове и јако поседнуте непроходне кланце, корачасте од једне победе другој и за шест недеља продресте на Косово. Више хиљада непријатељских војника са њиховим заставама, три стотине њихових топова, хиљадама пушака и неизмерне количине муниције падоше у ваше руке. Још један корак требаше па да се победоносне српске заставе пободу у Приштини, Призрену и Скопљу, старим престоницама Немањина. Заустави вас примирје (које је руска војска закључила) 19 Јануара.

„Срби! Ваше победе на Св. Николи, Белој Паланци, Пироту, Нишу, Грделици и Врању показале су свету, шта може да изврши један мали народ одушевљен патриотством, а вођен идејом слободе.

„Хвала вам пред Богом и пред људима, моји дивни јунаци!

„Блага која сам срећан да могу данас обзнанити своје Драгом Народу ово су: Мир, Независност Србије и Ослобођење једног знатног дела наше патничке браће.“

„Обезбеђени благодетима мира, примљени у ред независних држава, поткрепљени заједницом наших нових суграђана, заклоњени новим *јаким* границама — ми смо добили нову чврсту основу за повољан развитак.“

Ах, кнеже Милане Обреновићу, једно си заборавио: да ти те успехе, које си ти са твојим Србима постигао, неће никад опростити онај, који није хтео да их ви постигнете, бар не у толикој мери, и не против његових жеља.

Ти си мислио, Кнеже, да ниједан паметан човек ни у твојој држави ни у свету, неће, после искуства које је Србија

имала у Сан - Стефану и у Берлину, моћи Србији да замери, ако она буде од сада гледала само своје српске интересе; преварио си се, драги покојниче! Заборавио си, да је цео твој народ и после 1813, 1839, 1842, 1858, 1868 и у пркос *крвавој неправди Сан - Стефанској*, остао и даље у *дубокој руској хипнози*. Зар то ниси видео, кад је чак и Кнез Михаилова и твоја десна рука одмах после Берлинског Конгреса на коме је онако вешто и храбро бранила и одбранила Србију од бугаранских Руса, онако брзо клонула понова у руској *хипнози* ?

Да је Милан Обреновић IV онда могао да загледа у душу целе српске интелигенције, он би у њој нашао овакво тумачење и правдање свију несрећа, што их је Руска Влада направила новој Србији од 1804 до Сан - Стефана: Русија искрено воли Србију и Српски Народ и она би много више за њих учинила, да сви владасци српски из дома Обреновића нису увек били непослушни према Руској Влади, да нису, помоћу *туђинских* несловенских влада отимали оно, што им Русија није хтела дати, као што беше са наследством престола, државним грбом, народном заставом, Уставом од 1835, Народном Скупштином, као што беше са градовима и ерлијама, са независношћу и увећањем Србије на рачун њених послушних Бугара.

Ја сам, као лекар и лични пријатељ Кнеза Милана, усудио се онда да му обратим пажњу на ово опште мишљење тадашње српске интелигенције. Ево шта ми је Кнез Милан одговорио :

„Баш и да претпоставимо, да смо ми сви Обреновићи били непослушни према сваком захтеву и савету Русије, што није истина, опет би то мишљење било скроз погрешно. Зар није Кнез Александар Карађорђевић трпео да му Русија збацује и поставља чак и поједине чиновнике? Али хајде, и он се један пут побунио противу те руске тираније, и зато су га протерали. Међутим, ако на свету има роба руског незаробљеног, то је Кнез Црногорски, па шта је он добио, шта је Црна Гора добила, не велим у Берлину, него у Сан - Стефану? Победоносна руска војска стоји под зидинама Цариграда, Русија је тако силна, да једним потезом пера може да створи бугарску државу од четири милиона становника. Зашто се у том тренутку не сети оних потока црногорске

српске крви, која је проливана две стотине година за „свјатују Рус“ зашто поред велике Бугарске не створише и велику Црну Гору? Кад је дуготрпељива хартија у Сан-Стефану трпела, да се на њој нашара Бугарска од Црног до Егејског мора, она би отрпела да се напрта и Црна Гора од Дрине до Јадранског Мора. Ту им не би сметала непослушност црногорске династије према Русији, јер су се Петровић-Његоши увек задовољавали улогом руских губернатара. Да је Русија икада имала искрене љубави према српском народу, гроф-Игњатијев би у Сан-Стефану морао дати Црној Гори не половину Херцеговине, него целу Босну и Херцеговину, и да су то само покушали Руси, и да су у томе успели, ја бих био први, који бих урадио све што могу, да велика Црна Гора, као велика српска држава, обухвати и целу Србију. Не, не, докторе, Русија не воли Србе у опште, они су јој сувише западњачке бунције, она је увек употребљавала српски народ као згодан ситан новац за поткусуривање својих великих рачуна с Аустријом, и зато ја нећу више да робујем Руској Влади, него ћу да чувам само интересе независне Србије“.

Ето зашто је Кнез Милан ускоро за тим прогласио Србију Краљевином. Тиме је бугарашке Словенофиле у Русији довео до беснила, а то беше за њега и за Србију врло опасно, јер сада после трагичне смрти Цара Александра II, беху ти „Словенофиле“ толико свемогући у Русији, да кад је нови Кнез Бугарски Александар Батемберг стао да се жали Цару Александру III противу руских ђенерала, који му беху одређени за бугарске министре, и кад је почео да моли да му се даду други руски официри за Министре, Цар му је одговорио да се за те ствари обрати — новинару Каткову, шефу словенофилском...

Одговор Словенофила на држање Милана Обреновића беше: да је на крунисању Цара Александра III у Москви био Кнез Црногорски Никола и — претенденат на Српски Престо, Петар Карађорђевић... Владалац Србије беше послао само једну депутацију к Москву.

Краљ Србије Милан I ишао је и даље право својим путем. Кад је Митрополит Србије Михаило усудио се одрећи послушност једном српском закону, који је Народна Скупштина решила а Краљ потписао, он је збачен, и ако је Краљ Милан знао, да је Митрополит Михаило зеница очију словенофилских.

Одмах за тим, 11. октобра 1882. год., пуцала је Илка Марковићка из револвера на Краља Милана у Саборној Цркви Београдској, али га је промашила. О томе атентату штампао је под својим пуним потписом доглавник Каткова, *А. Мајков*, дејствителни тајни саветник и камерџер Цара Руског, коме је сваки дан у Гачину долазио, овакав чланак: „Илка Марковићка може да се упореди са патриоткињама: Јудитом из Старог Завета и са Шарлотом Кордеј из Француске Револуције, која је, убивши Марата, спасла своју отаџбину од крвожедних насиља терориста. Илка је хтела да убије Краља Милана, јер је као образована жена умела да себи створи самостално мишљење о политичком и економном положају Србије, па се уверила да Краљ Милан упропашћује Србију.“ Онда г. Мајков препишује из тадашње „Самоуправе“ и „Борбе“ сва гравина тадашње опозиције противу Краља Милана. Те крив је, што је са страним државама склопио уговоре, и ако је њима са Србије скинуо капитулације. Те крив је, што је завео монопол соли, и ако је за то купио 100.000 Кокињача; те крив је, што је својим виноградом у Смедереву увео филоксеру у Србију, и ако и то не беше истина; те крив је, што београдским великошколцима даје просјачке награде а за пострадале при пожару бечког Рингтеатра даје хиљадама форината (и ако Краљ Милан беше дотле издао преко 100.000 динара из свога џепа Краљевим питомцима Србима на разним универзитетима); те крив је, што његова влада пуних 24 сазата није одговорила на интерпелацију о паду Бонтуовом, итд. „Све ово, вели г. А. Мајков, морало је нежну и осетљиву Илку раздражити, јер је она била у стању да суди о важности јавних послова своје отаџбине. А ови послови беху у жалосном стању. Цела унутрашња политика Краља Милана била је управо низ политичких убистава, јер је тај је систем наследство Кнеза Милоша...“ Као доказе Мајков наводи смрт Грковића, једне политичке нуле, која никаквој влади ни политици није сметала, смрт Светозара Марковића, и ако је цео свет знао да је умро најприроднијом смрћу од туберкулозе, коју је донео оданде, одакле је и своја политичка начела понео. Њ. Превасходство г. Мајков зна чак, да је Краљ Милан наредио да се убије и Мита Ценић, и ако је овај у то време сасвим сербез проповедао социјализам у Остружници. Тополску „аферу“ правда г. Мајков тиме, да је извештан део војске на-

родне морао да остане у земљи да брани народ од полиције Краља Милана, да се бије против унутрашњег непријатеља, а већ потпуковника Јеврема Марковића просто су либерали премлатили и убили, и ако није био ништа крив. И ово не беше доста г. Мајкову да казни Ристића, што је потписао трговачки уговор са Аустријом, него додаје: да су либерали отели и цело имање Јеврема Марковића, те је тако његова удовица са троје деце морала да пере туђе да децу исхрани... и ако ми сви знамо, да је све то лаж, да Илка никад није имала деце, да никада није морала ништа да ради да се хлебом храни. Али та је лаж требала г. Мајкову да протумачи, како је и лично очајање просвећене родољупке допринело да од Илке направи српску Шарлоту Кордеј. Ни тај списак Миланових политичких убистава не беше бугарашким Словенофилима доста. Њима је требало да докажу, да је све у Србији, што се мало-мало подигло изнад масе народне, „скроз покварено“ и да би то доказали, причају страшни криминални роман: како је ђенерал Блазнавац хтео да отрује Кнеза Милана, и како му је био спремио једну отровану кафу, али је жена ђенералова, као рођака Кнежева, овоме издала ту намеру свога мужа, па је Милан с гардистима натерао Блазнавца да сâм попије отровану кафу — и ако је цео свет знао из протокола секције, да је Блазнавац умро најприроднијом смрћу од *Anginae Ludewighii*. Ево како камерхер Руског Цара завршује свој чланак:

„Све је у Србији готово за велики политички преврат, за који већ *Аустрија* држи у приправности Кнеза Петра Карађорђевића. Међутим, била би политички велика погрешка, ако бисмо (ми у Русији) веровали, да је Кнез Петар искрено одан Аустрији. Напротив, врло је вероватно да би се он услед горког искуства држао по средини (између Русије и Аустрије). За време Босанског Устанка Кнез је Петар жртвовао цело своје огромно имање на народну ствар, он је Кнезу Милану нудио да се помире и обећавао му је, да ће му се у свему подчинити, само да ослободи Босну и да је присаједине Србији. Кнез Милан није чак ни одговорио на ово писмо Кнеза Петра. Не знамо, шта је Кнез Петар хтео, кад је последњи пут прешао у Србију и упутио се Крагујевцу, где је Народна Скупштина била на окупу, али на сваки начин можемо рећи да би било боље, да му је тада испало за руком извршити пре

врат у Србији, него ако се то сада учешћем Аустрије постигне. То је Аустрија врло добро разумела, за то је она Кнеза Петра интернирала, и он сиромас мора сада да се својим ручним радом издржава. Ако Аустрија, после извршеног преврата у Србији, потпомогне кандидатуру Кнеза Петра, он ће јој то морати скупо платити политичком и економном независношћу Србије. Неће њега Аустрија забадава пустити из својих шака, јер она данас њиме држи у шкрипцу и Краља Милана и све Обреновићевце. Ми можемо само жалити, што ранија руска дипломатија, која је морала знати све што се тиче Карађорђевића, није довољно пажње поклањала Кнезу Петру. Ако су Нестори руске дипломатије мислили да Русији треба, противно целој досадашњој руској политици, да раскине све моралне везе за Србијом и да ову, без икакве своје помоћи, преда у сферу аустријских интереса — цела Русија није тога мишљења, и њена новија дипломатија неће водити и даље политику својих Нестора. Ако Русија благовремено привуче на своју страну породицу Карађорђевића, или барем Кнеза Петра, она ће Аустрији тиме отети из руку једно од најјачих средстава, којима *дави Србију*, а овој ће омогућити да слободније дише, мисли и ради.“

Тако написао и потписао А. Мајков у руском часопису „Русская мысль“ св. XII, стр. 94—109 — и већ 30-ог Јула 1883 венчава на Цетињу Цар Руски Александар III преко свог ађутанта грофа Орлова-Денисова Кнеза Петра Карађорђевића са Кнегињицом Зорком, кумчетом Кнеза Михаила Обреновића III.

Да се онда нашао какав луд Обреновићевац да упита Цара Руског, како може да кумује једном човеку, кога су судови његове отаџбине осудили на смрт — Његово Императорско Величанство сигурно би му одговорило као и Кнезу Батембергу: „Отидите до новинара Каткова, он ће вам све боље објаснити“.

Не прође ни година дана од ове цетињске свадбе, а у Србији букну буна, и то не сиграчка, као што беше Милетина Буна противу Кнеза Милоша, која се свршила грљењем и љубљењем у цркви и заклетвама на јованђељу да је измирење искрено, него букну радикалска Зајечарска Буна, која је кренула десет хиљада народне организиране војске противу првога Краља Србије... Садашњи српски уставобрани -

тељи нису зазирали ни од грађанског рата, и овај букну и потече српска крв, да тече у Црну Реку... Што су инспиратори овога покрета загазили у братску крв, то је појамно; они су од Каткова и Мајкова знали, да се за то мало крви може Србија ослободити од српског Марата, кога је српска Шарлота Кордеј промашила, али како преварише десет хиљада Срба да дигну своје пушке на онога, који им је колико јуче извојевао независност и увећање Србије, који им је после толико векова васкрсао Српску Краљевину? Врло просто! Уз трговачки уговор закључена је с Аустријом и таква ветеринарска конвенција, коју би данашњи радикали 1906 сматрали за свој највећи успех, кад би је само могли добити, а коју су онда проглашавали за издајство отаџбине. По тој конвенцији имала је српска стока да се жигоше, те да се познаје, која је српска стока, те да се само она слободно пропушта у Аустроугарску, те да се не може и туђа стока подметнути кроз Србију, као српска. Ту спасоносну меру за српску извозну трговину протумачили су нови уставобранитељи народу као спрему, да се на свако говече удари нова пореза. У земљи, у којој је за један грош повишице у порези могао Вучић да дигне буну, која је протерала Кнеза — беше лако дићи 10.000 на оружје.

Али се преварише у рачуну и бугарашки Словенофили и њихове послушне машице у Србији, јер је Краљ Милан за неколико дана угушио ту буну. Само је и он пао у исту погрешку, коју је и Кнез Милош учинио после Милетине буне. И он је опростио својим крвним непријатељима, и он је за ту погрешку платио својом абдикацијом, само што је то мало дуже трајало него код Кнеза Милоша.

Овај неуспех радикалске буне није нимало декуражирао бугарашке Словенофиле у Русији. Они се користеше партизанским хаосом у Србији, да наново покушају остварити велику Сан-Стефанску Бугарску, која им је у Берлину раздробљена, и они, противно изречним заповестима Руске Владе и Рускога Цара, Пловдивским Устанком прогласише уједињење Источне Румелије са Кнежевином Бугарском, и створише бугарску државу, ако не са Игњатијевићевим границама, барем са три милиона становника.

Видећи, да је цела Европа пред овим fait accompli скрстила руке, да чак ни Турска не мисли бранити једну своју про-

винцију, Краљ Милан је сместа загазио у рат „за равнотежу на Балканском Полуострву“, јер је знао, да, ако и Србија остави ово цепање Берлинског Уговора без протеста, онда оде Бугарска до Егејског Мора, као што је Русија и хтела у Сан Стефану, и онда је не само за навек Србија изгубила наду да икада задобије Стару Србију и излаз на море, него неће моћи одржати ни оно, што је стекла са своја два крвава рата.

Али су бугарашки Словенофили знали, да Краљ Милан, полазећи у тај рат, а гледајући како српски емигранти у Бугарској спремају чете, да упадну у Србију и да иза леђа српске војске подигну нову буну — неће смети кренути целу српску војску противу Бугарске, и нису се преварили у рачуну. Краљ Милан је противу 120.000 бугарско - румелијске војске пошао са циглих 35.000, па и ту малу војску раширише његови стратези као какву лепезу од Видина до Власине, па и тај *танки кордон за напад* ослабише својим непознавањем терена у најближем суседству и учинише да се првог дана Сливничке Битке борило само 7.000 дунавске дивизије, другог дана само 7000 шумадијске, а трећег само 7000 моравске дивизије. Појамно је, да је сједињена бугарско - румелијска војска, тукући се у утврђеном положају свакога дана само са по једном српском дивизијом, успела не само да их одбије него и да их одгура до Пирота. Другог дана Пиротске Битке потрошише српске трупе и последње фишке за своју нову пушку, и ко зна, шта би даље било, да Краљ Милан није за времена закључио војну конвенцију, на основу које је штићеницима Словенофила довикнуто „Ни корака даље!“ Та конвенција спасла је онда Србију да је не прегази јучерашња Бугарска. После овог несрећног рата Србија је закључила мир у Букурешту, али не са Бугарима него са њиховим Господарем, са Турском, у једном једином параграфу: „Повраћа се стање, које је било пре рата“.

Ниједан Србин није до сада у јавности толико себи дао труда да осуди вођење српске војске у овоме рату, као што сам ја то учинио у моме спису „Сливница“ и то за живота свију оних, који су криви за ту нашу срамоту, али баш за то ја имам права данас да кажем, да је чак и Сливница једна велика, можда највећа заслуга Краља Милана за Српство: ми смо и као побеђени на Сливници спречили још преко двадесет година остварење Сан - Стефанске велике Бугарске.

Ако се они, који су после Краља Милана управљали судбином Србије, нису умели користити овом великом заслугом Краља Милана, ако међу њима има Бугараша, који су мислили, па можда и данас мисле, да би боље било, да Велика Бугарска прогута не само Стару Србију и Македонију него и Краљевину Србију, па да онда Цар Бугарски отме и све српске земље до Јадранског Мора — то је једна велика политичка замисао, само није *српска*, и за њу не може нико кривити Краља Милана.

И тако велики и силни непријатељи Краља Милана добише у српском поразу на Сливници ново отровано оружје противу њега, и отроваше цело јавно мњење српскога народа, и направеше га у њему издајником Српства, кукавицом, проданом душом, аустријским слугом и т.д. и т.д. И отуђиваше симпатије већине народа према Владаоцу, који је од васалне Србије направио слободну и културну државу српску.

Ти велики и силни непријатељи Династије Обреновића знали су врло добро, какву су кобну улогу играле *жене* у тој династији, и нису пропустили да у своје рачуне увуку и жену четвртог Обреновића. Краљица Наталија била је идеално поштена жена, али је имала две крупне махне, којима су се сви непријатељи Обреновића врло вешто користили. Те две махне беху: велика лепота и велика амбициозност. Тoliko су из психологије знали, да се врло лепа жена заљуби у своју сопствену лепоту, и онда не може никога другог волети, а без љубави нема среће у браку. Пошто је за велике политичке рачуне њихове требало безусловно, да се уништи срећа у браку Милановом, то су словенофилске бабе у Београду имале мисију, да Краљици Наталији напуне уши уверавањима, да ће она само под једним условом моћи остати тако лепа као што је: ако више не рађа. И успехе проклете бабе, и Краљица Наталија стаде свако вече закључавати своју ложницу. Ја лично доказивао сам јој, и као дворски лекар и као пријатељ њенога дома, да је то судбоносна погрешка остављати будућност и Србије и њене династије на два ока јединца сина, доказивао сам јој, да је њена *дужност* да рађа, али ми је Краљица Наталија одговорила од речи до речи: „Je ne dis pas non — mais après dix ans. Jusque là je veux m’amuser“. И она се краљевски забављала, али је свога мужа натерала да се такође забавља, само на други начин. По-

следица је била разорена срећа домаћа, и то је довело до развода Краљевог брака.

Али непријатељи Обреновића нису стали на по пута. Они су се користили и политичком амбицијом Краљице Наталије. Овој није било доста, што је као ћерка једног бившег руског пуковника постала најпре Кнегиња па онда и Краљица Србије. Она је имала амбицију да постане у Србији оно, што је у руској историји била Катарина II. Колико беше Краљица Наталија хипнотизирана Русијом, то сам ја из њених уста чуо. Кад сам јој једанпут изнео све ужасне штете и несреће, које је руска хипноза нанела Србији и Династији Обреновића, Краљица Наталија је мени казала: „Све је то истина. Али ја сам ипак за Русију“. — „Зар и онда, упитам, ако бисте се уверили, да Русија ради противу Вашег мужа и противу Вашег сина?“ — „И онда“ рекла је Краљица Наталија, али није могла одржати реч, јер је под старост изгустирала не само Русију него чак због ње и православну веру, и прешла је у католичанство.

Ето свију елемената, који су довели првог Краља Србије после Косова — до абдикације...

Да ли је бар она ублажила гнев силних власника руских? Та Обреновић V беше тако млад, да се и за њега морало одредити намесништво, тај идеал руски за владе у балканским државицама. Он није могао још ниједну живу душу увредити, а камо ли ма коме какву неправду учинити. Он је, и кад је као Александар I. ступио на Престо, био прави радикалски, то ће рећи словенофилски Краљ, јер му је први посао био да положи венац на Карађорђев гроб у Тополи. Ништа то не мари, ништа то не исправља његов положај пред власницима руским, јер и Александар I. дошао је на престо Србије по праву наследства у породици Обреновића, а тај „револуционарни“ принцип мрзе у Русији подједнаком силом још од 1830-те године. И зато је ваљало поткопавати и Обреновића V, и зато ваља спречити пошто пото његову женидбу са ма каквом принцезом, ако неће да узме црногорску, и зато треба царити непрекидно партизански пожар у Србији час Милановим а час Наталијиним повратком у земљу и њиховим протеривањем из Србије, не би ли се дошло до тога, да Србија задовољи 60 годишњу живу жељу Русије, да се српски владалац бира...

Кад је овај партизански хаос дотерао Србију до на ивицу пропасти, кад је због њега пропала и јединствена прилика грчко-турског рата, да се за Србију и за Српство стече једна велика народна тековина, када је споразум Русије с Аустроугарском 1897 односно Балканског Полуострва укочио све балканске државе — онда је се Краљ Александар пробудио из руске хипнозе, решио се, да угуши сумануту партизанску борбу у Србији, да концентрише сву снагу своје државе на финансијско, привредно и војничко јачање Србије, да свој народ путем продуктивног рада поведе благостању, па тек онда грађанским слободама, које се никаквом народу никаквим Уставима не могу поклонити, него их ваља *радом зарадити*, па да не остану мртво слово на картији. Тако је постала у Србији влада са девизом „Србија преча од свега“, и зато је команда активне војске предата у руке Ђенералу Милану. Када су непријатељи Обреновића видели, да за две године моје владе цела Србија одиста напусти партизанску борбу и поче озбиљно да ради, и то да ради *само себи*; кад несташе седамнаестогодишњег дефицита у државном буџету, који је под партизанским владама износио преко 6 милиона годишње и ради кога за 17 година Србија беше натоварила себи 200 милиона новог државног и то непродуктивног дуга, само за покривање дефицита; кад народна привреда поче да се снажи, кад се поче живље развијати и рударство и индустрија, када са државни приходи повећаше за десет милиона годишње, када се стална српска војска увећа за једну трећину и попе на висину како у погледу материјалне спреме тако и у погледу своје моралне вредности, на каквој дотле никада није била — тада непријатељи Обреновића приредише атентат на Краља Милана. У пркос великих погрешака, које је моја влада у свом великом Обреновићизму починила после атентата, напредак, који је земља у свима правцима постигла до атентата, беше Србију тако задовољио, да се и та криза сретно пребродила, и Краљ Александар био је у почетку 1900 године на врхунцу своје популарности.

Сада се непријатељи Обреновића латише опет свога старог рецепта, потражише опет једну жену... И нађоше Драгу Машин, и преко ње постигоше *самоубиство Династије Обреновића*. Нема ваљда ниједног живог Србина, који би смео тврдити да би икада Драга Машин могла постати Кра-

љица Србије, да Цар Руски није пристао да је он венча са Краљем Александром.

Само руска хипноза, која 600 година влада српским народом, могла је постићи и такво немогућно чудо. То је седми њен ужасан успех у Србији.

Седамдесетогодишњи циљ руске политике у Србији беше најзад постигнут.

Србија је морала да *бира* сзби владоца.

Са смрћу последњег Обреновића, која је за мене наступала онога тренутка, када је он Драгу Машин направио Краљицом Србије, свршила се и моја политичка каријера; јер ја сам целог живота, служећи отаџбини, био веран слуга онима, који су са народом створили нову Србију. Моју верност и оданост Обреновићима није могла уздрмати ни срџба и немилост Краља Милана, која ме је први пут довела на оптуженичку клупу, ни она трулеж мртве династије на Престолу, која се зове Драгијада, која ме је отерала у новинарске надничаре у туђини, да том надницом себе и своје храним. И ако је Драгијада бљувала своју моралну трулеж на мене и све моје хиљадама плаката и стотинама куповних новина, и ако је сам Краљ Александар, само зато, што нисам хтео да му помогнем да изврши самоубиство Династије, заборавио, да сам ја све неправде његове узео на свој врат, само да одржим Династију Обреновића на Престолу, па је пред свима народним депутацијама и кроз службене новине викао, да сам ја велеиздајник и простачки лопов, ја сам трпео и ћутао, јер нисам хтео јавно да утерујем у лаж онога, кога сам до јуче верно служио, нисам хтео да изнесем ружну слику онога, кога сам био направио најпопуларнијим Владоцем моје Отаџбине. Океан лажи и клевета противу мене беше поплавио све органе српског јавног мњења. Није било у Србији човека, који је писао у новине, а да се није тада бацио блатом на „Владановштину“. Годинама вуцарана је моја част по смрдљивим олуцима Драгијаде, и ја сам годинама гледао у сузним очима свију мојих очајно немо питање: „Што се не браниш, ако Бога знаш?“ Па ипак сам ћутао, јер нисам хтео да мојом одбраном покажем, какав је у души својој био онај човек, од кога сам ја хтео да направим великог Курфирста у српскоме Бранденбургу. Ћутао сам и трпео сам, да ми сва чељад у кући падне у тешку моралну болест. Само један пут, када

је шеф веселог бабичког Кабинета Драгијаде, службено усред Народне Скупштине процедио кроз зубе: да „на жалост изгледа, као да је било неправилности у руковању са новцима диспозиционога фонда“ хтео сам да проговорим, али сам хтео да говорим само пред Судом, који је прописан законом о министарској одговорности. Зато сам сместа упутио Народној Скупштини акт, у коме сам је молио, да ме стави под суд. Како свадбени кабинет Драгијаде беше пропустио законом прописани рок за оптужбу једног Министра, ја сам се у том акту драговољно одрекао те застарелости, а у једном писму, које је штампано у органу Бабичког Министарства, јавно сам заложии своју реч, да се нећу бранити ни писменим наредбама Краљевим, ни законодавним решењима Скупштине.

У пркос овим знатним олакшицама, које сам учинио мојим политичким противницима само да ме ставе под суд, они нису имали политичког рачуна, да се на суду докаже, како су ме годинама клеветали, па чак нису имали ни толико грађанске куражи да мој акт прочитају пред Народном Скупштином, него су одредили скупштинску комисију да прегледа оне рачуне, које по закону нема права да прегледа ни Државна Контрола. Пошто је та незаконита комисија осам месеци прегледала те рачуне, поднела је Скупштини извештај са предлогом — да пређе на дневни ред, и тако је и урађено „са гнушањем“.

Па и после ове нове очигледне неправде и незаконитости, која ми је учињена, ја сам, потуцајући се у туђини од немила до недрага, ипак *сречио* једну заверу противу Краља Александра. Та је завера била већ поручила бомбе, којима је хтела да убије Краља и његову Драгу, када је к мени у Беч послала свог најактивнијег члана да ме задобије за своју намеру, рачунајући да сам ја довољно криво увређен од Краља да уз њих пристанем. Ја сам изасланика те прве завере преклињао, да одустану од те намере, јер ако ова успе, они ће тиме Александра и Драгу направити оним, што не заслужују да буду, направити их *мученицима*, којима ће се окренути симпатије не само српскога народа, него и целе Европе, због њихове трагичне смрти. Када сам се уверио, да завереницима не вреди давати никакве разлоге, ја сам нашао начина да осујетим ту заверу, и доказао сам и том приликом, да сам остао веран Обреновићима. Име онога изасланика бомбашке завере нећу овде да износим само зато: што је он

својом јуначком смрћу у Старој Србији доказао, да је бар он у тој завери био руковођен једино патриотизмом.

Друга завера морала је знати, да сам ја осујетио прву, или се бар уверила, да један бивши Министар Председник не постаје завереник ни онда, када га живог распињу на крст. Зато ме нису посветили у своју намеру, и зато је други кр-
жави 29. Мај Србије запрепастио и мене чак у Гисхиблу, као што је запрепастио цео свет. Са свију страна, из Аустрије, из Немачке нагрнуше новинари к мени у Гисхибл, да ме интер-
вјуишу, а који нису могли доћи, молили су ме писмима и телеграмима, да им кажем, шта мислим о Александру и Драги? Свима сам одговорио, једнима усмено а другима депешама и писмима једно исто:

„De mortuis nihil nisi bene“.

Ја нисам хтео да се светим онима, који су ми разорили огњиште, који су ми убили срећу деце моје, који су ме својим неправдама дотерали да проклињем час, када сам се родио, и да проклињем хришћански морал, због кога сам после 40 година верне службе отаџбини морао да аргатујем за парче хлеба.

Ја сам и даље ћутао.

Тек када је не само цела европска штампа, хиљадом својих грла, гракнула против моје *отаџбине*, када је стала доказивати, да је мој народ последњи народ на свету, тек када се брзим и на свако зло готовим новинарским језицима придружише изјаве руског Државног Вјестника, тек када је Цар Аустријски у својој депеши новоме Краљу Србије изјавио наду, да ће он подићи Србију из њенога пада — тек онда сам имао дужност патриотску да говорим, и штампао сам у Берлину моју расправу „Der letzte Obrenovitch“. Могу изнети око педесет европских новина, које су говорећи о тој мојој расправи признале, да сада тек разумедоше, шта се у Београду догодило и потврдише стару француску изреку: „Tout comprendre, c'est tout pardonner“. Шта више један одличан официр оне војске, која је по свима својим особинама узор за све добре војске у свету, један виши официр немачке војске, пуковник Gödtke доказивао је јавно, да има тренутака у животу народа, када и војничка заклетва Отаџбини, мора да постане и за војника важнија од заклетве Владаоцу.

За ово доказивање пуковник Гетке изгубио је службу и непрекидно до пре неколико дана узаман захтевао и мољаше да га ставе пред војни суд — а ја сам за одбрану отаџбине пред Европом у поменутој расправи изгрђен у српској штампи на пасја уста и — опет сам заћутао.

Ћутао сам, и ако је сада онај исти Претенденат, противу кога сам се ја, као веран Обреновићевац, борио целог живота, постао вољом мога народа Краљ Србије. Ја сам се, као и сваки добар Србин, покорио вољи отаџбине, и дао сам доказа, да ћу новоме Краљу Србије бити веран поданик, као што сам био веран свакоме законитом Владаоцу моје отаџбине.

Ћутао сам, и ако је револуционарна Влада за избор новог Владаоца позвала ону Народну Скупштину, која беше већ распуштена, а не ону, која међутим беше изабрана, и ако би и ова позитивно гласала онако, како је гласала сазвана Скупштина,

Ћутао сам, јер сам разумевао, да је што пре, што брже требало спречити грађански рат у Србији, који би неминовно довео страну окупацију. И кад је онако брзо изабран нови Краљ, ја сам дахнуо душом, при свем том што сам ја тога Краља док је био бунтовник, у легитимној борби, морао увредити, дахнуо сам душом зато, што је варадински гарнизон добио — *contreordre*...

Ћутао сам и онда, када је фузионашка Скупштина покварила Устав Краља Милана, када је круг Краљевске власти сузила до испод круга власти једног председника републике, и ако сам знао, да Србији још за дуго треба јак и моћан владалац. Беше ми криво, што се новим одредбама у том Уставу мањина народа оставља без икаквих права на милост и немилост извештаченој већини оних, који у даноме тренутку имају државну власт у рукама; љутио сам се, што се 15 динара посланичке дијурне уноси чак у основни закон земље, те се тиме чак бити народни посланик, претвара у врло лукративни *geschäft* за сваког сељачког политичара, што ће учинити да изборна борба постане врло ружна. Беше ми све то криво, али сам ћутао, јер се надах да ће се све те партизанске смицалице доцније избацити легалним путем из Устава.

Гнушао сам се, када тек изабраноме Краљу Србије метнуше пиштољ на прси: или да потпише овакав Устав, или да остане још 45 година у прогонству и под пресудом смеде-

ревског окружног суда... Знао сам из сопственог искуства, како је горак хлеб у емиграцији, знао сам да ће нови Краљ потписати све што му затраже, само да себи и својој деци врати Отаџбину, али ми због те бездушне уцене беше жао и Краља и Отаџбине, јер нема тога Устава на свету, који се може одржати, ако није искрена погодба између Краља и Народа, а Србија је за сто година свога новог живота и сувише много за свој правилни развитак морала да мења своје Уставе.

На све то сам ћутао, јер сам се надао, да ће велика, света и православна Русија сада, пошто се испунише две њене жеље и она седамдесетогодишња, да се Српски Влада-лац бира, и она 35 годишња, да се Карађорђевићи врате на престо Србије — да ће велим она сада потпомагати и Србију и њену другу народну Династију свом својом огромном снагом, а за мене и сада, под Карађорђевићима остаје Србија преча од свега.

И ја сам се вратио у отаџбину са тврдом одлуком да ово неколико година, колико ми у најбољем случају остаје још да живим, посветим искључиво сређивању мојих 45 годишњих књижевних радова, а политику Србије нека воде млађе и способније снаге.

Али кад сам се уверио, да је Русија још незадовољна Србијом, јер руске власти вратише са руске границе српске офицере, које Краљ беше послао да му доведу синове из Русије, јер руска дворска госпођа, која је имала да допрати Краљеву кћер, ову остави у Бечу, па се врати; кад сам видео да политички партизани, који имају сву државну власт у рукама, одузеше од Краља Србије чак и могућност да по својој вољи бира своје дворске чиновнике; када видех да они захватају чак и у она права Краљева, која су му по своме Уставу били оставили као н. пр. у право помиловања; када видех да су уставност, парламентарност и демократију претворили у неограничену скупштинарокрацију, клубократију и охлократију; кад сам видео, како под овом стоји са личном и имовном сигурношћу српских грађана; када сам видео ужасну криминалну статистику Србије последњих година; кад сам видео како они, што су 25 година обећавали народу смањити државне терете, ударају по 40 на сто нових терета, како лакомислено хоће да натоваре зај-

мове од 100 милиона; када сам видео, како разорише дичну војску Краља Милана, како отроваше њен одлични официрски кор политиком, како сведошс бројно стање наших пукова испод бројног стања мирнодопских батаљона, и ако је војни буџет под њима већи но што је био под мојом владом; кад видех да обезбружаше Србију у тренутку, кад јој може затребати велика и јака војска; када видех да понизише првог Крунисаног Краља нове Србије и одведоше га ноге муширу и јавер-екрему Султановом; када видех да Кнез Фердинанд враћа ту посету узгред, путујући у Европу, и заустављајући се 2—3 сахата у Нишу; када видех да Краљ Србије излази на београдску железничку станицу да дочека једног васала Султановог, кад год он благоволи проћи поред Српске Престонице; када видех да Краљ Србије пешачи по читав километар само да поздрави у тим пролазима поред Београда Фердинанд-пашу, кад овај не благоволева доћи до станице — онда ми беше јасно, да је руско-бугарашка хипноза Србије постала тако силна, да је постала опасна за независност Србије. Сада ми беше јасна и дужност да, прегорев и последње године живота, барем *покушам* отворити очи Српскоме Народу, барем *покушам* пробудити га из те страшне хипнозе, те да не срља у своју пропаст.

Ето зашто сам се решио да штампам за живота барем две трећине мога списка: „Крај једне Династије“ те да њиме покажем како је постала та хипноза, како се развијала док је постала тако силна да упропасти Династију Обреновића, и да Србију бади понова за четрдесет година у назад.

Пре него сам наштампао прву свеску српског издања, ја сам неколицини српских државника показао шта намеравам штампати и упитао сам их за мишљење: да ли би се одиста штампањем овог дела учинила услуга Србији? Одговор је гласио: да ћу ја, штампајући ово дело сада, и спаљујући њиме све мостове за собом, учинити *себи* и својима врло велику штету, али да ћу њиме *учинити* Србији тако велику услугу, да за њу *вреди* лично страдаати.

Како се ја, док сам био на влади, нисам бојао ни судбине оног секретара Владике Петра, јаднога Сладића, који је умро за одбрану автокефалности Црногорске Цркве, ни грозне судбине, коју је доживео Стеван Стамбулов зато, што се као и ја борио за независност своје отаџбине — то се сада, при

крају живота још мање бојим личног страдања, када ваља још једном доказати, да ми је Србија преча од свега.

И — српско издање моје књиге почело је излазити.

Да се ја и моји пријатељи нисмо преварили у очекивању ефекта који ће та књига учинити, најбољи је доказ ово моје стављање под суд.

Данашњи власници српски, који су огрезли у руско-бугарашкој хипнози, дали су најбољег доказа да њима није стало до издавања *српских* „државних тајана“ него до тога, што сам открио *најтајније руске интриге у Србији*. Да је њима на срцу одиста интерес Србије, они би сачекали да изађе цело моје дело, па да потраже десет пута више „инкриминисаних места“. Ах, не, чим су изашле оне свеске, у којима су предати јавности рапорти г. Жадовског Царском Руском Министру Иностранних Дела, *то* је њима било главно, *то* им је било доста, да једног бившег Министра Председника Србије доведу на оптуженичку клупу.

Али суд је морао да из оптужбе избаци баш *то* што је мојим тужиоцима *главно*, и да се ухвати за оне *ситнице*, којима су маскирали моји тужиоци *оно*, што је њима било главно, — само да ме може ставити под суд и тиме задовољити партизанску дисциплину.

После свега тога ја сам врло радознао да видим, хоћу ли бити одиста осуђен од свију судова моје отаџбине за страшну кривицу, што сам издао тајну да Краљица Викторија није хтела да прими визиту Краља Александра, или зато што сам издао ону још већу „нашу“ тајну да је Бугарска хтела да нас нападне, или зато што сам открио страшну тајну, да су сами Руси казали за г. Жадовског да је дурак и балван — када се дао ухватити.

*

Кад је Галилео Галилеји издао једну велику не само државну, него светску, него васиону тајну тј. да ова наша *земљица*, по којој ми гамижемо, *није* центар васионе, него једна релативно ситна стварчица, која се непрестано *окреће око сунца*, онда су тадашњи судови осудили га на најстрашнију казну за једнога научника, да јавно порече ту велику *истину*. Али је Галилео Галилеји усред извршења те варварске пресуде шкрипнуо зубима и рекао: „E pur si muove!“ Па ипак се *окреће*.“

Ако судови моје отаџбине мене осуде зато, што сам у мојим књигама казао једну страшну историјску истину, ја ћу у тој пресуди добити један нов доказ за ту истину, јер онда ће бити за свакога човека очигледно, да партизанско слепило у служби словенофилско-бугарашке хипнозе над Србима, уби у нашој отаџбини и оно што држи земљу и градове, да је убило чак и правду у Србији.

И то убиство правде много је страшније и од самих убистава појединих Владаца и за то ћу ја онда и у затвору и после затвора, до моје природне или насилне смрти, писати и говорити моме народу :

Чујте ме Срби од мора до мора! Ако вам је мило српско име, ако вам је мио српски језик и српска књига, ако вам је света српска слава, ако вам је мила отаџбина, тргните се из те ваше страховите хипнозе која вас 600 година код очију гради слепцима, отварајте очи, браните се, јер ако то не учините, бугарски потоп на Балканском полуострву прогутаће:

„И овај камен земље Србије“, за који је Ђуро Јакшић још на првој страни моје „Отаџбине“ певао да :

„Претећ сунцу дере кроз облак“. Браните Срби крваво стечену независност, браните је и од рођенога брата, нека и он чује „у борбе страшној ломљави: Отаџбина је ово Србина!“

Завршна реч Марка Стојановића

Господин председник, јутрос, пре започетка рада, учинио је неколике примедбе. Чини ми се три.

Једна је примедба учињена Д-ру Владану, да му се не може допустити, да он, како је јуче чинио, меша у своју одбрану и ствари које немају никакве везе са одбраном, и још и друге да вређа.

Друга је примедба учињене штампи. Да ли штампи у опште, или само новинама које се зову „Штампа“, то ми није било јасно. Примедбом је казано, да је у штампи донесен „лажан извештај“. Ја сам данас по подне, пре него што ћу поћи суду на претрес, прочитао сву нашу јучерашњу штампу. Тражио сам шта то у њој може бити, што се зове лажним извештајем. Треба да је нешто што жуљи суд. Нисам могао наћи да ће то бити што друго, до оно што је донесено у „Штампи“, да је г. председник покушавао да не пушта публику на претрес.

Трећа примедба упућена је мени. Примедба ова носила је три замерке. Прву замерку што сам од суда начинио антикварницу, раздајући неки памфлет публици која је била на претресу. Другу замерку — што тај памфлет, за који рече г. председник да је по свему јасно да је мој, није достојан четрдесетогодишњег рада једног адвоката. И трећу замерку — што ја нисам имао грађанске куражи да тај памфлет потпишем.

* * *

Што се прве примедбе тиче, као што што се видело и чуло, ја сам Д-ру Владану одмах, како је та примедба пала, саветовао, да даље ништа и не чита, кад му се на тај начин

закраћује одбрана онака какву он налази да ваља да да. Д-р Владан рекао је у томе суду, да свака његова написана реч стоји у вези са његовом одбраном. И као што смо затим сви видели Д-р Владан продужио је своје читање и свршио га сасвим онако, како је написао и јуче читати започео. Од примедбе дакле г. председникове остало је само питање: Зашто је она чињена? Зашто се око тога губило време?

*

Што се тиче друге примедбе, овако стоји ствар на коју се она односи. И за ову ствар има сведока, у свима нама овде у колико се она овде догодила а ван овога места, има опет сведока у људима, који су тамо били.

Кад сам јуче око 8 сати дошао суду на претрес, отишао сам у кривични одељак, јер ми рекоше да је тамо Д-р Владан. Тамо сам, осим осталих, застао и г. Бабића, нашег вештака комичара. Г. Бабић молио је једног судију који се такође тамо затекао, да му да улазницу за претрес. Судија му је одговорио, да то није његов посао, него председников. Г. Бабић је настављао, да он до председника не може да дође, јер га не пуштају млађи, који стоје пред вратима. Кад сам видео у чему је ствар, и ја сам одмах узео да се чине публици сметње да буде на претресу. Право да кажем, то ме је наљутило. Рекао сам г. Бабићу, да и он пође са мном у салу на претрес, па ако му ко смета, ја ћу се старати да сметње не буде. И заиста је он са мном у салу ушао, без ичије сметње.

Кад сам у салу ушао, видео сам да је у њој, на клупама, од публике било свега десет до петнаест лица, од којих се не сећам да сам и једно познавао. Видео сам после, да је један судски послужитељ стајао наслоњен на врата одовуд из сале. Чуо сам час по час окретање кваке у тим вратима. Нисам баш много ни тумачио шта то значи. У један мах приђе и седе до мене г. Коста Јездих. И кад седе, рече ми: „Ја једва уђох!“ — Како то? запитах га. — „Стоје послужитељи пред вратима и никога не пуштају. Неки људи ено стоје пред вратима, а неки су се вратили и враћају се.“ — Ама је ли то истина? — „Па истина!“

Као што се могу лако сетити сви, који су овде били, ја

сам у један мах устао, пришао к вратима, отворио их и гледао из сале у ходник.

Видевши заиста то, што ми је г. Јездић казао, ја сам се вратио и протестовао што се то чини. Г. председник се изговорио да се он не може кувати. Ја сам опет казао да смо од кувања далеко, и ако се публика не пусти, да ћемо ми ићи кући, па нек суд ради шта хоће. Да не ређам све што је о томе било, доста је да је то било, и да је тек после тога пуштена публика, као и да даље, мислим, није ником улазак спречаван. Остали смо ипак сви некувани.

Према овоме јасно је. да није била лаж оно што је о овој ствари изашло у „Штампи“.

*

Сад што се тиче примедбе треће, која је упућена мени. У овој примедби, мени упућеној, као што сам напред рекао, имају мени три замерке.

Што се тиче прве замерке, у извесној мери има се за њу право. Само оно што је у овој сали било са мојим штампаним белешкама са овог претреса, није било „растурање“, и свакојак, и оно што је било, није било по мојој намери и вољи.

По мојој поруци, мени је било донесено у суд, у два завијутка, 200 примерака ових белешака. Ове белешке ја сам одмах склонио у сто за којим сам седео. Намера је моја била, да ове белешке раздам публици после, у предсобљу, кад се с претреса пође кући. Али се десило, да ми је пре пришао прво г. Бојовић, који је ваљада као новинар и штампар за ове белешке већ био сазнао, па ми искао један примерак. Шта је било приличније у тој прилици, него да му по тражењу један примерак дам, а да се с њим не разговарам и не објашњавам? Г. Бојовић се вратио на своје место, и тако су те белешке код њега виђене. Пришао ми је и други неко ради тога, па сам са истог разлога и том другом пружио једну књигу. Пришао ми је један господин, и тражио седам примерака за новинаре. И њему сам дао. И било је тако још прилазака. Ако се то г. председнику није допадало, он је требао казати публици да му се то шеткање једног по једног до мене не допада. Најпосле то шеткање за време претреса однело је тек неколико књига. А право разношење њихово било је тек по закљученом претресу, кад сам због њих и сам

био од публике опкољен, и кад сам, метнувши их на сто, дигао од њих руке и журио кући.

*

Што се тиче друге замерке мени, да су моје штампане белешке памфлет, и да нису достојне четрдесетогодишњег рада једнога адвоката — ту замерку одбијам на г. председниково разумевање овог посла. И ништа више о томе.

*

Што се најпосле тиче и треће замерке мени, како ја нисам имао грађанске куражи да своје белешке потпишем, о томе ћу рећи коју реч више. И ова реч о томе обухватиће управо и све што на овом претресу имам и о главној ствари да кажем, осим онога што сам казао у својој жалби на решање о стављању Д-ра Владана под суд.

На првом месту, моје белешке, непотписане, толико су сто колико и потписане. И сам је г. председник у својој замерци рекао, да се по свему види да су оне моје. Наравно да се то дало видети већ и по ономе, што су од мене примане. Даље знам, да ми је толико њих, приликом читања белешака, говорило како су одмах познали да је то дело моје и ако оно још није било дошло до потписа или и без потписа остало. Очеvidно, дакле, потпис мој није ту изостао што сам се ја хтео од кога и због чега крити, него је изостао зато да не изгледа коме да се њиме хоћу да размећем.

Свакојачко, пак, кад је г. председник ударио у то питање о грађанској куражи, ја ћу изнети некоје прилике, које ће казати, ко ја управо овде с мање грађанске куражи, ја или г. председник и његове судије, с којима је ово радио што је урађено.

Овога Д-ра Владана данас је мода нападати. И овда већ и у томе стоји да неће бити никаква грађанска кураж: данас Д-ра Владана нападати, него ће пре бити грађанска кураж: данас Д-ра Владана бранити.

А зар Д-ра Владана и г. председник и господа судије нападају?

Одмах ћемо видети, како с тим стоји.

*РВ-3558-2034-Р
25-607-Р
СС
У својим белешкама са овог претреса ја сам судије назвао *„зависним“*. Ја истина мислим, да није довољно само свршити обичну правну школу, па одмах постати судија и пред-

седник. Мислим да за судију и председника треба још доста школовања, и у самом судском послу и даље у књизи.

Али и ако тако у опште мислим, далеко сам ја, и по спреми ове господа председника и судија, и по простоти правнога посла који се овде имао решити — далеко сам ја ипак од помисли, да ова господа нису умели решити ни овако просто правно законско питање. Чак мислим да у суду неће бити ни осредњег писара судског који ово не би умео решити.

О једноме, барем, члан 39 закона о штампи и сувише је јасан. То једно, то је: да оно што се тужи као *штампана објављена службена поверљива преписка*, мора бити једнако са оригиналном службеном преписком. Хоће се веран препис акта, а не само његово казивање по белешкама и сећању, или још казивање и представљање у сасвим другој форми него што се зна да се акта пишу, на пр. у дијалогу, у песми ит.д.

Кад није случај да је та преписка украдена, уништена ит.д. (о ком би се случају опет морали имати засебни докази) онда очевидно не може бити тужбе због свог штампања, ако се с њом не поднесе и оригинална преписка, и ако се тако не докаже да је оно што је штампано, *заместа једнако са оригиналом*.

Без поднесеног оригинала не може се онај, који је што штампао и који је за то тужен, *ни на исти позивати*, а камо ли и под суд стављати.

У правној и законитој земљи, у ствари, не иде то друкчије ни кад се тужба тиче и каквих 10 гроша. Не може се дужнику казати: Ево преписа твоје обавезе — плати! Дужник има право да му се покаже оригинал, и да да реч и о томе да ли су једно исто онај препис и показани оригинал.

Ничијим писамцетом не може се заменити оригинална преписка. Писамцетом се не може утврдити ова кривица, као што не може и никоја друга, на прилику да је неко учинио крађу или утају. И управо човек се мора чудити, како се могло икако и доћи на ту мисао, да се место доказа, који је ту био на реду по самој природи ствари, пишу као доказ некака писамцета! То је најпростија комендија.

Да су, дакле, господа председник и судије имали и грађанске куражи онолико, колико им се не може одрећи да имају спреме и знања, онда не би било *никаква решења* којим

се Д-р Владан гони, којим се ставља под суд само зато што је то тако тужба хтела, и што је тужба пала с високог места.

Господин председник каже ми сад, да се тиме нисмо ни бранили! Молим вас лепо, ја понављам, да се без оригинала и без поређења да је штампано оригиналу верно, Д-р Владан *није могао позвати ни на испит и одбрану*. А за тим, молим вас, и да искрено говоримо. Свак има свој начин и своју тактику у својим пословима.

Д-р Владан је на испиту само питан: признаје ли он, да је његова она књига, из које су у тужбу пренесена извесна места? Он је одговорио да признаје.

Д-р Владан није питан и о томе: признаје ли он да су она места *и верна каким оригиналима?* И Др. Владан није зато одговорио ни то, да признаје, што одговорити и није могао, ни друго штогод што би на тако питање одговорити могао.

Може бити, да ја грешим, али тек ја тако мислим, да Д-ра Владана не би мимоишло решење којим се ставља под суд, ма шта он био у својој одбрани одговорио. Само да је Др. Владан и без питања, одговорио све што би се по тој ствари одговорити могло, не би онда можда било и таког решења, које је јуче избегавао суд пред светом да чита, да га *и* после морао у својој речи читати сам Др. Владан!
